

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XIV. évfolyam

Felelős szerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

GAUČÍK ISTVÁN

A jövő tervezése. Galánta urbanizációja a hatalom, az ideológia és
a racionalitás szövevényében (1949–1989) 3

SZÚTS ISTVÁN GERGELY

A szepesi menekültek sajtója 1920 és 1944 között 23

GALO VILMOS

A nemzet és az egyház szolgálatában. Tornallyay Zoltán
egyházszervezői munkásságának irányelvei és eszmei háttere 35

BUDAY PÉTER

A Forum mint a két világháború közötti társadalom és kultúra
dokumentuma 51

LISZKA JÓZSEF

Nepomuki Szent János és a szimbolikus tér.
Egy szakrálisemlék-típus „üzeneteinek” változásai 63

FUKÁRI VALÉRIA

Schöpflin Aladár magyarországi apai ősei, családtörténete 71

ANGYAL BÉLA

Aklok, szállások Gútán és környékén a 18–19. században 93

TÓZSA-RIGÓ ATTILA

Egy kocsmai verekedés tanulságai. Társadalom- és mikrotörténeti
elemzés egy pozsonyi borkimérésben lezajlott 1539-es konfliktusról 125

Közlemények

FÜLÖP LÁSZLÓ

(Ipoly)Ság és vára 1550 141

Konferencia

L. JUHÁSZ ILONA

Kegyeleti, emlékező és tudományos konferencia a kőrösmezői deportálás és a kamenec-podolszkiji mérszárlás 70. évfordulóján 147

BOLEMANT LILLA

A feminista tanulmányok határátlépései. (Feministická studia na hranici) A cseh és szlovák feminista tanulmányok 2. konferenciája 151

Könyvek

Rybář, Marek: Medzi štátom a spoločnosťou – Politické strany na Slovensku po roku 1989 (Öllös László) 154

Eiler Ferenc: Németek, helyi társadalom, és hatalom (Horbulák Zsolt) 155

Sipos Szilvia (szerk.): Mikszáth Kálmán és kortársai. Regionalizmus a 19. század végén a közép-európai irodalmak kontextusában (Fülöp Márta) 157

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: Arrabona Print Kft., Győr • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • Nyilvántartási szám: EV 904/08
 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: Arrabona Print Kft., Győr • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

A jövő tervezése

Galánta urbanizációja a hatalom, az ideológia és a racionalitás szövevényében (1949–1989)¹

ISTVÁN GAUČÍK

Planning of future. Urbanization of Galanta in the tissue of power, ideology and rationality (1949–1989)

711.4/.62(437.6)"1949/1989"

911.375.6(437.6)"1949/1989"

364.122.5(437.6)"1949/1989"

Keywords: Galanta. Modernization. Socialist ideology. Socialist urbanization. The socialist administrative centre.

Ennek a témaválasztásnak objektív okai voltak. Mindig új témákat keresek, és gazdaságtörténészként tudatosítom, hogy ez a tudományág a társadalomtörténettel szoros kapcsolatban áll. Tehát a gazdaságtörténet határain túlra is ki kell tekinteni. A kutató nem ringathatja magát abban, hogy csak és kizárólagosan gazdaságtörténetet „alkot”, illetve közgazdasági kategóriákban gondolkodik. A társadalomtörténet területén is állást kell foglalnia, miközben a transzdiszciplinaritás és elméletalkotás iránti fogékonyság is szükségeltetik. Éppen az elméletalkotás teheti lehetővé új értelmezések születését, melyek a tudományos diskurzus és tudásközvetítés részelemeivé válhatnak.

A választott problémakörrel kapcsolatban számos ellenérvet lehetne felhozni. Az egyik érv lehetne, hogy Galánta legújabb kori történetét és azon belül a városfejlődést kutatni és értelmezni még nem lehet, hiszen ez a korszak „nem régi”. Ugyanakkor a kortársak másképp látják ezeket a folyamatokat, mint a történész, aki egy történeti keretben, a levéltári források alapján kialakított konstrukcióban és szélesebb összefüggésekben vizsgálja a város urbanizációját. Másik érv lehetne, hogy mi értelme, mondhatnám, mi haszna egy ilyen igényes témaválasztásnak. Talán az, hogy ez a tanulmány eddig nem kutatott levéltári gyűjteményekre támaszkodik. Az igaz, hogy munkámat megkönnyíthette volna, ha a jobban hozzáférhető, könnyebben feldolgozható, már többször újraírt történet(ek)hez nyúltnam volna.

A fő motiváció azonban az volt, hogy kutatásaim új szemléletet, új eredményeket hozzanak. Legfőbb célom pedig Galánta 1948–1989 közötti városfejlődésének és fejlesztéseinek újraértelmezése volt, miközben el kívántam kerülni az ideologizálás csap-

---

1. A tanulmány a Galántai Honismereti Múzeumban 2010. szeptember 30-án elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata.

dáit, amire a korábbi, 1989 előtti, Galántával foglalkozó propagandakötetek jó példák.² Ugyanakkor a legújabb Galánta-monográfiában bemutatott, a szocializmussal foglalkozó, tényszerűségen alapuló szerzői koncepciótól, alternatív megközelítések híveként, eltérő szemléletet kívánok bemutatni.³ Álláspontomat sem egy illuzórikus szociális-gondoskodó állam ideájának, egyfajta víziónak, sem egy szélsőséges negativizmusnak nem rendeltem alá. A téma számomra történelmi probléma és kutatói kihívás.⁴

Az olvasót egy utazásra invitálom. Nem időutazásra, hanem egy elképzelt útra, amely során az itt használt fogalmak mélyrétegeinek vizsgálatára is sor kerül. Ez hasonló a régészeti ásatáshoz. Mindig újabb rétegek mutatják egy-egy kifejezés jelentéseinek sokrétűségét. Miért szükséges ez? A világot ugye nem láthatjuk leegyszerűsítve, fehér-feketén. Galánta története sem vizsgálható leegyszerűsítve és elszigetelve az országos vagy éppen a világfolyamatok hatásaitól.

Mi a modernizáció?

Ezeknek a gondolatoknak a bemutatása jobban megvilágítja a választott téma helyét, és bízom benne, hogy általuk leírható az ideológia és hatalom egymáshoz való viszonya. Emellett a kérdésfeltevés időszerűnek tűnik, hiszen a történészek gyakran a politikatörténet és a politikai rendszerek optikáján keresztül tekintenek a modernizációra, megfelelkezve az egyéb társadalomtudományok értelmezési mezőiről. Tehát mit érthetünk a modernizáció fogalma alatt?

Például a modern és a hagyományos társadalom szembeállítására – miközben látszólag a modern a fejlődő, a hagyományos pedig a lemaradó, elavult jelzöt kapja – ideális elképzelés. A társadalmakban mindkét jegy keveredik. Ebben a kontextusban a modernizáció, melyet a társadalmi fejlődéssel azonosítanak, a biológiai fejlődéstudományok átvétele. A társadalmi és gazdasági fejlődésnek nem kell teljesen egybeesnie, és nem is kell lineárisan elképzelni. És hát túlzottan Európa-központú ez a szemlélet. A modernizáció egyszerű hétköznapi megfogalmazása a következő: a fejlettebb országok, régiók felzárkóztatásának folyamatai a fejlettebbekhez. Ez így kézenfekvőnek is tűnne, azonban immár szociológiai alaptézis, hogy a társadalmi változásokban szerepet játszanak a spontán folyamatok, a társadalom belső erői és a külső feltételek is. A probléma tehát összetett, hiszen a modern, tehát a 19–20. századi társadalmakban lezajlott modernizációs folyamatok nem voltak tervezhetők és irányíthatók, a modernizációnak számos útja létezhetett. Valójában a társadalom politikai, gazdasági és kulturális fejlődése csak részben, nem pedig totálisan irányítható. A modernizációs folya-

2. Nováková, Veronika: *Galánta*. Bratislava, Obzor, 1987. Andrejčák, Tibor: *Okres Galánta*. Bratislava, Obzor, 1989.

3. Pukkai László: Galánta az új társadalmi viszonyok kialakítása idején (1948–1989). In uő. (szerk.): *Galánta 1237–2007*. Galánta, Galánta város, 2007, 223–232. p.

4. A szocializmus kori városodás iránti érdeklődésemet korábban Vágsellye keltette fel. A vágsellyei iparóriás és a városfejlesztés kapcsolatát a következő tanulmányomban vizsgáltam: Az iparosítás hatása Vágsellye átalakulására. A szocialista várostervezés egyik példája Dél-Szlovákiában. In *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv, V.* 2010, 165–188. p.

matba, mely kultúránként változó arcot mutat, számos jelenség sorolható. Alapvető szempontként alkalmazzák a modern társadalmak szembeállítását a premodern (rendi) társadalmakkal, az agrárszférára támaszkodó társadalmat az ipari termelésre támaszkodó társadalommal.

Mik lehetnek a modernizáció impulzusai? Legfőképpen az iparosodás, melyet nemcsak a keleti blokk politikai elitjei és szakemberei, hanem a nyugat-európai szociológusok is az 1970-es évekig a modernizációval azonosítottak. Az urbanizációnak is ilyen modernizációt indító, erősítő hatása lehet. Emellett a modernizáció „részelemei” közé sorolhatjuk a mezőgazdaság jelentőségének visszaszorulását, a demográfiai (halálozási és születési) arányszámok csökkenését, a felgyorsuló tudományos-technikai fejlődést, a szekularizációt, az életmód változásait, az iskolázottság emelkedését, a tömegkommunikációt, a nagyobb társadalmi mobilitást és a társadalmak növekvő differenciáltságát. Az előzőekben vázolt jelenségek azonban mégsem adhatják meg a modernizáció valamiféle „végleges definícióját”.

Foglalkozni kell a modernizáció szlovákiai historiográfiai recepciójával is. Milyen a szlovák történettudomány modernizációs képe a tárgyalt korszakra vonatkozóan? Két szemlélet szembeállításával jól érzékeltethetők a szocialista modernizációs modell szlovákiai értelmezései.

Az egyik, talán általánosan elfogadott vélemény szerint kudarcra ítélt minta volt, mely nem kerülhette el sorsát, és ideológiailag szükségszerű történelmi kudarcot vallott. A kutatók elsősorban azt a fő okot emelik ki, hogy a volt szocialista országokra éppen a szervesen modernizációs modell volt jellemző, ami azt jelenti, hogy külső tényezők, kényszerek hatásaként, másodsorban a történelmi gyökereket és nemzeti hagyományokat elvető szovjet típusú mintaként valósult meg. A szlovák historiográfiában két vélemény kristályosodott ki a szlovákiai szocialista modernizációval kapcsolatban.

Michal Barnovský, 1989 előtti nézeteit (részben és alig) revidálva a szlovákiai modernizáció elengedhetetlen feltételének látta az iparosítást, mely a gazdasági növekedés ütemét szabta meg. Szerinte a gazdaságpolitika aktorai elérték Szlovákia gazdasági szintjének bizonyos fokú „kiegyenlítését” a cseh országrészekkel.⁵ Ettől eltérően Roman Holec fordított és zsákutcás modernizációs modellnek tekinti és kétségbe vonja a kommunista korszak modernizációját. Szerinte csupán civilizációs fejlődésről volt szó, nem a modernizáció elemeinek megvalósulásáról.⁶ Ľubomír Lipták szintén negatívan jellemzi a szlovákiai modernizáció kommunista forogatókönyvét, deformáltnak tartja: „A modernizáció mindegyik standard jelét hirdetik, azonban kiemelik őket az összefüggésekből és így deformálttá válnak.”⁷ Nézzünk meg egy szociológusvéleményt is. Peter Gajdoš az „önmagába zárt” modernizációt az ipari urbanizáció fogalmával azonosítja. Szerinte ez mesterségesen felgyorsított és negatív jelzőkkel jellemezhető folya-

-
5. Barnovský, Michal: Industrializácia Slovenska a životné prostredie v období komunistického režimu. *Acta Oeconomica Pragensia*, 2007, 7. sz. 57–58. p.
  6. Holec, Roman: Ekonomika a modernizácia na príklade Slovenska. *Historický časopis*, 1997, 1. sz. 99. p.
  7. Lipták, Ľubomír: Modernizácia Slovenska: národ, štát, spoločnosť. *Historický časopis*, 1997, 1. sz. 75. p.

mat volt (megkésett, aszinkron, nem megfelelően gyorsított, egyoldalú).⁸ Csak megjegyzem, hogy ezek az értelmezések a fogalmat kizárólagosan csak a gazdasági változásokhoz kötik vagy azokkal egyenlősítik. A modernitás ellenben a kultúrában, gondolkodásban, társadalmi életben, információáramlásban, tulajdonviszonyokban is tetten érhető.⁹

Tény, hogy a szocializmusnak is volt „bizonyos modernizációs hozadéka”, de magas árat kellett fizetni a diktatórikus tervezésért: a felzárkózási esélyek csökkentek, a gazdasági erőforrások kimerültek, a környezetrombolás hosszú távú negatív következményekkel járt, a lakások és a történelmi épületek devasztálódtak, a társadalom összetartó ereje gyengült. E kísérlet kudarcát a legjobban az tanúsítja, hogy a mintaadó országban, a Szovjetunióban is megbukott az a rendszer. A kiutat egyesek a nemzetikulturális hagyományokra való támaszkodásban, modernség és hagyomány kiegyensúlyozottságában, a belső feltételekhez alkalmazott mintaátvételben látják.¹⁰

Garai László ún. második modernizációs elmélete, mely gazdaságpszichológiai alapozású, az előzőekben bemutatott véleményekkel szemben más irányba mutat. Erről az elmeletről röviden annyit, hogy a modell megjelenését a 19–20. század fordulójára vezeti vissza, a kapitalizmus átalakulásának idejére. Míg a 18–19. században az anyagi termelés állt a középpontban, a 20. század elejétől az emberi tőkéhoz való beruházás fontosságát ismerik fel (oktatás, képzés, egészségügy). A 20. századi totális államgazdaság szovjet típusában is az emberi erőforrás „előállítás”, „gyártása” valósult meg.

Garai szerint a szocialista gazdaságban a munkás a termelés eszközévé vált, nem lehetett a termelés alanya. Így lehetett a polgárokat és munkatevékenységüket ellenőrizni, és ez lehetett az alapja a tervgazdálkodásnak, mely a tömegtermelés irányítását volt hivatott szolgálni. Ez pedig központosított hatalmat kívánt, mely elosztotta a gazdasági erőforrásokat és a munkaerőt. A cél a piaci verseny felszámolása volt, tehát azt akarták elérni, hogy ne a piaci szereplők szabják meg, mi történjen a gazdasági rendszerben, hanem a „tervezők”. Ezzel a monopóliumot monopolizálták. A tervutasításos gazdálkodás számos bizonytalanságát (a hatékonyság hiánya és a pazarlás, a szabad munkavállalás tiltása, állami monopóliumok erősödése) tetézte, hogy növekedett az ún. nem termelők aránya, azoké, akik nem konkrét terméket állítottak elő, hanem a termelés irányításában, feltételeinek biztosításában vettek részt (oktatás, szolgáltatások, egészségügy), az iparban dolgozók pedig csökkentek. Ez a tendencia egyébként a kapitalista országokra is jellemző volt. A szocializmusban a teljes foglalkoztatottság elérése és az iparban dolgozók számának növelése volt a cél. Ez azonban a szakképzettség nélküli vagy az alacsonyán képzett munkaerő problémájába ütközött. A szocialista államban az anyagi termeléshez hasonlóan az emberi tőkét, az emberi tömegtermelést

8. Gajdoš, Peter: Špecifika sociálno-priestorovej situácie Slovenska – vývoj a transformačné problémy. In Beňuška, Peter–Novosád, František (szerk.): *Urbanizmus a politika. VI. bratislavské sympóziu*m. Bratislava, Slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie, 1997, 47–50. p.

9. Bunčák, Ján: Nad niektorými otázkami teórie modernizácie. *Sociológia*, 2002, 2. sz. 103–104. p.

10. Egedy Gergely: A modernizáció válasútján. *Palimpszeszt*, 1997, 5–6. sz. (http://magyarirodalom.elte.hu/palimpszeszt/05_szam/10.htm)

is ugyanúgy tervezték (drágán), majd a politikai elvárásoknak megfelelően a számokat vagy csökkentették, vagy növelték.¹¹

A Garai-féle megközelítés lényege, melynek magvát Kornai János meglátása alkotja, hogy bár a szocialista modell „formájában és anyagában” szovjet típusú volt, azonban a korszak modernizációjával összefüggő tartalmakat fejezett ki. A rendszer belső logikája és a hazai tényezők összekapcsolódása egy új programot indított el. A hiánygazdaságot a bürokratikus tervezés túlsúlya és nem a piaci szabályok dominanciája idézte elő.¹²

A továbbiakban használt fogalmak jelentéstartományainak kibontása is a feladatom. A szocialista rendszer ideológiája, hatalmi központja és a megnyilvánuló racionalitás mind meghatározta az urbanizáció irányát és céljait, ezért szükséges megvilágítani ezeket a fogalmakat.

A szocialista ideológia

A hivatalos ideológia monopóliumot élvezett. A kommunista hatalmi elit az alternatív ideológiákat (pl. vallás) és ellenvéleményeket (reformgondolatok) marginalizálta, perifériára szorította vagy ideig-óráig megtűrte vagy erőszakosan letörte.

Mi jellemezte a szocialista rendszer ideológiáját? A legfontosabb jegyek az alábbi pontokba sűrítethetők:

1. Felsőbbrendűségi tudat, messianizmus. A szocializmus magasabb rendű, mint a kapitalizmus.

2. A kapitalizmusban „eszményített” piacot, a verseny okozta anarchiát kiküszöböli a tervszerűség. A munkás nem lesz tárgy és eszköz, hanem méltóságot kap, „felszabadul”. Nincs túltermelés, és az ennek következtében jelentkező válság, így a szocialista gazdaság hatékonyabb lesz.

3. A szocializmus felsőbbrendűsége abban mutatkozik meg, hogy gazdaságilag magasabb teljesítményre képes, mint a kapitalizmus. Nem a jobb, okosabb politikai vezetés vagy a hatékonyabb gazdaságpolitika eredményezi a „gazdasági győzelmet”, hanem a rendszer maga.

4. „A szocialista erkölcs” fölénye, mely egy tisztább, igazságosabb rendszer jele.

5. Ígéret: a kapitalista országok gazdasági szintjének elérése és túlszárnyalása, növekvő életszínvonal, állami paternalizmus mindörökké (munkahely, lakások, egészségügy, üdülés, olcsó élelmiszer).

6. A szocialista rendszer önmagában jó, és érték, mely megőrzendő.¹³

-
11. Garai László: *Emberi potenciál mint tőke. Bevezetés a gazdaságpszichológiába*. Budapest, Aula, 1998, 136–167. p.
  12. Kornai szerint a hiány nem egyszerűen a hibásan megállapított árak és a rossz tervezés miatt jött létre, hanem a szocialista gazdasági rendszer sajátossága volt.
  13. Kornai János: *A klasszikus szocialista rendszer ideológiája*. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1993-08/historia-1993-08-081013-2>

Az ígéreték azonban elmaradtak a rendszer gazdasági teljesítményétől. A gazdaságban az állami tulajdon és az álszövetkezeti tulajdon volt uralkodó pozícióban. Ennek oka az egypártrendszer volt, a hatalom koncentrációja egy ideológiailag „átítatott” párt kezében. A szocialista társadalmat a bürokratikus állam uralta, az államot pedig a párt. A párt totálisan ellenőrizte a társadalmat és a gazdaságot. A társadalom átalakítását a marxizmus-leninizmus ideológiája, a marxi kritikai filozófia dogmatizált változata legitímálta.¹⁴ Úgy is lehet fogalmazni, hogy az ideológia hozta létre a pártpolitikai struktúrát, mely szorosan összefonódott az állammal.

A szocialista urbanizáció

Hogyan járható körül a szocialista urbanizáció fogalma? A politikai körök az irányított városodást értették alatta, melyet a közös célok „komplexitása” jellemzett, miközben legfontosabb célként a társadalom átalakítását határozták meg. Ez a társadalomszerkezet átalakítását jelentette, tehát város és vidék közti különbségek felszámolását. A kommunista párt szerint az átalakulás alapját az ipar és a terciális szféra tartalékai alkották. A „jövő mérnökei” az urbanizációt nem tekintették elszigetelt jelenségnek. Szerintük szorosan összefüggött a szocialista tulajdonnal, a társadalom és a munkaerő-potenciál irányításával. Az utóbbi a gazdaság területi tervezéséhez kapcsolódott.¹⁵

A kommunista politikai elit, több más autoritatív elithez hasonlóan instrumentálta az urbanizmust: eszközként való felhasználásával a településrendszer szerkezetébe avatkozhattak be. Új városokat alapítottak, radikálisan átépültek a történelmi városközpontok, egyszerűen a dekonstrukciót, nem pedig a rekonstrukciót szorgalmazó elképzelések kerültek túlsúlyba. A hatalom városon és vidéken is láttatta magát. Peter Beňuška erről a következőképpen fogalmazott: „A hatalom önmagában nem jó vagy rossz, elkerülhetetlenül az egyikké válik, aszerint, hogyan avatkozik be a társadalom életébe, hogyan keresi (kényszeríti) legitimitását és azt hogyan nyilvánítja ki.”¹⁶

Abban az esetben, ha nem a korabeli ideológiai definíciót vesszük figyelembe és a tudományos leírásra támaszkodunk, az urbanizmus alatt a következőket értjük. Először is a fogalom mennyiségi oldalát, tehát a városok számának növekedését, terjeszkedését, a lakosság földrajzi koncentrációját, új szociális és kulturális kapcsolathálókat keletkezését. A város ugyanakkor egy terület gazdasági teljesítőképességének a mércéje is. A városodás folyamatát a várossá válással egyenlősíthetjük. A fogalom minőségi oldala alatt a városi tulajdonságok kifejlődését értjük. A székhely szervezését, a szolgáltatásokat, életmódváltozást, közművesítést, villamosítást stb.¹⁷

14. Garai László: *Emberi potenciál mint tőke...* i. m. 170., 178–179., 180. p.

15. *Vývoj československých měst 1869–1980. Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj – Terplan.* Praha, Státní ústav pro územní plánování, 1986, 37. p.

16. Beňuška, Peter: *Urbanizmus a politika: varianty vzťahu.* In Beňuška, Peter–Novosád, František (szerk.): *Urbanizmus a politika...* i. m. 7–8. p.

17. Štepánková, Roberta–Heinischová, Mária: *Urbanizmus a územné plánovanie.* Nitra, Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, 2009, 12. p. Jelenleg az urbanizmust mint a tudomány, a technika és a művészet szintézisét értelmezik. Nem kizárólagosan a város jelenségével foglalkozik, hanem a vidéki központok, parkok, településszervezet vagy a műemlékvédelem változásaival.

Az urbanizmus, amely a várostervezés gondolatát is magában foglalja, a térformálással és társadalomfejlesztéssel, tehát a területtervezéssel is összekapcsolódott. A területtervezés szintén újabb kori jelenség. Gyökerei a 19. század végére nyúlnak vissza. Ekkor az iparosodott országokban elkerülhetetlenné vált a városok térbeli expansziójának racionális irányítása vagy legalábbis befolyásolása. Ezzel a társadalmi és gazdasági fejlődést kívánták előmozdítani.¹⁸

Hogyan gondolkodtak a terület- és várostervezésről a szocializmus időszakában? Kezdetben milyen koncepciók voltak „egyeduralkodók”? Kizárólag ideológiai-politikai alapon megfogalmazott tervek születtek, vagy fokozatosan egy kristályosodási folyamat indult a szakmaiság terén?

Szlovákiában az 1960-as évek kezdetéig a területtervezés a hatalom monumentalista céljainak rendelődött alá. Az urbanisták maroknyi csoportja az állami hivatalok elképzeléseit teljesítette, nemzetgazdasági területein a politikusok technikai tanácsadói lettek. Másrészt viszont nem kerültek olyan kulcspozíciókba, ahonnan a város- és területtervezés koncepcióit megfelelően befolyásolhatták volna.¹⁹ A területtervezés a kommunista párt gazdaságpolitikai céljait valósította meg. Város és vidék urbanisztikai és építészeti jelene és jövője erőszakosan alárendelődött a kollektivistá tartalmú társadalmi-gazdasági szempontoknak, a szocialista ideológiának és dogmatizmusnak. A természetes jelleg és természeti perspektíva háttérbe szorult.

A központi államszervek a területtervezés alatt általában a gazdasági szándékok térbeli megvalósíthatóságát értették. A kivitelezések gazdasági és technikai célkitűzéseit az alsóbb szinteken kidolgozott ún. regionális tanulmányokban (rajónové štúdie) rögzítették. A szocialista régiófogalom azonban alapvetően eltért a maitól. Technikai műszóként élt, és a járások összekapcsolásával gazdasági szempontok alapján kijelölt mesterséges térségeket jelentette. A gazdaságszervezéshez asszisztáló településtervező állami intézmények a rajón fogalmán belül három alterületet különböztettek meg: 1. városközeli területek, a városokhoz legközelebb elhelyezkedő községek, 2. a város befolyási övezete, amelyben a szatellittelepülés kapcsolatai kiépülnek „az anyaszékely” felé, 3. „szerves régiók”, melyeket nem a természeti vagy a történelmi adottságok határoznak meg, hanem a közigazgatási elv, nevezetesen a járási beosztás.

A szocializmus „megalapozásának” első éveiben az urbanisták a településfejlesztés politikai direktíváknak és hosszú távú terveknek való alárendelését feltétel nélkül elfogadták. A következő korabeli idézet retorikája jól megvilágítja az ilyen jellegű urbanisztikai tanulmányok mozgatórugóját: „A szervesen egymáshoz kapcsolódó települések tervezését az intézmények fokozatos kialakításával érjük el. A települések kölcsönös

18. Uo. 14–15., 159. p. A várostervezés és -rendezés állomásai a következők: 1. megoldási tervek, 2. tervezés, 3. a terv megítélése és értékelése, 4. a terület kihasználásának szabályozása, 5. az építkezések irányítása.

19. A szakemberek az urbanizmus és a területtervezés problémáira az 1960-as évek végén mutattak rá. Ehhez lásd egy 1969-ben keletkezett dokumentum argumentációját. Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa (a továbbiakban: ŠABA-PŠA), Okresný národný výbor v Galante, oddelenie výstavby (a továbbiakban: ONV-G-V), 504. doboz, Územnoplánovacie prípravy komplexnej bytovej výstavby v rokoch 1971–1975.

viszonyai folyamatosan növekedni fognak, ezért végül az egész régiót integrált tervvel fedjük le.”²⁰

A központi irányítás monopolhelyzetét jól mutatja az a tény, hogy nem jött létre szakmai szempontok szerint működő, területtervezéssel foglalkozó hivatal. Ezt a második világháború után a katonai hadműveletek során súlyos károkat szenvedett területeken, főleg a kelet-szlovákiai térségben, az Állami Tervező és Statisztikai Hivatal (Štátny plánovací a štatistický úrad) végezte. Az 1950-es évektől a területtervezéssel vagy a prágai hivatalok kompetenciák nélküli szlovákiai kirendeltségei (1954-től a Štátny ústav pre rajónové plánovanie), vagy a minisztériumokon belül létrehozott és az állami direktíváknak kiszolgáltató bizottságok foglalkoztak. Változást az 1963-ban létrehozott, építkezésekre szakosodott bizottság (Štátna komisia investičnej výstavby) felállítása sem hozott. A közigazgatási szervek (helyi és járási nemzeti bizottságok) területfejlesztési jogosítványai is az 1960-as évek közepétől nőttek meg, a végrehajtási jogok azonban a minisztériumokat illették. A területtervezési ügyeket mindig valamilyen minisztériumon belül intézték (belügy-, építésügyi és gazdasági minisztérium).²¹

A területtervezés tehát, mint egyfajta megegyezés a társadalom, a tudomány és a politika között nem jöhetett létre, miközben az 1970-es évek közepéig a gazdasági szempontoknak és érdekeknek rendelték alá. A lakosság demokratikus részvétele ebben a folyamatban nem valósulhatott meg.²²

Szocialista területtervezés	Demokratikus területtervezés
Központosítás és direktíva – az előkészítés szereplői az állami és közigazgatási hivatalok (járási, helyi nemzeti bizottságok)	Demokratizmus, diskurzus, társadalmi megegyezés – a lakosság vagy képviselőinek részvétele az előkészítésben
Monofunkcionalitás – az állam gazdasági érdekeinek dominanciája	Polifunkcionalitás – az államérdék mellett a lokális és regionális érdekek is artikulálódnak
Lobbizás – állami üzemek és hivatalok kiegészései	Lobbizás – kormányzati szektor és civil szféra

20. Hruška, Emanuel: *Problémy súčasného urbanizmu*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1966, 21. p.

21. A korszakban két törvényt hoztak a területtervezésről (a 280. sz. 1949-est és a 64. sz. 1958-ast), és kormányrendeletek szabályozták a településfejlesztések prioritásait. Többek között a vidéki települések helyzetéről (a 1024. sz. 1962-es), a településkonzentrációról (az 1. sz. 1972-es) és az urbanizáció irányairól (a 284. sz. 1976-os) születtek döntések.

22. Hruška, Emanuel: *Problémy súčasného urbanizmu*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1966, 24. p.

A kritikus vélemények a településtervezéssel és fejlesztéspolitikával kapcsolatban az 1960-as évek elejétől fogalmazódtak meg. A problémákat nemcsak az adminisztráció és a szervezés terén neveztek meg, hanem az állami intézmények elégtelen irányító szerepeiben is. A bürokrácia és a „közszerplők” a kidolgozott és jóváhagyott területtervezési koncepciókat, szakmai ajánlásokat nem tartották be, illetve nem vették figyelembe. A következmények súlyosak voltak: kevés terv született, azok is gyorsan elvesztették aktualitásukat és „statisztikai dokumentummokká” váltak. A tervek be nem tartása azt is eredményezte, hogy a közlekedési infrastruktúra kiépítetlen maradt. Ennek következtében számos ipari befektetés területi elhelyezését kellőképpen nem mérlegelték, így a szocialista iparosítás kiemelt üzeleinek rentabilitása csökkent. A lobbizás és érdekérvényesítés terén az ipari, de legfőképpen az építőipari cégek mellett a nemzeti bizottságok voltak jelen. Ez a jelenség és a háttérben született megegyezések azonban át- és leértékelték a területtervezési és urbanisztikai koncepciókat. Emanuel Hruška cseh urbanista, a szlovák urbanizmus megteremtője erről 1963-ban így írt: „A nemzeti bizottságok bizonyos politikai érdekeit nem lehet azzal az ígérettel jutalmazni, hogy a településre üzem, kultúrház és hasonló kerül, ezután a tervező hivatalnak elrendelik a már elfogadott tervbe való beillesztését. Ez nem szocialista tervezés, hanem feudalizmus.”²³

A továbbiakban Galánta urbanisztikai terveivel és a térkijelölés tendenciáival foglalkozom. A városfejlesztés urbanisztikai és területtervezési elképzelései, illetve azok genezise érdekel. Az 1945 előtti elképzelések és a városrendezés eredményei nem képezik jelen tanulmány tárgyát. Ezek időszerű kutatási témák lehetnek a város történetével foglalkozó kutatók számára.

A tervezés akadályai, a racionalitás határai

Először az ún. Nagyszombat–Galánta regionális tervvel szükséges foglalkozni, mert Galánta fejlesztése és urbanisztikai tervezése alárendelődött, illetve kapcsolatban állt a területileg „magasabb szintű” koncepció irányelveivel. Gazdasági szempontból mesterségesen kialakított egységről volt szó, a Galántai és a Nagyszombati járást kötötték össze. Ebben a földrajzi térben a vegyipar, a kohászat és a gépgyártás vált preferált ágazattá, a mezőgazdaság mellékes szerepet játszott. Galánta fejlődését 1960-tól a Szeredet és Vágsellyét megcélzó iparpolitika hatásai is befolyásolták. A szeredi nikkeltó (Niklova huta) és a vágsellyei vegyipari üzem (Duslo) a szocialista iparosítás zászlóshajói voltak.²⁴

Az 1961-es regionális tanulmányban a két járás gazdasági, közlekedési és településszerkezeti adottságait rögzítették és a fejlesztések körét pontosították. Az úthálózat kiépítése a legfontosabbak közé tartozott. Galánta szempontjából a Pozsony–Vágsellye

23. Hruška, Emanuel: *Problémy súčasného urbanizmu*. i. m. 45. p.

24. A korabeli ideológiai irodalom szempontjaira I. *25 rokov budovateľskej práce a činnosti národných výborov v okrese Galanta*. Galanta, Rada Okresného národného výboru, 1970, 28–29. p.; *25 rokov výstavby socializmu v Západoslovenskom kraji*. Bratislava, Západoslovenský krajský národný výbor–Obzor, 1972, 30–31. p.

vonallal a környező falvakkal (Taksony, Štefánikovo, Gány) való összeköttetés javítása vált hangsúlyossá.²⁵

Az első urbanisztikai tervre, mely 1951-ben látott napvilágot, csupán közvetett adatokat találtam, ezért csak a legfontosabb tendenciákat érzékeltethetem.²⁶ A terv Galántát mezőgazdasági jellegű településként jellemezte. A városközpont átépítésének tervét 1959-ben dolgozták ki, a terv hivatalos jóváhagyása azonban késett.

Az állami hivatalok képviselőinek munkatalálkozója 1951. augusztus 2-án került sor. Ezen a találkozón döntöttek a városfejlesztés fő célkitűzéseiről. Három területet pontosítottak: a lakáspolitikát részeként az építkezési programot, az úthálózat korszerűsítését és a homályosan megfogalmazott rekultivációs programot. A tervezet a lakótömbökre és a középületekre helyezte a hangsúlyt. Az új – összesen 420-ra tervezett – lakásokhoz a szolgáltatások, bölcsődék, óvodák és üzletek felépítése is kapcsolódott. Kitérőt kapott a pártház, a járási és helyi nemzeti bizottság székháza, a művelődési ház és az egészségügyi központ. A gazdasági jellegű épületeket (szövetkezet, gépállomás, vágóhid, baromfitelep) a város déli részére, egy külön zónába telepítették. A lakosságszámmal kapcsolatban bizonytalanság uralkodott, ami az 1960-ig tartó periódus lakásépítkezéseiben okozott gondot. Az ellentmondó számítások szerint a városi lakosok száma 1960-ra elérhette a 8 ezret. Ez a lakosságszám 750–1000 lakás építését generálta. A számok azonban a valóságtól eltértek. Komoly gondot okozott az építkezési anyagok és a megfelelő technológia hiánya.²⁷

A galántai lakosság száma 1960-ra elérte a 6994-et, azonban csak a városhoz csatolt három község lakosaival együtt. A település összlakosságának 18%-a (1288 személy) élt a városhoz közeli falvakban.

25. ŠABA-PŠA, ONV-G-V, 432. doboz, Smernice pre realizáciu navrhnutého riešenia na území rajónu Trnava–Galanta, 1961. További kutatásoknak kell kideríteniük a helyi nemzeti bizottság tervezési osztályának (Plánovací odbor MNV) szerepét, amely a forrásokban a városi érdekek (mérsékelt) szószólójaként jelenik meg. Az osztály hivatalnokai a terv véleményezésének szakaszában a galántai ipartelepítés szükségességére mutattak rá, melyet a munkaerőtöbbletre vonatkozó számításokkal támasztottak alá.

26. ŠABA-PŠA, Mestský úrad v Galante, oddelenie životného prostredia a individuálnej bytovej výstavby (a továbbiakban: MSÚ-G-ŽP-IBV), 274. doboz, Galanta–Stred urbanistická štúdia, 1980. Két kisebb kétemeletes lakótömb épült 1946-ban a mai Esterházy és Nálepka utca sarkán. Pukkai László: Galánta lakásgondjainak megoldása a várossá válás szolgálatában. In Pukkai László (szerk.): *Galánta 1237–2007*. i. m. 230. p. Az 1948–1949-ből származó városi térkép további kutatásokat indíthat el. Lásd ONV-G-V, 94. doboz, Návrh pripomienok k územnému plánu rajóna Trnava–Galanta, 1961.

27. ŠABA-PŠA, Okresný úrad v Galante (a továbbiakban: OÚ-G), 260. doboz, XI.127.3/1951, Podrobný územný plán obce Galanta. A városi higiénia és környezetvédelem szempontjából ideiglenes jelentősége volt az 1954-ben elkészült szennyvíztisztító állomásnak. ŠABA-PŠA, ONV-G, 303. doboz, Projektová dokumentácia čistiarne odpadových vôd.

„Nagy-Galánta” lakossága és a lakások jellemzői (1960)²⁸

Település	A lakosság száma	Lakások száma	Helyiségek száma
Galánta	5 706	1 413	2 507
Hódi	647	147	235
Nebojsza	377	1 033	140
Javorinka	264	68	107
Taksony	2 390	599	875

A szocialista közigazgatási központ

Galánta városképének megváltozása szempontjából az 1960–1961-ben formába öntött új koncepció hozott döntő változásokat. A terv 1980-ig több mint 16 ezer lakossal számolt és szoros összefüggésben állt a város új közigazgatási funkciójával, illetve a városfunkciók gyökeres átalakulásával. Ez a változás Galánta városjellegének újraértékelését jelentette. A várostervezés ezen új dokumentációja rövid távon 1965-ig, hosszú távon 1980-ig kijelölte az építkezések irányát és célját.

A befektetéseket, tekintettel a tervezett lakosság számára, az ipar és a mezőgazdaság vízigényére, a vízvezeték-hálózat és a csatornázás kiépítésére összpontosították. A középiskola és szálloda építése is a tervek között szerepelt.

A dokumentum a gazdaságpolitikai és műszaki elvek mellett a Dudvág, a Sárd, valamint a Dernő vízellátásának biztosítását is tartalmazta. Ezeket az ajánlásokat nem valamiféle revitalizációs vagy vízgazdálkodási szándék hívta életre, hanem a kényszer. A városnak, megfelelő minőségű csatornázás híján, a szennyvíz elvezetése szempontjából létfontosságúak voltak ezek a folyók.

A történelmi és műemlékvédelmi szempontok háttérbe szorultak. A tervezők nem tartották első kategóriájú műemléknek és a múlt egyedi lenyomatának sem az Esterházy-kastélyt, sem a római katolikus templomot. Az elaborátum ezeket meg sem említette, egyedül a temető melletti barokk kápolna képezett kivételt. Az Esterházy-kastélyt renoválásra javasolták, és úttörőházzá való átalakítását tervezték. A korabeli városrendezési térképek vizsgálatánál szembeötlő tény, hogy a nagy kiterjedésű és domináns jellegű neogótikus kastély, valamint a római katolikus temető az egységesnek elképzelt központi lakóterület koncepcióját „zavarta”.²⁹

A munkaerő irányítása, az új munkalehetőségek kialakítása és az építkezések, illetve a polgári ellátás technikai feltételeinek biztosítása a lakosság számának tervezésé-

28. A táblázat forrása: ŠABA-PŠA, MSÚ-G-ŽP-IBV, 8. doboz, Smerný územný plán Galanta, 1961. A dokumentumban Taksony is szerepel, közigazgatásilag azonban ekkor még nem tartozott Galántához.

29. Vö. ŠABA-PŠA, MSÚ-G-ŽP-IBV, 94. doboz, Galanta-Územný plán sídelného útvaru, 1975. A barokk kápolnát, nem csekély lakossági felháborodást kiváltva, 1963-ban lebontották. A központi temetőt még az 1970-es évek folyamán sem tudták kialakítani. Az új temetőt 1975-ben az Úny melletti út szomszédságában képzelték el.

től függött. Ez Galánta esetében a környező falvak népességszámának csökkentéséről és a népfelcselgnek a városba való irányításáról szólt. A szatellittelepülések számára ez az irányvonal hosszú távon negatív tendencia érvényre jutását jelentette: a lakosok számának lassú csökkenését és a jelentősebb befektetések elmaradását.

Ez a terv nem tartalmazta a Galánta környéki településeken végrehajtandó építkezéseket. Nebojszához, Hódihoz, Javorinkához képest Taksony helyzete, jelentős lakosságszáma miatt, specifikus volt. Bár a többi községhez viszonyítva háromszor, sőt kilencszer magasabb lakosságszámmal rendelkezett, a lakásépítéseket csak 1980 után tervezték. A lakosságkoncentráció érdekében tehát meg akarták akadályozni Galánta összeépülését a szomszédos falvakkal. A város adminisztratív és gazdasági funkciói fontos szerepet kaptak, ezzel kívánták csökkenteni a település kisvárosi jellegét, melyet éppen a mezőgazdasági jellegű vidéki háttér számlájára írtak. Tágabb összefüggésben a várostervezés fenti lépései a kitűzött gazdaságpolitikai kurzushoz igazodtak, amely az iparosítást tartotta kiemelt feladatnak. Az ipari üzemek telepítésével a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számát kívánták csökkenteni. E folyamat urbanisztikai vetületének tekinthetjük a falvakban megvalósuló köz- és magánépítkezéseket, illetve a községek térbeli fejlődésének szigorú limitálását.

Galánta esetében is a lakásépítkezések útján valósították meg a fentiekben jelzett törekvéseket. A város térbeli központját alkalmasnak vélték erre a célra. Ezzel kapcsolatban az 1960–1961-es koncepcióban három indok fogalmazódott meg. Először is a lakóterület egységét ezen az úton érhetik el. Másodsorban a mezőgazdasági terület arányának csökkenése mérsékelhető, mivel nem a városi határterületeken valósulnak meg az építkezések. Végül a csatornázás és vízvezetékrendszer kiépítésével a központban jelentős megtakarításokat érhetnek el. A városi és környékbeli községek lakásállományának az állapotát is felmérték, melyet kielégítőnek találtak. Az átlagosnak tekinthető, azonban kevésbé jó minőségű lakások az összes 52%-át tették ki és 50–60 évesek voltak.

A település városi jellegét a közegészségügyi hiányosságok jelentős mértékben lefojtozták. A területtervezés dokumentációjában úgy fogalmaztak, hogy Galánta „higiéniái szempontból a legrendezetlenebb szlovákiai városok közé tartozik”. Ez azonban országos jelenség volt. A közutak portalanításának hiányával, a közművesítés elmaradásával és a lakóterületeken előnytelenül elhelyezett gazdasági épületek problémájával számos szlovákiai város küszködött.³⁰ Éppen az önhatalmú építkezések keresztülvitele és a területtervezők hosszú távú elképzeléseinek figyelmen kívül hagyása eredményezte, hogy zavarok támadtak a városi tér formálásában. Az új ipari és mezőgazdasági üzemek elhelyezése, a megnövekedett víz- és energiaszükségletük szintén felvetette a hatékony és racionális urbanisztikai rendezés szükségességét.

Galánta központjával, főképpen a városi térrel, külön kell foglalkozni, mert a korszak ideológusainak és technokratáinak a gondolatvilágában kiemelt szerepet kapott. A funkcionalista szemlélet szerint a városközpont adminisztratív, kulturális és kereskedelmi szerepekkel bírt. A központi tér egyszerre kapott és közvetített jelképes tartalmakat, és funkcionális feladatokat töltött be. A város központi részét a nyugat-keleti

30. Galánta esetében az állami gazdaság épületei okoztak ilyen jellegű gondokat.

kommunikációs tengely, a fő utca határozta meg, és mindmáig meg is határozza. Ezt a településtörténeti adottságot a szocializmusban nem is tervezték megváltoztatni, a városrendezési elképzelések ehhez alkalmazkodtak.³¹

A városközponttal kapcsolatban az 1951-es terv még homályosan fogalmazott. Egyfelől a régi központ funkcióit meg akarták őrizni, másrészt teljesen új főteret szándékoztak kiépíteni. Rá tíz évre már az új területtervezési koncepcióban konkretizált célokat találunk, melyeket egyébként a Nagyszombat–Galánta régió terve is ajánlott. A központ teljes átépítéséről döntöttek. A nagy kiterjedésű központi felvonulási tér hiányát tervezték megoldani. A Pozsony irányából Vágsellye felé tartó fő utca, korabeli nevén a Csehszlovák Hadsereg útja csak részben tölthette be ezt a szerepet. A tervezők szerint az utcában található, akkor még egyemeletes épületek és a kisebb, zsúfoltságot eredményező üzletek sem fejezhették ki a központjellegét, ezért javasolták a posta és többemeletes lakótömbök felépítését. Ezek az objektumok a járási székhely jelentőségét voltak hivatottak kihangsúlyozni.³² Az egy- és kétemeletes magánépítkezések zónáját északon és nyugaton alakították ki. Az ipari üzemeket délen összpontosították.

Az 1961-es tervben a fő utca forgalmi túlterheltségére is gondoltak. A vágsellyei vegyipari üzem növekvő termelése, az elkészült termékek és félkész áruk növekvő szárazföldi szállítását feltételezték. Ezen oknál fogva merült fel egy északi elterelő út és Taksony irányában a vasútvonal felett haladó híd építése.

A kitűzött cél egyértelmű volt: a város problémamentes és nagy ívű fejlődését a kisebb mértékű iparosításnak kellett biztosítani. A munkaerőt az agrárszférából a helyi iparba tervezték átirányítani, így az ipari alkalmazottak számát 1785-ről 4069-re növelték volna. Az ágazati változások pilléreit a könnyűipar és a mezőgazdasági gépek javítóüzeme alkotta, amelyik 1980-ig kb. 2 ezer munkással, tehát a helyi iparban alkalmazottak felével dolgozott volna. A már működő élelmiszer-ipari vállalatoknak és szolgáltatásoknak (bútorgyár, tejüzem, malátaüzem) kisebb jelentőségük volt. Az ipartelepítés és a mezőgazdasági termelés a Nagyszombat–Galánta régió tervének rendelődött alá. Éppen itt érhető tetten Galánta eltérő városfejlődésének oka, mivel nagyobb ipari üzem telepítésére nem került sor. A korra jellemző retorikával erről a következőképpen fogalmaztak: „A járási székhely ki- és átépítésének a tényéből kiindulva, különösebb igények nélkül az ipar fejlődésére, és külön tekintettel arra, hogy a járáson belül nagy követelmények vannak Szered és Vágsellye kiépítésére, a harmadik ötéves tervben csak a legszükségesebb ellátottság biztosítása és a lakásállomány átépítése a cél.”³³

A Galántai Járási Nemzeti Bizottság építésügyi szakosztálya már 1961-ben nehezményezte a város elégtelen iparosítását, és kifejezte kételyeit a tervbe vett lakosságkoncentráció megvalósításával kapcsolatban. Ezzel pedig, burkolt nyomásgyakorlásként, a központi irányelvek be nem tartására utaltak.

-
31. Az már a jelennek szóló kérdés, hogy a fő utcát mennyire tekinthetjük a múlt és a jövő együttélési terének, és hogy az új építkezésekkel kialakult-e a központ új identitása.
  32. A fő utca átépítésének 1968-as tervét I. ŠABA-PŠA, ONV-G-V, 369. doboz, Projektová úloha Galanta, 1967.
  33. ŠABA-PŠA, ONV-G-V, 94. doboz, Podrobný územný plán Galanty. Uo. Návrh pripomienok k územnému plánu rajóna Trnava–Galanta.

A lakásegységek számát 1980-ig majdnem háromszorosára növelték volna, 3842-re. Azonban már a tervezés szakaszában nyilvánvalóvá vált, hogy elégtelenek a rendelkezésre álló anyagi eszközök. A bennfentesek 1961-ben tisztában voltak vele, hogy 1965-ig a lakásépítések 60%-át képtelenek finanszírozni. A tervekben az évi lakásépítések adatai, egy évben 160–170 lakás, irracionálisak voltak. Az építkezések lemaradását a valóságtól elrugaszkodott tervezés, az építőanyag és gépek csekély száma, a munka szervezetlensége, a szakemberhiány, a beszállító cégek befejezetlen munkái – melyek nem jellemzően galántai példák voltak – okozták. Galánta esetében még az elégtelen technikai felszereltség idézett elő komoly problémákat. A járási építkezési osztály 1965-ös jelentése szerint hasonló helyzetbe kerültek a diószegi és vágsellyei lakótelep-építések is.³⁴

A városi csatornahálózat kiépítését 1960-ban kezdték meg. A lakótelepek gázvezetékeit és fűtőrendszereit az 1960-as évek folyamán fektették le. A távlati tervek szerint Galántát 1966-ban vagy 1967-ben kapcsolták volna rá a nagy teljesítményű Pozsony–Vágsellye gázvezetésekre. Ezek megvalósítása 1980-ig nagyszabású átépítéseket, házbontásokat, telekfelvásárlásokat és -kisajátításokat jelentett. A mezőgazdaságilag hasznosítható területek jelentős csökkenésével is számolni kellett.³⁵ Az építkezések a környező településeken a magánházakra és az üzemek, köztük főleg a termelőszövetkezet lakásaira szűkültek.

A hivatalok kiemelt szempontként kezelték a községek fejlődésének fékezését. Taksony helyzete ebből a szempontból felettlébb kedvezőtlen volt. Az 1966–1980 közötti időszakban fejlesztésével nem számoltak, annak ellenére, hogy az 1964-es ún. rajönterv a természetes népességgyarapodást figyelembe véve korlátozott beruházásokban gondolkodott.

„A jövő tervezői” tisztában voltak az ellentmondó és homályos számításokkal, ezért azokat az 1961-es galántai területrendezési tervben ki akarták küszöbölni. A feladatköröket és a lakosság növekedésének adatait az 1965 és 1980 közötti időszakra pontosították. Figyelembe vették Szered és Vágsellye iparának várható hatásait. A Galánta környéki szatellittelepülések funkcióit és az esetleges fejlesztéseket is újrafogalmazták. A terv megvalósítását dokumentáló forrásokat nem találtam meg. Az áttanulmányozott dokumentációt értékelve arra következtettek, hogy az 1961-es tézisek és városépítészeti ajánlások nem valósultak meg.³⁶

Galánta radikális átalakításán, mely 1950 és 1965 között zajlott le, a korszak gazdaságossági szemlélete hagyta rajta a bélyegét. Ez a szemlélet szorosan kötődött a

34. ŠABA-PŠA, MSÚ-G, ŽP-IBV, 8. doboz, Smerný územný plán Galanta, 1961. ONV-G-V, 369. doboz, Projektová úloha pre sídlisko Galanta–V. etapa, 1968. Az építkezési kvóták meghatározására, a hiányosságokra I. ONV-G-V, 193. doboz, Komplexný rozbor výstavby 1964–67. A lakótelepek terveire I. ONV-G-V, 164. doboz, Sídlisko Galanta, II. etapa, blok A3, A4.

35. ŠABA-PŠA, MSÚ-G, ŽP-IBV, 8. doboz, Smerný územný plán Galanta, 1961. ONV-G-V, 369. doboz, Podrobný územný plán Galanta, 1967. ONV-G-V, 241. doboz, Územný plán rajónu Trnava–Galanta, spríevodná správa, 1964. A házszanálások megoszlása a következők: 1961: 167, 1965: 223, 1970: 228, 1975: 302, 1980: 317. ONV-G-V, 94. doboz, Podrobný územný plán Galanty, 1961.

36. ŠABA-PŠA, MSÚ-G, ŽP-IBV, 8. doboz, Smerný územný plán Galanta, 1961.

technikaközpontúsághoz és az építészeti formalizmushoz. Az urbanisztikai egységeket kizárólag gazdasági paraméterek szerint vizsgálták, a természetes építészeti lehetőségeket alábecsülték. A térvizonyok megbomlottak, a közterületek karbantartása problematikusá vált. A másik oldalon új viszonyrendszerek jöttek létre a lakóegységek között, és új területek alakultak ki (főtér, főút a mellékutcákkal és a belső lakóblokkok). Az 1961-es városrendezési terv technokrata jellegű volt és hideg racionalitás jellemezte. A racionalitás alatt a lakóépületek rendezettségét és egyhangúságát értem. A galántai városépítészeti elképzelések új időszaka 1965 után nem hozott valamiféle eredeti, a helyi viszonyokat figyelembe vevő elgondolásokat. Csupán a szlovákiai urbanizmus néhány elemének helyi lecsapódásáról beszélhetünk, melyeket a városok extenzív fejlődése hívott életre.³⁷

Galánta és a környékbeli községek lakosságszámának becslései és valós adatai³⁸

	1960	1965	1980
Galánta	5 706	8 370	15 610
Nebojsza	377	370	340
Hódi	647	600	260
Javorinka	264	260	230
Taksony	2 390	2 300	2 100
„Javasolt Galánta politikai község”	9 384	11 900	18 800
<i>Valóság</i>	<i>9 507</i>		<i>15 477</i>

Szemléletváltás az 1970-es években

Az 1970-es évek szlovákiai urbanizációja és a településszerkezet fejlődése egyoldalúan a gazdaság prioritásainak rendelődött alá. Az 1974-ben közzétett kormányprogram ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A településhálózat átalakítása olyan folyamat, amely a társadalom fejlődése során fokozatosan kiegészül és pontosul. Ezen okból kifolyólag a települések hosszú távú koncepcióinak körvonalazásával és megvalósításával kapcsolatos teendők a gazdasági fejlődés szükségleteivel összhangban valósulnak meg, és a leginkább koncentrált térségekben – melyek a természeti, területi-technikai és gazdasági feltételeikre való tekintettel a legkedvezőbb gazdasági fejlődésre képesek – az optimális területi szerveződésre törekedjenek.”³⁹

A szlovák kormány 1972-es 1. számú rendelete hivatalosan is deklarálta ezt a koncepciót. Tehát a körzeti városok minél gyorsabb fejlesztését és ezzel a pénzeszközök

37. Brath, Jozef: *Úvahy o architektúre, urbanizme i fenoméne človeka*. Bratislava, Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2001, 79., 84–85. p.

38. A táblázat forrása: ŠABA-PŠA, MSÚ-G, ŽP-IBV, 8. doboz, Smerný územný plán Galanta, 1961.

39. MSÚ-G-ŽP-IBV, 78. doboz, Organizácia osídlenia SSR, Okres Galanta, 1974.

differenciálását is el kellett érni. Ez a koncepció a városi települések célzott kiépítését jelentette, mely technikai és polgári ellátottságuk fejlesztésére szorított. A tézis egyértelmű volt: a lakosságkoncentrációnak az ipari és mezőgazdasági termelés központosítását kellett támogatnia. Galánta, Szereddel és Vágsellyével együtt körzeti szintű várossá vált. Taksonynak az 1971-es Galántához való csatolása ennek a koncepciónak a szellemében valósult meg. A településkoncentráció értelmében a több mint 2 ezer lakost számláló nagyközségeket is bevonták ebbe a folyamatba.⁴⁰

Kialakították a Galánta-Vágsellye urbanizációs teret, amely 12 települést foglalt magába, több mint 48 ezer lakossal. Ezt a modellt az 1960-as évek elején született terv redukált változatának tekinthetjük, amely akkor nagyobb kiterjedésű volt, hiszen Szeredet is ehhez kapcsolták. Ami tágabb összefüggésekben nem változott, az Pozsony „nagyvárosi” hatása volt.⁴¹ A másik oldalon a vidéki körzetek degradálódtak, helyi jellegű körzetekbe vagy nem központ jellegűekbe sorolták őket. Ezek a településtípusok a lakosság alapvető polgári és társadalmi ellátását biztosították volna. Ellenben lokális társadalmi funkcióik gyengültek, az agglomerációk részeivé váltak. A munkaerő bázisaiként szolgáltak, és népességtöbbletüket a városi központokba irányították.

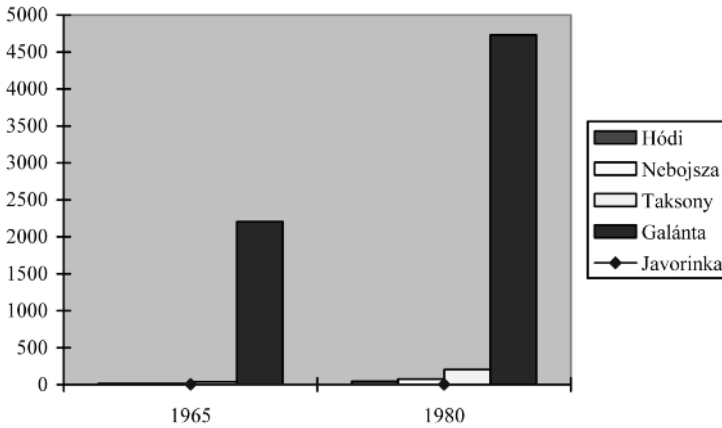
Két állami tervhivatal (Slovenská plánovacia komisia, Slovenská komisia pre techniku) műhelyéből került ki 1967-ben Szlovákia hosszú távú településfejlesztési programja. Az ötéves lakásépítések tervét, amelyben 1980-ig kb. 300 ezer lakással számoltak, 1969-ben dolgozták ki. A városi agglomerációkat ezekben az anyagokban már szélesebb összefüggésekben értelmezték. A lakások elhelyezésének „legkedvezőbb” módjait keresték. Galántán a Stred I. és II. lakótelepek befejezésére, 1150 lakás építésére fektették a hangsúlyt. Ez megegyezett Vágsellyével (1158) és meghaladta a szeredi tervet (800).⁴² Egy másik variáció a városi lakásnövekedés 47%-os arányával számolt. Taksonyon kívül a környező falvakra jóval kisebb arányú építkezéseket terveztek.

40. Pukkai László: *Galánta az új társadalmi viszonyok kialakítása idején (1948–1989)*. i. m. 224. p.

41. Hruška, Emanuel: *Problémy súčasného urbanizmu*. i. m. 67. p.

42. ONV-G-V, 504. doboz, Územnoplánovacie prípravy komplexnej bytovej výstavby v rokoch 1971–1975. A lakótelep-dokumentációt I. ONV-G-V, 525. doboz, 327/1, Sídlisko Galanta Stred II. Uo. 580., 581., 582. doboz, 328/1, Projektová dokumentácia Galanta Sídlisko II. Uo. 583. doboz, 328/1, Vyjadrenie k projektovej dokumentácie (rôzne).

Galántán és a környékbeli településeken tervezett lakások számának megoszlása⁴³

Az 1974-es urbanisztikai tervet két tényező hívta életre: a galántai bel- és külterületek beépítettsége és a város összekötése Taksonnyal. Fontos célként jelölték meg a magánházak építését a városi keleti részeken, és a központban a régi házak szanálását. Az érvelés a következőképpen hangzott: „A várostervezési terv a lakóövezet gazdaságos kihasználására törekszik, még a régebbi épületek nagyszabású lebontása árán is.” Galántán és Taksonyban az 1970-es évek folyamán ez 1068 házat érintett. Régi-új irányzatként a többszintű lakótömbök építése erősödött meg. A Stred I. lakótelepet véglegesen 1975-re fejezték be. A Stred II. lakótelep építése-bővítése tovább folytatódott. A Nyugat-szlovákiai Kerület Nemzeti Bizottság építkezési osztálya Galánta urbanizációjának a következő prioritásait tűzte ki:

1. Az „alapépületek” befejezése, tehát sincs szó területi expanzióról.
2. Az új lakótömbök számára szanálások útján kell helyet biztosítani a központi zónákban.
3. A magánjellelű családi házak építésének támogatása és Hódi, Javorinka, Nebojsza lakossági ellátottságának „kiegészítése”; különösen Taksony fejlesztésének támogatása.
4. A galántai kórház bővítése.
5. A lakózóna északi kiterjesztése.
6. Kerülőút építése a város északi részeken (de az ehhez szükséges esettanulmány és előzetes költségvetés hiányzott).
7. A zöldövezetek megőrzése, új rekreációs zónák kialakítása, környezetvédelem.
8. A Sever II. lakótelep kiépítése.⁴⁴

43. ONV-G-V, 504. doboz, Územnoplánovacie prípravy komplexnej bytovej výstavby v rokoch 1971–1975.

44. MSÚ-G-ŽP-IBV, 94. doboz, Galanta–Územný plán sídelného útvaru, 1975. A Sever I. lakótelep dokumentációját I. ONV-G-V, 1448. doboz, 326/3, Sídlisko Galanta–Sever I.

A helyi jellegű ipar fejlődését és új munkahelyek teremtését a svéd piacra is termelő, munkagépek gyártására szakosodott TOS Kuřim vállalat és a bútorigipari üzem működése biztosította volna.⁴⁵

Az új elgondolások ellenére a régi várostervezési filozófia meghatározó elemeinek továbbéléséről beszélhetünk. Ezek az 1974–1975 folyamán keletkezett, az urbanisztikai beavatkozásokat 2000-ig tárgyaló dokumentációban is tetten érhetők.

A gondolatmenet változása, egy szerényebb városterjeszkedés jegyében, csak az 1979-es urbanisztikai anyagban mutatható ki. A „komplex”, tehát tömeges lakótömb-építés vezérelve megmaradt, elsősorban a Hódi út két oldalán (Sever I., II.). Előtérbe került a lakóövezet kiterjesztésének kérdése. Az expanzió csak északi, távlatilag északnyugati irányban volt realizálható. Az elvárások szerint a központban folyó házbontások lehetővé tették a nagyobb mértékű lakótömbépítéseket, melyek eredményeképpen a központi zónákban kb. 9 ezer lakost helyezhettek el. A város számára azonban Taksony új, déli terjeszkedési lehetőséget jelentett. A galántai várostervezésben ezért figyelhető meg a koncepcióváltás. Az első lépést a Taksony irányába vezető felüljáró és az ipari zóna, egyben nagyraktárak kialakítása jelentette. A város többi részét mellékvágányra állították. Hódiban minimális számú lakóház építését vették tervbe. Nebojsza és Javorinka esetében új házépítéseket nem valósítottak meg. Ez a déli terjeszkedés azonban ellentétbe került a mezőgazdászok államilag is támogatott termőföldvédelmi programjával. A mezőgazdaság irányítását végző hivatalok a termőterület radikális csökkenését akarták elkerülni. Felhívták a figyelmet a bekövetkező gazdasági károokra, a gazdaságromlás negatívan befolyásoló tényezőkre, a galántai állami gazdaság és termelőszövetkezet teljesítménycsökkenésére és a mezőgazdasági termelés fennakadásaira.⁴⁶

Gazdasági célszerűség és új ideologizmus

A város urbanisztikai fejlődését az 1980-as években két jelenséggel lehet a legjobban megvilágítani. Egyrészt a lakáspolitikát továbbra is jellemző racionalizmussal és gazdaságossággal, melyek útján a városközpontban a népsűrűséget kívánták növelni és egy a települést ténylegesen is várossá tevő kompakt egység létrehozását szorgalmazták. A Stred I. és II. lakótelepek alkották ennek a tervnek a pilléreit. A terv gyengéjét mégis a szóban forgó lakótelepek „kevésbé gazdaságos volta” jelentette. A városi tér

45. Az ipari zóna megszervezésére I. ONV-G-V, 585. doboz, 329/1, Urbanistická štúdia zástavby priemyselného areálu Galanta, 1970.

46. MSÚ-G-ŽP-IBV, 232. doboz, Galanta-Územný plán sídelného útvaru, Spravidná správa vyhodnotenia poľnohospodárskeho pôdneho fondu, 1979. A galántai állami gazdaság azonban nem az urbanizáció hatásai következtében teljesített alul. A nagy értékű erőforrás-lekötés és gazdasági rugalmatlanság miatt már az 1970-es évek második felében „a folyamatosan lemaradó üzem” kategóriájába sorolták, és csak az állami dotációknak köszönhetően maradt talpon. ŠABA-PŠA, Okresná poľnohospodárska správa v Galante, 24. doboz, Ročná správa za rok 1981.

„hagyományozódott” építészeti problémáit immár nem tabuizálták.⁴⁷ A neogótikus kastély esetében kisebb elmozdulás volt tapasztalható. A kastélypark jelentőségét emelték ki, és javasolták megóvását.

Az időszak másik jellemző jegye a felerősödött ideologizmus. Ez alatt a hatalom egyfajta új önreprezentációját értem, mely legjobban a Lenin-szobor funkciókeresésében nyilvánult meg. „Meg kell fontolni a szobor megfelelő elhelyezését a téren, tekintettel a keleti és déli irányú kedvezőtlen látószögre, ahonnan a nyitott tér hátsó részében teljesen elveszik.” A szobor új elhelyezésének és a főtér átépítésének ideológiai üzenete volt: „A kövezet kialakítását tagolt szerkezetűnek gondoljuk, mely nemes természeti anyagokból készül, és az intézmények (Járási Nemzeti Bizottság, SZKP Járási Bizottsága) társadalmi szerepét emeli ki.”⁴⁸

A Fő utcai korzó gondolata 1983-ban merült fel. A terv szerint kisebb tereket és átriumokat alakítottak volna ki. Pihenőszektorok, amfiteátrum, kávézó és üzletközpont ötletei szerepeltek. Mindezeket a műemlék jellegű épületekkel „harmonizálták” volna. A terv a délre helyezett elterelő főút megépítésétől függött, mely a megnövekedett gépjárműforgalomtól tehermentesítette volna a városközpontot. A sétálóutca változatos elrendezése a korábban uralkodó egyhangúságot szüntette volna meg. Az előremutató jegyek mellett az ideológiai üzenet megfogalmazása sem késett. Egy emlékmű a város jeles személyiségeinek, a politika és kultúra területén maradandót alkotóknak a nevét(?) örökítette volna meg.⁴⁹

A városközpont utolsó, a szocialista ideológia szellemében fogant átalakítására 1986-ban született terv. A felszabadulás emlékművének felállítására összefüggött a főtér újragondolásával. Az emlékmű ideológiai üzenetét a következőképpen fogalmazták meg: „A főtér képzőművészeti megalkotásának és az emlékműnek tartalmilag és formailag a CSKP kongresszusainak a szocialista kultúráról és művészetről alkotott üzenetét kell bemutatnia.” A szerzők nyakatekert érvelése szerint az emlékmű a város „legexponáltabb” helyén volt, így „szoros érintkezésben” maradhatott a politikai és közgazgatási szervekkel, emellett az „ideológiai összeköttetés” is létrejött közöttük.

A tömegekkel az ideológiai-politikai „kontaktust” a Lenin tér biztosította. A felszabadítók tere ezzel szemben „kamarajellegű” volt. Küldetését az emlék és az ünnep vizualizációjában jelölték meg. Az alkotásnak jelképeznie kellett „az ideológiai és tartalmi összefonódást az SZKP Járási Bizottságának székházával”.⁵⁰

47. Ezek a következők voltak: 1. A „maradék” régi házak lebontása. Csak a műemlék jellegű épületeket őrzik meg, 2. A Stred I. lakótelep épületei „alacsonyok” voltak. Ez a központ tervezett népsűrűségére hatott kedvezőtlenül, 3. A Stred II. területe az építkezés következtében devasztálódott, 4. A tereprendezés és kultiválás elmaradt.

48. MSÚ-G-ŽP-IBV, 274. doboz, Galanta-Stred Urbanistická štúdia, 1980.

49. MSÚ-G-ŽP-IBV, 387. doboz, Centrum Galanta Urbanistická štúdia pešej zóny, 1983.

50. MSÚ-G-ŽP-IBV, 489. doboz, Námestie osloboditeľov, 1986.

A 20. század második felében három modernizációs irányzat mutatható ki. A liberális-neoliberális elvek a társadalom és a gazdaság modernizálásban a magánvállalkozások és a piac szerepét hirdették. Ezen kívül a strukturalista, felülről, államilag irányított demokratikus tervezés is létezett. Harmadiknak a szintén reálisan ható, szocialista modernizációs típust jelölhetjük meg, számos ellentmondásos jegyével együtt.

Ennek a szocialista válaszkeresésnek a részét képezte az urbanizáció, illetve a területfejlesztés is. Galánta városfejlődése erre szolgáltat példákat. A város urbanizációjának a szocializmusban három fő jegye volt, melyek máig befolyásolják a várostervezési lépéseket. A városközpont fokozatos, elhúzódoó átalakítása és lakótömbök építése, miközben az építészeti hangsúly a Stred II. lakótelepre helyeződött át. A lakózóna kiterjesztése családi házak formájában északi és északnyugati irányban. Végül az ipari-termelői övezet stabilizálása délen és délkeleten, valamint a szabadidő- és sportzóna kiépítése.

A szocialista modernizációs minta vagy másképp fogalmazva a központi tervezési modell – amely a hivatalos ideológiára és az erre alapozott közgazdaságra támaszkodott – történelmi értékelését sem lehet elhanyagolni.

ISTVÁN GAUČÍK

PLANNING OF FUTURE. URBANIZATION OF GALANTA IN THE TISSUE OF POWER, IDEOLOGY AND RATIONALITY (1949–1989)

Three modernization trends can be detected in the second half of the 20th century. Liberal and neo-liberal principles promulgated the role of private enterprises and markets in the modernization of the society and economy. In addition, a structural democratic planning existed, led from above by the government. As the third trend we can earmark the socialist type of modernization which also had a real effect, together with its many controversial attributes. Urbanization and regional development were also a part of this socialist quest for answers. Galánta's urban development provides a number of examples. During the socialism, the urbanization of a city had three main characteristics, which influenced the steps taken when planning its development: gradual, stretched out transformation of the city centre and building blocks of flats, while the architectural focus was moved to a housing estate; the extension of the housing zone in the shape of private houses in the direction of north and north-west; and finally, stabilization of the industrial-production zone in the south and south-east, as well as the construction of areas for sports and leisure. The socialist modernization model (or, in other words, a central planning model) – leaning on official ideology and economy based on that – cannot be neglected either from the historical point of evaluation.

A szepesi menekültek sajtója 1920 és 1944 között

 ISTVÁN GERGELY SZÜTS

The press of the refugees from Szepes between 1920 and 1944

070.48(439)"1920/1944"

323.113

94(439)

Keywords: Hungarian refugees of Slovakia from Szepes (today: Spiš). Newspapers of the people from Szepes in Hungary: Szepesi Szövetség (1920–1944; ten numbers a year), Szepesi Levél (1928–1936; ten numbers a year), Szepesi Öregdiák (1933–?; only two numbers known).

„Lesz még kikelet a Szepesség felett” – hangzott az üdvözlés, ha két, magát szepesinek valló polgár a két világháború közötti évtizedekben összetalálkozott. A trianoni döntés után Csehszlovákiához került Szepesség elvesztése felett érzett bánat és a revízió igénye, azaz a táj és a szülőföld iránti vágyakozás volt belesűrítve ebbe a ma talán már kissé életidegennek tűnő köszönési formába. Ismerve a korszak politikai gondolkodását és közhangulatát átható revíziós gondolatot, mindez akkor teljesen szokványosnak, hétköznapi jelenségnek volt tekinthető. Amitől mégis egyedi a Szepességhez kötődő egyének és közösségek története, az elsősorban az, hogy a szepesiek nemcsak szóban, hanem írásban, mégpedig a saját szervezeteik által működtetett lapokban is igyekeztek a szülőföldhöz kötődő identitást és az óhazához való igényt folyamatosan erősíteni. Mindez persze abban az esetben számít egyedi jelenségnek, ha megnézzük más trianoni menekültek által alakított szervezetek működését.

A területi alapon szerveződő egyesületek közül a legismertebbek az 1920-tól Védő Ligák Szövetsége alatt működő felvidéki, délvidéki és erdélyi segélyszervezetek voltak. Ezek az 1918–1919 folyamán létrejött csoportok azonban néhány év alatt a kormányzat szoros felügyelete alá kerültek, így lényegében elveszítették eredeti céljaikat (Zeidler 2009, 106. p.). Ezzel szemben, igaz, az arányaiban jóval kisebb tömegeket mozgósító szepesiek az alapítástól, 1920-tól egészen 1944-ig egy jól szervezett országos hálózattal rendelkeztek. Aktív tevékenységüket jól példázza, hogy társadalmi szervezeteik például önálló lapokat tartottak fenn, emellett könyvkiadással is foglalkoztak, sőt szociális téren, a trianoni menekültek által nagy számban lakott Mária Valéria-telepen diákotthont is működtettek. Ezek alapján nem véletlen, hogy nevük hamar közismertté vált nemcsak a fővárosi, hanem több vidéki város életében is.¹ Mielőtt rátér-

---

1. A trianoni döntés nyomán kettészakított Sátoraljaújhelyen, különösen az 1930-as évektől volt meghatározó a helyi szepesi menekültek jelenléte. A város felett létrehozott Magyar Kálvária emlékműegyüttes ötletgazdáit, szervezőit és kultuszteremtőit is ide menekült cip-szerek voltak. A Kálváriával, a köré szerveződő irredenta kultusszal és a kultuszépítőkkal korábbi tanulmányaimban már foglalkoztam; l. Szüts 2007 és Szüts é. n.

nénk a szepesi közösségek vizsgálatára, fontos tisztázni, hogy kik is voltak ők és milyen kollektív identitástudattal rendelkeztek.

A közös tudat alapja, ahogy más lokális alapon szerveződő közösségeknél is, a táj, a Heimat (haza), egészen a 13. századig visszanyúló megszentelt múlt volt. A térség történetét tehát ekkortól tartották számon annak ellenére, hogy az azt megelőző évszázadokban is szórványosan szláv népek által lakott volt. Mégis a táj, a szülőföld történetét a szepességi, elsősorban német és magyar származású történetírók a tatárjárás utáni betelepítésétől, a szász hospesek megjelenésétől számították. Kétségtelen, hogy a szászok (cipszerek) letelepedése lényegesen meghatározta e térség alapvonásait. A Szepesség történetének egyik sarokpontja volt, hogy viszonylag korán, még ugyanabban az évszázadban létrejött a 24 legjelentősebb szász városból álló Szepesi Szász Tartomány (Provincia Saxonum de Scepus), amely komoly előjogokkal és sajátságos autonómiával rendelkezett. E kiváltságos helyzet egészen a 19. század második harmadáig kisebb-nagyobb eltérésekkel fennállt, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a szepesi öntudat legfontosabb hivatkozási pontja a majd 600 éves autonómia volt. A terület végül az 1876-os magyar közigazgatás átszervezésének esett áldozatul, ekkor ugyanis a Szepességet döntően Szepes vármegyébe olvasztották, megszüntetve addigi történelmi előjogait. Mindez természetesen komoly ellenérzéseket váltott ki az ott élőkől, ennek következménye lett, hogy az 1918-ban a létrejövő csehszlovák államon belül megpróbálták korábbi autonómiájukat visszaszerezni. Ebből a következő évtizedekben szinte alig valósult meg valami, ám terveiket nem feladva a két világháború közötti cipszer óhaza politika fő célja, a korábbi előjogok visszaszerzése maradt.²

Ezzel egy időben a Magyarországra menekült vagy már korábban is itt élő szepesiek politikája egészen más keretek között zajlott. Helyzetüket kétségkívül megkönnyítette, hogy a magyarországi közvéleményben, sajtóban és szépirodalomban a cipszerek már régóta mint a hazához hű, becsületos magyarbarát németek szerepeltek. Emiatt és a Szepességhez kötődő misztikus, romantikus képeknek köszönhetően megítélésük a két világháború közötti évtizedekben sem változott. Identitásukat vizsgálva érdekes módon nem etnikai vagy vallási preferenciák, hanem a közös haza (Heimat), tehát a Szepességhez való emocionális kötődés határozta meg összetartozásukat. Ennek köszönhetően szepesinek vallhatta magát bármilyen nemzetiségű és felekezetű személy, aki azért kellően magyar érzelmű vagy legalább Magyarországgal lojális volt. A cipszerlét tehát egy német kulturális alapon szerveződő, ám magyar érzelmű entitást feltételezett. Pedig a Szepességben nemcsak németek és magyarok, hanem döntő többségében szlovákok, valamint kis részben lengyelek és rutének is éltek. Az 1910-es népszámlás adatai szerint Szepes vármegyében a regisztrált 172 867 fő közül 97 077 (56%) szlovák, 38 434 (22%) német, 18 658 (11%) magyar, 12 327 (7%) rutén, valamint majd 6000 (3,5%) egyéb nemzetiségű volt.³ Mindebből jól látszik, hogy a köztudatban német területként számon tartott Szepesség etnikailag rendkívül heterogén

2. A két világháború közötti szepesi autonómiatörekvésekről bővebben I. Ilyés 2005.

3. *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 12. kötet. Budapest, Athenaeum Kiadó, 1912.

volt, és a német szellemiség és befolyás elsősorban a nagyobb városokban, így Lőcsén, Késmárkon és Iglón érvényesülhetett. Ennek ellenére a többségében szlovákok által lakott Szepesség a kortárs történetírásban, valamint a hétköznapi közbeszédben továbbra is – sőt a trianoni döntést követően még erőteljesebben – jellegzetes német és magyar területként volt jelen.⁴ A tájhoz való erőteljes kötődés, majd ennek elvesztése lett a két világháború közötti hazai szepesi polgárok identitásának legfontosabb vonása. Mindez ekkor nem tűnt egyedi jelenségnek, hiszen minden magyar érzelmű, a történeti Magyarország integritását visszakövetelő egyén és csoport számára az elveszített haza fájdalmas valóságnak tűnt, és annak visszaszerzése közös, kimondott akaratnak számított. Különösen igaz volt ez az elcsatolt területekről erőszakkal kiutasítottak esetében, akik számára a szülőföld, az otthon, legalábbis fizikai értelemben meghatározhatatlan időre valóban elveszett.

Ahogy az utódállamokból menekült, úgy a Szepességet elhagyók számáról sincsenek pontos adataink. Ennek legfőbb oka, hogy a vesztes háború, a forradalmak, a területi veszteségek és az ezekből fakadó súlyos társadalmi és gazdasági krízisek miatt a magyar állam csak 1920 áprilisától kezdte regisztrálni az országba menekülteket. Emiatt az 1924-ben kiadott menekültügyi zárójelentésben nem szerepelhettek azok, akik még a világháború alatt, majd azt követően egészen 1920 áprilisáig vagy illegálisan érkeztek az országba. Az 1920-ban életre hívott Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) által megállapított 350 ezer főnél éppen emiatt becsléseink szerint majd 80 ezer fővel többen, tehát összesen mintegy 430 ezren érkezhettek a trianoni Magyarország területére.⁵ Utódállamokra lebontva az látszik, hogy Romániából közel 222 ezren, Jugoszláviából 55 ezren, Ausztriából 2 ezren, míg az általunk vizsgált Csehszlovákiából közel 147 000-en települhettek át (Zeidler 2009, 57. p.). Az OMH irattárának ismerete nélkül így nehéz meghatározni egy-egy vármegye fogyását és gyarapodását is. Ez a bizonytalanság igaz Szepes vármegye esetében is, bár legalább szekunder forrásként használhatunk egy olyan, 1931-ben kiadott címtárt, amely legalább arányaiban érzékeltetheti a szepesi menekülthullám intenzitását (Krisch–Förster 1931).⁶ A fővárosban kiadott Szepesiek Címtára közel négyezer, magát szepesinek valló személy részletes adatait tartalmazza. A kötet adatgazdagsága nemcsak a cipszerek, hanem a komplex menekültkérdés vizsgálatához is fontos társadalomtörténeti forrásként szolgálhat. Az Ablonczy Balázs által már elkezdett elemzés részadatai azt mutatják, hogy miként országosan, így a szepesiek esetében is jól megjelenik az alkalmazotti középosztály túlreprésentáltsága (Ablonczy é. n.). A döntően városi cipszerek között ugyanis nagy számban találunk egykori községi hivatalnokokat és állami alkalmazottakat. A menekültek többsége az új egzisztenciateremtéssel együtt igyekezett korábbi társadalmi szokásait fenntartani és közösségi életét újjászervezni. Mindezt úgy, hogy leginkább lokális alapon szerveződő s emlékezetközösségként működő egye-

-
4. A magyar történetírásban kialakult Szepesség-képekről részletesen lásd: Ábrahám 2006.
  5. Az Országos Menekültügyi Hivatal 1920. április 19-én hozták létre az 3240/1920. szám alatti kormányrendelettel. Működése során 350 000 menekültet regisztrált és támogatott. 1924-ben az 2344/1924. számú rendelet megszüntette, és ettől kezdve a menekültek ügyei a magyar királyi népjóléti és munkaügyi minisztérium hatáskörébe tartoztak.
  6. A címtár komplex feldolgozásához Ablonczy Balázs kezdett hozzá 2008-ban.

sületekbe tömörültek, és megpróbálták újratemteni az elveszített otthont egy új térben. Ahogy már utaltunk rá, a két világháború közötti évtizedekben számos, eltérő intenzitású és taglétszámú csoport működött az ország különböző településein, ezek egy része kimondottan lokális szinten, míg másik csoportjuk országos viszonylatban is közismert volt.⁷

A két világháború közötti évtizedekben működő országos menekültegyesületek közül kétségtelenül kiemelkedtek a szepesiek, akik néhány ezer fős taglétszámuk ellenére hús éven keresztül a fővárosban és vidéken is aktív közéleti szerepet vállaltak. A menekülteket tömörítő Szepesi Szövetség 1920. február 1-jén Budapesten tartotta alapító ülését, amelyen 22 alapító, 972 rendes és 213 pártoló tag volt jelen Budapestről és hat vidéki városból. Ezzel egy időben a magyarországi osztyályokon kívül Bécsben, New Yorkban és Chicagóban is létrehozták saját fiókszervezeteiket. Az Újvilágban élők 1929-től például már saját lapot is fenntartottak, *Der Zipser in Amerika* címmel, emellett jelentős összegekkel is igyekeztek támogatni a szülőföldön maradt, illetve a Magyarországra áttelepült testvéreiket (Mohr 1930, 47. p.). A szövetség magyarországi csoportjának elsődleges célja hivatalosan a menekült egyetemi és főiskolai hallgatók támogatása volt, ám valójában az áttelepült cipszerek érdekképviselését és közösségeik működtetését tartották a legfőbb célnak. A szervezet tagsága és fiókszervezeteinek száma folyamatosan növekedett, olyannyira, hogy 1924-ben már kilenc vidéki csoport működött.⁸ A főként menekülteket tömörítő Szepesi Szövetség tehát nagyon rövid idő alatt jól szervezett országos hálózatot épített ki, amely nemcsak névleg, de úgy tűnik, a hétköznapok során is jól működött. Természetesen a helyi közösségek szervezetsége nagyban függött vezetőitől és tagságától, így például volt olyan vidéki szervezet, mint a miskolci is, amely éveken keresztül szinte alig hallatott magáról, annak ellenére vagy éppen amiatt, hogy 1930-ban nyolcvanan szerepeltek a szepesiek címtárában. Ezzel szemben az alig harmincfős váci osztály már négy évvel korábban létrehozta a Váci Cipser Kaszinót, ahol heti két alkalommal olvashatták a szepesi újságokat, és dalra fakadhattak a közösen vásárolt pianínó mellett.⁹ Jól látható, hogy amíg Miskolcon csak névleg, Vácott az elképzelték szerint működött a szepesiek közössége.

A vidéki osztyályok és a szövetség központi ügyeinek koordinálásában, valamint a Szepességhez kötődő szimpatizánsok megnyerésében kiemelt szerep jutott az 1920-as években létrehozott sajtótermékeknek. Mielőtt elemeznénk ezeket az újságokat és megvizsgálánánk szerkesztőségeik működését, érdemes jobban megnézni a magyaror-

7. A menekültek az általuk nagy számban lakott telepeken, településrészen gyakran hoztak létre az új vagy az óhazához kötődő társadalmi szervezeteket. Itt most kimondottan a lokális alapon szerveződő csoportokra gondolunk. Így például Miskolcon, a tisztviselők számára létrehozott telepen 1924-től működött a Hodobay-telepiek Egyesülete valamint a Gömöriek Egyesülete. Országos szinten fontos megemlíteni Védő Ligák Szövetségét alkotó Felvidéki Ligát, a Délvidéki Ligát, a Székely Egyletet vagy például Aradi Szövetséget és az általunk tárgyalt Szepesi Szövetséget.

8. 1924-ben a fővárosi központ mellett Miskolcon, Debrecenben, Sátoraljaújhelyen, Kecskeméten, Pápán, Pécsen, Salgótarjánban, Zalaegerszegen és Vácott is működött a Szepesi Szövetség.

9. *Szepesi Szövetség*, 7. évf. 6. sz. 1926. június 15.

szági szepesiek társadalmát. A két világháború közötti évtizedekben a magyarországi szepesi közösségek nemcsak frissen áttelepültekből álltak, hanem nagy számban voltak közöttük olyanok is, akik még a háború előtt költöztek ide vagy valamelyik felmenőjük révén kötődtek a tájhoz. Többségük számára így a szülőföld, az óhaza elvesztése elsősorban a múlt iránt érzett kollektív traumával járt. Esetükben ugyanis mindekelőtt a múlt került határon túlra, tehát a megszentelt privát és közösségi emlékek, emlékhelyek váltak nemcsak fizikailag, hanem képzeletben is elérhetetlenné. Ezzel szemben a menekültek a múlt elvesztését a kiutasításon és az ezzel sokszor együtt járó egzisztenciavesztésen keresztül nemcsak az emlékezés pillanataiban, hanem a hétköznapok során is folyamatosan tapasztalták. A revízió szükségessége megkérdőjelezhetetlen közös célnak számított, azonban az óhazához való viszonyban, az önmeghatározás kérdésében és szervezeteik működtetésében már jól elkülönültek az „öregek”, a korábban itt élők és az újonnan érkezett menekültek, a „fiatalok”. Előbbiek főként a fővárosban 1876-ban létrehozott és kizárólag ott működő Szepesiek Egyesületébe, míg az utóbbiak a már említett Szepesi Szövetségbe tömörültek. Az „öregeket” egyesítő Szepesi Egyesület 1920-ban már közel ötvenéves, nagy múlttal rendelkező szervezetnek számított, s ez idő alatt tagságának és főként vezetőinek köszönhetően a fővárosban nagy megbecsülésnek örvendett. Sajnos a vizsgált korszakunkban készült tagnévsorok híján csak az egyesület által 1928-ban elindított *Szepesi Levél* című lap társasági rovataiból, híreiből kaphatunk képet a közösség összetételéről. A főként menekültek által alapított Szövetséggel összehasonlítva jól látszik, hogy vezetői között nagy számban található a fővárosi elithez tartozó, közmegebecsülésnek örvendő személyeket. Itt van rögtön az 1928-ban, 22 év elnökösködés után lemondó Haberern J. Pál, aki aktív közéleti tevékenysége mellett neves egyetemi tanár, orvos-professzor volt.¹⁰ Ugyancsak szakmájában elismert és közismert személynek számított az őt követő Hoepfner Guidó is, aki mérnök-építészként és felsőházi tagként hosszú évtizedek óta az Egyesület grémiumába tartozott.¹¹ A vezetőségben rajtuk kívül még néhány felsőházi tagot és állami főhivatalnokot találhatunk, ám az egyesület törzsbázisát az alkalmazotti középosztályba sorolható személyek alkották.

A fővárosi „öreg” szepesieknek az első világháború végéig álmosan és laza nosztalgijával működő társaságát és kialakult szokásait alaposan megváltoztatták a beözönlő menekültek. Az újonnan érkező, kiutasított vagy önként távozó cipszerek ugyanis már egészen másként kezdtek hozzá az otthonuktól távoli közösségeik megszervezéséhez.

-
10. Haberern Jonatán Pál (Szarvas, 1855–1936, Budapest) a híres teológianár, Haberern Jonatán fia volt. Bár ő maga nem a Szepességben született, de apja révén erősen kötődött a tájhoz. 1879-ben a fővárosban szerzett orvosi diplomát, majd különböző német klinikákon dolgozott, mígnem hazatérve 1888-tól 1927-ig a Rókus Kórház sebész főorvosa és a sebészeti osztály igazgatója volt. Emellett udvari főtanácsosi címmel is büszkélkedhetett.
  11. Hoepfner Guidó (Szepesváralja, 1868–?, Budapest) mérnök, építész. Jelentősebb munkái szülőföldjéhez kötődnek, így többek között az ő tervei alapján készült az Ótátrafüredi Fürdő és Nagyszálló, a tátralomnici Tátra Szálló és a Csorba-tavi Grand Hotel. Az 1900-as fővárosi lakcímjegyzékben már találkozhatunk a nevével, Budapesten többek között ő tervezte a Dohány utcai volt Viktória Biztosító székházát. L. Keresztény Magyar Közéleti Almanach. Budapest, 1940. I. kötet. 391. p.

A kollektív traumát átélők vagy átélni akarók ugyanis egészen másként viszonyultak a szülőföldhöz, és szepesi öntudatuk is karakteresebb volt. Mindez a szemléletbeli különbség jól tetten érhető – különösen az 1920-as évek folyamán – a hosszú ideig párhuzamosan működő lapjaikban, azok struktúrájában, az ott megjelent cikkekben és a szervezetekhez kötődő rendezvényekben.

A trianoni Magyarországon élő szepesiek tehát e két nagy szervezetbe tömörültek, mellettük azonban léteztek olyan, a Szepességhez, leginkább a szepesi alma materekhez kötődő diákszövetségek is, amelyek ugyan öregdiák-közösségeként működtek, mégis szellemiségükben, céljaikban és persze tagságukban szorosan kötődtek egymáshoz. Az első ilyen szervezetet 1924-ben az iglóiak hozták létre, majd ezt követően 1933-ig a késmárki, lőcsei és a podolini csoportok is megalakultak.¹² Ezek a diákszövetségek rendezvényeiket, összejöveteleiket leggyakrabban a Szepesi Szövetséggel együtt szervezték, ennek legfőbb oka, hogy tagságuk kevés kivételtől eltekintve szinte teljesen megegyezett. Mindez általános jelenségnek számított ekkor, hiszen ezekben az évtizedekben a menekültek többsége egyszerre több egyesület tagságát is erősítette. Nem meglepő, hogy 1933-ban a két szepesi csoport által külön-külön már működtetett újságok mellé a diákszövetségek is megjelentették sajátjaikat, köztük a *Szepesi Öregdiák* címmel szerkesztett közösségi lapjukat. Egyedülálló módon az 1930-as évekre a Magyarországon élő szepesiek több szervezettel és sajtótermékkel is rendelkeztek. A korábban már említett címtárban szereplők és a szepesi lapokból sugárzó ethosz alapján úgy tűnik, hogy – méretéből fakadóan – elsősorban a fővárosban adódott lehetőség arra, hogy a Szepességtől távol ténylegesen újratereptsék, újraéleljék egykori mindennapjaikat. Mindezt nemcsak közösségi alkalmak során, hanem a hétköznapiakban is megtehették, hiszen a címtárat és újságjaikat fellapozva például cipszer péktől és hentes-től vásárolhattak vagy akár cipszer mesteremberrel is megjavíttathatták otthonaikat. Mindez szintén biznyságul szolgál arra, hogy a legalább négyezer főt számláló diaszpóra mennyire szervezeten működött. A fővárosban élők számára tehát lehetőségül adatott meg, hogy a Szepességet, attól mintegy háromszáz kilométerre látens módon újjászervezzék. Abban, hogy tagságuk és így szervezeteik valóban élő közösségekként működhetek, elengedhetetlen szerep jutott a kollektív identitást folyamatosan fenntartó és megerősítő kiadványaiknak. Lapjaik és más írásos közleményeik ugyanis olyan kohéziós erőt jelentettek, amelyek nélkül a közösség feltételezhetően csak egy lett volna a kisvendéglők különtermében nosztalgizáló társaságok között.¹³

Szepesi Szövetség

A magyarországi cipszerek által fenntartott lapok közül kétségtelenül a leghosszabb életű és a legnagyobb hatása a menekültek által alapított és társadalmi szervezetük-

12. A diákszövetségeket fővárosi központtal hozták létre, az Iglói Diákszövetséget 1924. május 4-én, a Késmárki Diákszövetséget 1928. május 5-én, a Lőcsei Diákszövetséget 1930. május 4-én, míg a Podolini Diákszövetséget 1933. május 5-én.

13. Ezekről a menekültszervezetekről fest plasztikus képet Ignác Rózsa az *Urak, úrfiak* című regényében; I. Ignác Rózsa: *Urak, úrfiak*. Budapest, Magvető, 1985.

kel azonos nevet viselő *Szepesi Szövetség* volt. Az első lapszám 1920 tavaszán látott napvilágot, és az eredeti tervek szerint évi tíz alkalommal jelent volna meg. Ezt néhány évfolyamot leszámítva 1944 év végéig gyakorlatilag sikerült is tartaniuk. A szerkesztőség a szepesi menekültek szellemi műhelyének számító VIII. kerületi Vas utcai felsőkezeskedelmi iskola egyik irodájában volt. A helyszínválasztás magyarázata, hogy ezekben az évtizedekben több szepesi tanár is tanított az iskolában, akik közül Krisch Jenő az 1930-as években hosszú ideig még igazgató is volt. A lap szerkesztői tehát itt gyűltek össze, és ugyancsak itt regisztrálták a vidéki asztaltársaságok és az otthon maradtok híreit és jelentéseit. A *Szepesi Szövetség* számai a legtöbb újsághoz hasonlóan előfizetés és terjesztés útján jutottak el az olvasókhoz. Sajnos arra vonatkozólag semmilyen adatunk sincs, hogy a lap milyen példányszámban, hány előfizetővel és milyen költségvetés alapján jelent meg, ám az biztos, hogy a vidéki asztaltársaságok hivatalból kaptak a legfrissebb számokból. Ezért cserébe a szerkesztőség elvárta, hogy a fővároson kívül működő fiókok havi rendszerességgel számoljanak be társadalmi életük aktuális híreiről, valamint a közeljövő terveiről. Végiglapozva a hiányos évfolyamokat, jól látszik, hogy elsősorban a helyi közösségek személyi összetételétől függött, melyik asztaltársaság milyen gyakran élt e felkínált, ám kimondatlanul elvárt lehetőséggel.

Struktúráját meghatározta, hogy döntően menekültek alapították, hiszen más diaszpóráközösségekhez hasonlóan, a lap itt is alapvetően a kollektív tudat megerősítésére szolgált. Ennek megfelelően kiemelt helyen foglalkoztak a társasági élet legfrissebb híreivel, az otthon maradtak küzdelmével, valamint a közös tudatban meglevő emlékek újraértelmezésével. Ahogy más kiadványok esetében, így a lap utolsó oldalai itt is reklámfelületként szolgáltak, elsősorban a magukat szepesinek valló vagy a cipszereknek kedvezményt biztosító hirdetőik számára. A kezdőlap egyik állandó részeként a Szövetség társadalmi szervezete hirdette vezetőségének fogadóóráit hónapról hónapra. Ezeknek a találkozónak a helyszíne és az időpontja huszonöt év alatt alig változott, ebből is arra következtethetünk, hogy a személyes találkozások fontos és érdeklődésre számot tartó programnak számítottak. Igaz, a kezdeti heti két alkalom helyett az 1920-as évek végétől a tagok és a szimpatizánsok már csak egyszer gyűltek össze a belváros egyik közismert vendéglőjében. A helyszín jól láthatóan közkedvelt lehetett a menekültek körében, hiszen például Ignác Rózsa egyik regényének szereplői is itt, a VIII. kerület Rákóczi út 29. szám alatt található Kovácsevics étteremben tartották összejöveteleiket.¹⁴ A szerkesztőség és az annak tőzsomszédságában fekvő kisvendéglő nemcsak a fővárosi, hanem a Keleti pályaudvar közelsége miatt a vidéki tagtársak számára is fontos találkozási pontnak számított.

A *Szepesi Szövetséget* tovább lapozva jól elkülöníthető annak kettős struktúrája. A társadalmi szervezet aktuális hírei mellett ugyanis, bár kisebb arányban, de minden számban helyet szenteltek a Szepességhez kötődő írások, irodalmi alkotások és visz-

14. „Én meghívnálak a Kovácsevicsbe, amennyiben nincs ott éppen erdélyi népünnepély. Már úgyis régen ígértem, hogy bemutatlak apámnak. Az öreg angyali fiú, téged becsülni fog. És ilyenkor rendszerint még a Kovácsevicsben ül. Sajnos sohasem egyedül. Tudod, mit? Benézünk a függöny nyílásán. Amennyiben csak egy-két hosszúnadrágos erdélyi református udvarol apámnak, bemegyünk.” Ignác 1985, 234. p.

számlékezők megjelentetésének. Emellett a közösség szempontjából kiemelten fontos programajánlók, a Diákszövetségek, valamint az 1873-ban Késmárkon alapított Kárpáti Egyesület legfrissebb hírei sem hiányozhattak egyetlen számból sem. Ez utóbbi esetében érdemes megjegyezni, hogy a Cipszerföldön létrejött turisztaszakosztály tagságának egy jelentős része, különösen Trianon után magát cipszernek valló személy volt. Ennek következtében a szepesi szervezetekhez való szoros kapcsolatuk teljesen érthető.

Visszatérve a lap struktúrájára, az 1930-as évek első harmadától jól megfigyelhető egy karakteres változás. Ezekben az években korábban reklámfelületként szolgáló oldalak aránya ugyanis folyamatosan csökkent, ezzel párhuzamosan pedig gyarapodtak a cipszerek mindennapjaival foglalkozó tudósítások. Ennek legfőbb oka, hogy a Szepesi Szövetség tagságának és alszervezeteinek száma még az 1920-as évek végén, majd tíz évvel a trianoni döntés után nemhogy csökkent, hanem folyamatosan nőtt. Az 1930-as évek közepére már több mint kétezer taggal, a fővárosi központon kívül tizennégy vidéki asztaltársasággal büszkélkedhettek. A lelkesedés a második világháború előestéjén természetesen tovább nőtt, különösen azért, hogy az első bécsi döntés nem érintette a Szepességet. A Szlovákiánál maradt terület sorsa még egységesebbé tette a szervezet tagjait, erre a legjobb példa, hogy 1938. november 20-án Kassán, alig egy héttel a magyar csapatok bevonulása után, az időközben megalakult helyi asztaltársaság díszünnepélyt rendezett, amelyre több száz magyarországi cipszer is ellátogatott.¹⁵ Sajnos mind a lapról, mind a szervezet további működéséről csak szórványos adataink vannak, annyi azonban bizonyos, hogy 1944 őszéig – kisebb kihagyásokkal ugyan, de – megjelentek az egyes számok. 1945-ben a lap, a szerkesztőség és maga a társadalmi szervezet a politikai átrendeződés következtében végleg megszűnt, ezt követően, igaz, rövid ideig, csak kisebb csoportokban, illegális keretek között működött tovább egy-egy szórvány közösség.¹⁶

Szepesi Levél

A főként menekült kispolgárokat, az alsóbb középosztályhoz tartozókat tömörítő Szepesi Szövetséggel szemben a Szepesi Egyesület elsősorban a felsőbb középosztály számára jelentett nyitott kaput. Míg a Szövetség vezérkarában például Hayde Gyula helyettes államtitkárt leszámítva főként kishivatalnokokat vagy magánalkalmazottakat találunk, az Egyesület prominensei között felsőházi tagok, orvosprofesszorok és neves mérnökök sorakoznak. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a két szervezet között merev és átjárhatatlan fal lett volna, ám kétségtelen, hogy tagságuk társadalmi összetétele jól láthatóan eltért egymástól. Talán ebből adódhattak a céljaik és tevékenységeik közötti gyakori eltérések is. A nagy hagyománnyal bíró Szepesi Egyesület működését 1928-ig, a korábbi szokásoknak megfelelően elsősorban a társasági össze-

15. Szepesi Szövetség, 1938, 19. évf. 9. sz. 2. p.

16. Ablonczy Balázs kutatása alapján úgy tűnik, hogy egyes szepesiek még 1945 után is heti rendszerességgel tartottak privát összejöveteleket egymás lakásán, egészen addig, amíg az állambiztonság tudomást nem szerzett róla; l. Ablonczy 2008.

jövedelek és a dicső múltra való közös emlékezések jellemezték. Ez az év azonban több szempontból is újdonságot jelentetett. Az eddig befelé forduló közösség – köszönhetően elsősorban az új elnök, Hoepfner Guidó szervezőkészségének és talán a lord Rothermere újságcikke nyomán megerősödő revíziós hangulatnak – saját sajtótermék elindítását és élénkebb közéleti tevékenykedést határozott el.¹⁷ Az újság létrejöttével elsősorban az elkényelmesedő tagságot igyekeztek újraszervezni, másrésről viszont felhívni a közvélemény figyelmét létezésükre. A *Szepesi Szövetséghez* hasonlóan a *Szepesi Levél* is évi tíz alkalommal jelent meg. A lap főszerkesztője 1932-ig Nikelszky Zoltán volt, majd őt később Bogsch Sándor biológus és a Szepesiek Címtárát is szerkesztő Förster Rezső vegyészmérnök váltotta. A szerkesztőség a VII. kerületi Damjanich utca 19. szám alatt található épület II. emeletének 11. számú lakásában működött, de a szerkesztőség és a közösség törzshelye nem itt a közelben, hanem az Egyetem utcai Erzsébet Szálló pinchelyiségében volt. Az egyesület tagsága a Szövetséghez hasonlóan kezdetben heti két alkalommal, szerdán és pénteken, majd 1928-tól már csak egyszer, a hét közepén gyűlt össze a belvárosban.

Lapjuk struktúrája alapvetően megegyezett a Szövetségével, azzal az árnyalt nyi különbséggel, hogy míg a *Levél* elsősorban a múltra és a fővárosra, a menekültek lapja az országban élő és működő szepesi közösségek jelenére helyezte a fő hangsúlyt. A *Levéln* például gyakrabban jelentek meg olyan közismert anekdoták vagy az óhazával foglalkozó irodalmi alkotások, amelyek témája a táj, a dicső múlt és a szepesi panteon egy-egy tagjának életútja volt. Tegyük rögtön hozzá, hogy mindez az első három évben volt jellemző, 1931 után ugyanis az írások többsége már itt is a tagságot érintő aktualitás kérdésekkel foglalkozott. Különösen ekkortól érzékelhető, hogy a magyarországi cipszerközösség egyik lapjaként egyre nagyobb figyelmet szenteltek nemcsak a magyarországi, hanem az otthon maradottak társadalmi híreinek is. Ennél azonban sokkal érdekesebb, hogy nemcsak a tagság, hanem a Szepességhez köztudottan kötődő személyek kinevezéseit vagy áthelyezéseit is figyelemmel kísérték. Így például 1930-ban az egyik szám külön foglalkozott a magyarországi cipszer polgármesterekkel, közülük is bemutatva a salgótarjáni Förster Kálmánt és a makói Nikelszky Jenőt.¹⁸ Ugyancsak helyet kapott itt a havi szociális és oktatási támogatások statisztikája, valamint a hátsó oldalakon a szepesi mesterek, sőt olykor az otthoni szepességi szállók és vendégházak reklámjai is. A fővárosai tagság és szimpatizánsok számára, a Szövetséghez hasonlóan, itt is ismertették a már közismert és változatlan heti választmányi ülések pontos helyét és idejét.

A lap működésének harmadik évében, az indulástól elnökölő Hoepfner Guidó műépítész helyére Prichradny Kálmán királyi főtanácsost választották a Szepesi Egyesület elnökéül.¹⁹ Prichrandy ezt követően több mint tíz évig látta el az elnöki teendőiket; egyebek között az ő nevéhez fűződik a Szepesi Egyesület és a Szepesi Szövetség – Szepesi

17. Lord Rothermere brit sajtómágnás, politikus 1927. június 21-én lapjában, a *The Daily Mail*ben hívta fel a figyelmet a Magyarországot Trianonban ért súlyos igazságtalanságokra.

18. *Szepesi Levél*, 1930, 3. évf. 17. sz. 6. p.

19. Prichradny Kálmán Lőcsén született, majd Budapesten többek között a Duna–Száva–Adria Vasúttársaság elnöke és a Magyar Királyi Államvasutak alelnöke, magyar királyi főtanácsos.

Egyesületek Közös Bizottsága nevű – 1933-ban kötött formális együttműködésének kidolgozása. A magyarországi cipszerek történetében jelentős esemény háttérét, a két csoport közötti erőviszonyokat példázza, hogy a Bizottság elnökéül a Szövetség egyik vezetőjét, Krisch Jenő tanárt választották. A következő években a „fiatalok” szerepe tovább erősödött, és az 1930-as évek végére aktívan szinte egyedüliként képviselték a szepesiek ügyeit. Az egyesüléssel közel egy időben nemcsak a társadalmi szervezet élén, hanem ahogy azt már korábban említettük, az újság szerkesztőségében is személyi változások történtek. Az átrendeződés ez esetben is szembeötlő, hiszen 1933-ban az alapító Nikelszky Zoltán helyett a Szövetséghez kötődő egykori menekültek, Bogsch Sándor és Förster Rezső került a *Levél* szerkesztői székébe. Valószínűleg a fúzióknak és a közös szervezetben egyre nagyobb befolyásra szert tevő menekülteknek köszönhető az is, hogy a *Szepesi Levél* 1936 júniusában végül megszűnt. Ezzel, ahogy 1928-at megelőzően is, a *Szepesi Szövetség* maradt az egyedüli információs csatorna.

Itt kell szólnunk azokról a Szövetség és a körjeje szerveződő diákszövetségek által működtetett lapokról, amelyek a két nagy laptól függetlenül az 1930-as évek végéig működtek. Esetükben érdemes azonban leszögezni, hogy ezek a füzetek leginkább belső használatra, igen szűk kör számára készültek. Közülük a legérdekesebb talán az 1933-ban indított *Szepesi Öregdiák* című kiadvány volt, amelyből azonban csak az első két szám ismert. Emiatt sajnós arra vonatkozólag sincsenek információink, vajon az öregdiákok központi lapja milyen példányszámmal és mennyi ideig működött. A lap szerkesztősége a *Szepesi Szövetség* Vas utcai irodájában működött, így talán nem meglepő, hogy tematikája, terjesztése és szerzői gárdájának nagy része megegyezett az ekkor már több mint tíz éve fennálló Szövetségével. Az *Öregdiák* struktúrája nagyban hasonlított a másik két újságéhoz, talán azzal a különbséggel, hogy – a fennmaradt számokban egyedüliként – külön rovat jutott a lőcsei *Szepesi Híradó* cikkeinek. Ennek legfőbb oka pedig az, hogy a Bizottság elnöke és a Címtár szerkesztője, Förster Rezső majd 20 éven keresztül a felvidéki lap budapesti tudósítója is volt.²⁰

Egyelőre nem ismert, vajon a diákszövetségek miért érezték annak szükségességét, hogy saját, önálló füzeiteik mellé egy közös lapot is létrehozzanak, hiszen ebben az időben a késmárkiaknak például már több mint öt éve működő kiadványuk volt. Azt gondolhatnánk, hogy a közösen fenntartott *Öregdiák* megszüntethette a lapalapítási lázat, ennek azonban ellentmond, hogy az iglóiak a következő évben saját lappal jelentkeztek. Az 1930-as évek első évtizedében megszorodott a szepesiekhez kötődő kiadványok listája, hiszen a diákszövetségek közös és önálló kiadványai mellett emlékkönyvek, tanulmányok és más brosrák is kiadásra kerültek.²¹ Ezeknek a munkáknak

-
20. Förster Rezső 1899-ban született Lőcsén. Az első világháborút követően Budapestre menekült, ahol vegyész mérnök végzettségével tanított a VIII. kerületi Vas utcai felsőkereskedelmi iskolában, majd 1936-tól a Fővárosi Légoltalmi Ügyosztály vezetője lett. Lakása a Szepesi Szövetség szerkesztőségének közelében, a Rákóczi út 41. szám alatt volt; I. *Keresztény Magyar Közéleti Almanach I.*, Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1940, 285. p.
21. 1931-től kezdve érezhetően nőtt a Szepesség múltjával és az onnan elszármazottak, emelkedtek jelenével foglalkozó kiadványok száma. A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhányat – Fekete Nagy Antal: *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest, 1934.; Földessy Gyula: *Egy nagy szepesi költő: Lám Frigyes*. Budapest, 1936.; Hajnóczy R. József: *A szepesi bányavárosok története*. Budapest, 1931.

a szerzői és alkotói főként a közösség ikonjai és karizmatikus figurái voltak. Így például voltak történetíróik, mint például Bruckner Győző és Loisch János, költőik, mint Lám Frigyes és Mohr Győző. Nem véletlen, hogy nevükkel és műveikkel nemcsak a könyvek, füzetek címlapján, hanem az előfizetett vagy megvásárolt lapok hasábjain is találkozhatott az olvasó.

Összegzés

A két világháború közötti évtizedekben a menekültek által alapított egyesületek és társadalmi szervezetek közül kétségkívül kitűntek a szepesiek. Elsősorban azért, mert szinte egyedüliként más, 1920 körül alakult csoportok közül még az 1940-es évek közepéig is aktívan működtek. Közösségi életük, szervezeteik végül a berendezkedő kommunista hatalom diktatórikus intézkedéseiknek estek áldozatul. A két világháború közötti Magyarországon élő, magukat cipsernek vallók bár nem alkottak homogén közösséget – hiszen például a menekültek és a már korábban elszármazottak más-más szervezetbe tömörültek –, mégis erős önazonosság-tudat és egység jellemezte őket. Az elveszített haza tudata, még ha eltérő módon is, de alapvetően meghatározta a közösségek céljait és tevékenységeit. Hivatalos és nem hivatalos szervezeteik nemcsak saját maguk, hanem a külvilág felé is hirdették a tájhoz, a hazához való meggingathatatlan viszonyukat. Bár szervezeteik külön-külön is létrehozták saját orgánumait, ezek azonban nem elsősorban egymás ellen, hanem nagyrészt az elképzelt és egykor talán létezett entitás újjraalkotásán és megerősítésén dolgoztak. Egyesületeikkel, lapjaikkal, kiadványaikkal és rendezvényeikkel megpróbálták újratemeteni – a fővárosban gyakori sikerrel – mindazt, ami közös hitük szerint Trianon következtében elvesztett.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Balázs é. n. Jobból háló. A két világháború közötti menekültszervezetek emlékeztetőinél lehetséges tipológiája. In *A politika társadalomtörténete*. A Hajnal István Kör konferenciája, Túrkeve, 2008. (megjelenés alatt)
- Ábrahám Barna 2006. A régi Szepesség a magyar történetírásban 1945 előtt. *Magyar Napló*, 18. évf. 3. sz. 22–26. p.
- Ignác Rózsa 1985. *Urak, úrfiak*. Budapest, Magvető.
- Ilyés Zoltán 2005. „A Szepesség a szepesieké”. Szepesi német autonómiaötkvések és lojalitáskényszerek a két világháború között. In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. Budapest, Balassi Kiadó, 193–206. p.
- Krisch Jenő–Förster Rezső 1931. *Szepesiek Címtára*. Budapest, Szepesi Szövetség.
- Mohr Győző (szerk.) 1930. *Emlékkönyv a Szepesi Szövetség tízéves fennállása alkalmából*. Budapest, Szepesi Szövetség Kiadása.
- Szepesi Levél*
Szepesi Öregdiák
Szepesi Szövetség

- Szűts István Gergely 2007. Öndefiníciós kísérletek a trianoni határon. Irredenta kultusz Sátoraljaújhelyen a két világháború között. *Századvég*, 46. sz. 41–70. p.
- Szűts István Gergely é. n. A trianoni menekültek szerepe egy határmenti kisváros közéletében. In *A politika társadalomtörténete*. A Hajnal István Kör konferenciája, Túrkeve, 2008. (megjelenés alatt)
- Petrichevich-Horváth Emil 1924. *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négyévi működéséről*. Budapest.
- Zeidler Miklós 2009. *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram.

ISTVÁN GERGELY SZŰTS

THE PRESS OF THE REFUGEES FROM SZEPES BETWEEN 1920 AND 1944

After the First World War, almost 430 thousand people moved into the mainland of Hungary from the territories shifted to the successor states. In the decades between the two world wars, from among the associations and social organizations founded by refugees, those founded in Szepes undoubtedly stood out. First of all for the reason that from among other groups founded around 1920, it operated actively even in the 1940s as almost the only one. Their community life and organizations fell victim to the totalitarian measures of the settling communist regime. Although Germans living in Hungary between the two world wars, calling themselves “Zipsers”, did not form a homogeneous community – for example, refugees and those who had moved before were members of different organizations –, had a strong common sense for identity and unity. The awareness of the lost homeland, even if in a different way, definitely characterized the objectives and activities of the communities. Their official and unofficial organizations promulgated both for themselves and towards the world their unshakeable adherence to the scenery and their homeland. Although their organizations had their separate bodies, these were basically not working against each other, but mainly devoted themselves to the recreation and strengthening of the imaginary and sometimes maybe existing entity. All what was lost in their common belief in the consequences of Trianon, they tried to recreate with their associations, their newspapers, publications and events – often with success in Budapest, the capital.

A nemzet és az egyház szolgálatában

Tornallyay Zoltán egyházszerzői munkásságának irányelvei és eszmei háttere

---

 VILMOS GALO

Serving the nation and the church. Guidelines and ideological background of the church organization work of Zoltán Tornallyay.

284.2(437.6)

94(437.6)

929 Tornallyay Zoltán

 Keywords: Zoltán Tornallyay (1882–1946). Hungarians in Slovakia between the two world wars. The Reformed Church. Tornalja (Tornaľa).

„Krisztus országában és a mi egyházunkban mindenkinek van állampolgársága, aki a szeretet törvényét elismeri.”¹

Tornallyay Zoltán

Tornallyay Zoltán a református egyház meghatározó alakja volt két világháború közötti Csehszlovákiában. Tíz éven keresztül a Szlovenszkoí Tiszáninneri Református Egyházkerület főgondnokaként jelentős befolyást gyakorolt nemcsak kerületének, hanem egész egyházának belső igazgatási, politikai és vallási-ideológiai kérdésekben kialakított álláspontjára is. Tanulmányom célja, hogy az egyházmegyei, egyházkerületi és konventi jegyzőkönyvekben fellelhető, valamint az egyház hivatalos lapjában, a Református Egyház és Iskolában megjelent beszédei alapján vázlatosan bemutassa mindazokat az irányelveket és eszmei mozgatórugókat, melyek mentén Tornallyay két világháború közötti egyházszerzői munkássága kibontakozott.²

Az életút

Tornallyay Zoltán³ a középbirtokos id. Tornallyay Zoltán és felesége, szül. Fialka Vilma harmadik gyermekeként látta meg a napvilágot 1882-ben a Gömör-Kishont vármegyei Tornalján. A kiegyezés évében alig ezer lakosú nagyközség a dualizmus évtizedeinek ütemes fejlődése eredményeként a világháború előestéjén már egy urbanizálódó mezőváros jellegét öltötte magára. A 19. század közepéig a település legjelentősebb birto-

---

 1. Magda 1930, 52. p.

2. E tanulmány az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszéke által 2010. december 10-én megrendezett PhD-konferencián elhangzott előadás bővített, szerkesztett változata.

3. Életére I. Galo 2004. Rövidített változata: Galo 2005.

kosa az ősi, köznemesi eredetű Tornallyay család⁴ volt, mely fénykorát a 16. század első felében élte, amikor országos politikát is befolyásoló tényezővé vált. A későbbiekben a család befolyása ritkán terjedt túl a megye határain, de azon belül mindvégig fontos szerepet töltött be (Galo 2005, 28. p.).

Tornallyay Zoltán szülővárosában, majd Sajógömörön folytatott tanulmányai után a losonci állami főgimnázium diákja lett. Ugyanitt szerzett érettségét 1901-ben, majd – anyja akarata ellenére – a budapesti Királyi József Műegyetem építészmérnök-hallgatója lett. Itt került kapcsolatba az ún. Fiatalok építészetével, akik Kós Károly szellemi vezetésével a középkorra és a népművészeti hagyományokra támaszkodva próbáltak egy nemzeti stílust létrehozni. Idővel maga Tornallyay is ennek az irányzatnak vált a követőjévé. 1905-ben kapta kézhez mérnöki oklevelét, de további öt évig még az egyetemen maradt mint tanársegéd. 1910-ben barátjával, Takáts Lászlóval tervezőirodát nyitott Budán, mely az első világháború kitöréséig sikeresen működött.⁵ Tornallyay 1913-ban a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet titkárává nevezték ki, és ugyanebben az évben kapta meg építészmérnöki pályafutásának egyik legfontosabb megbízását is: Kós Károly Erdélybe való távozása után ő vette át a Kispesti Munkástelep (ma Wekerletelep) fő terének építészeti vezetését. A munkát azonban csak egy évig, 1914 júniusáig folytathatta: „Ekkor kiütött a világháború. Bevonultam katonának. Takáts László jó barátom és cégtársam szintén. Abbamaradt minden. Félbeszakadt szépen indult karrierem” – olvashatjuk Tornallyay élete utolsó éveiben papírra vetett visszaemlékezésében (Tornallyay é.n., 10. p.). Mint népfőlkelő mérnököt műszaki szolgálatra osztották be. 1918 nyaráig Galíciában szolgált, majd az olasz frontra vezényelték. Több mint négyéves katonai szolgálat után 1918 késő őszén került haza a szüleihez Tornaljárja (Galo 2005, 30–32. p.).

Úgy gondolta, a fővárosban a háborút követő zavaros időszakban nincs mit keresnie, de a vészterhes idők elmúltával majd visszatér, és újra ott folytatja munkáját, ahol abbahagyta. Nem így történt. Takáts László cégtársa még 1916-ban elesett a galíciai fronton, és mivel szülei már idősek voltak, nővére pedig elváltan élt, végleg az otthonmaradás mellett döntött. Az otthon azonban hamarosan egy idegen ország része lett, Tornalját ugyanis a trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákiához csatolták. Tornallyaynak immáron az új körülményekhez alkalmazkodva kellett berendeznie életét (Galo 2005, 31–32. p.).⁶

Munkásságát a szülővárosába való visszatérésétől a haláláig terjedő időszakban négy csoportra oszthatjuk: családjá és birtokai gondozásában és gyarapításában, a város társadalmi-politikai életében, a református egyház szolgálatában, valamint az építészet terén kifejtett tevékenységére.

4. A család történetére I. Gaál 1999; Peterdi 2006.

5. Építészmérnöki munkásságára I. Kubička Kucsera 2004.

6. Peterdi Vera szerint a Tornallyay családban különösen erős volt az ősi földhöz, birtokhoz való kötődés. Családi stratégiájuk központi eleme a földbirtok mindenáron való megtartása volt. Ennek érdekében komoly áldozatokra is hajlandóak voltak: Tornallyay Zoltán ígéretes építészmérnöki, míg édesapja felívelő katonai pályafutását szakította félbe, hogy hazatérve a családi birtok megmaradását biztosítsa (Peterdi 2006, 91. p.).

1922-ben házasságot kötött Király Máriával (1903–1983), akitől öt gyermeke született.⁷ Apja halála (1919) után saját kézbe vette az akkor mintegy kétmillió Kő-t érő családi gazdaság irányítását, melyet mindvégig rentábilisan működtetett (Galo 2005, 32. p.).

Ei sem lehet képzelni a húszas-harmincas évek helyi társadalmi és politikai életét Tornallyay Zoltán nélkül. Az Országos Magyar Kisgazda Földműves és Kisiparos Párt, majd az ebből alakult Magyar Nemzeti Párt színeiben tagja volt a városi képviselő-testületnek és a községi tanácsnak, műépítési végzettségének köszönhetően pedig az építészeti bizottságnak válhatott vezéralakjává. Felszólalásaiban egy önzetlen, az anyaországtól elszakított magyarságért aggódó és annak szebb jövőjéért mindenkor tenni akaró személyiség képe bontakozik ki előttünk. A hatóságai szervek azonban veszélyesnek ítélték aktivitását. Számos eljárást indítottak ellene, nemegyszer letartóztatták és hosszabb időre őrizetben tartották. Neve szerepel azon a listán is, melyet 1929-ben a kassai rendőrségi igazgatóság állított össze mindazon személyekről, akik az állam biztonságát veszélyeztetik (Galo 2004, 45–47. p.).⁸

Tornallyay az új állam keretei közé kerülve sem hagyott fel építészmérnöki tevékenységével, számos helyi épület tervezése és felújítása fűződik a nevéhez.⁹

Az első bécsi döntést követően Tornalja újra a Magyar Királyság része lett. A bevonuló honvédek euforikus örömmel fogadta a város és környékének lakossága. A település nevében maga Tornallyay üdvözölte a magyar katonai alakulatokat. Az anyaországhoz való visszatérés és a sokszor megannyi hátrányt jelentő kisebbségi lét megszűnt a győzelem érzését és egy szebb jövő illúzióját vetítette a magyar lakosság elé. Mindezek reményében újult erővel vette ki részét és vállalt döntő szerepet a település életének átalakításában Tornallyay Zoltán is (Galo 2005, 35–36. p.).

A visszacsatolást követő eufória azonban hamar a múlté lett, a következő évben pedig kitört a második világháború, mely új kihívások elé állította Tornalja lakosságát is.

A város és környéke 1944. december 16. és 1945. január 15-e között közvetlen hadműveleti területté változott (Gaál 2001, 286., 301. p.). Tornallyay otthonában vészelte át a front átvonulását, majd a harcok elmúltával sem menekült el. Ez rossz döntésnek bizonyult.

A háború befejezését követően megkezdődött a magyarság kollektív felelősségre vonása és jogaitól való megfosztása. Tornallyay Zoltánt és családját hamarosan nemcsak állampolgárságától, hanem birtokától és tornaljai kastélyától is megfosztották. Ráadásul egy városi séta alkalmával a helyi kommunisták egy csoportja megtámadta és súlyosan bántalmazta. Végül többszöri agyvérzés után 1946. október 18-án, 64 évesen távozott az élők sorából (Galo 2005, 37. p.).

7. Katalin (szül. 1924), Mária (1925), János (1928), Zoltán (1930), Márton (1931) – Peterdi 2006, 71. p.

8. A rendőrségi listán neve mellett szerepel, hogy lázít és izgat az állam ellen (Gaál 1999, 107. p.).

9. A tervek és az épületek listáját I. Galo 2004, 75–76. p.

A református egyház szolgálatában

Amint fentebb már említettük, Tornallyay Zoltánt szülővárosába való visszatérése után erős politikai-társadalmi aktivitás jellemezte. Ennek részeként vállalt szerepet a református egyház irányításában is.

A Tornallyay család a 16. században vált a reformáció helvét irányzatának a követőjévé, és ekkor fölvelt hitét a későbbiekben is megtartotta. Tornallyaynak a református egyház iránti elkötelezettség és felelősségérzet közvetlen példájával apja szolgált, aki a család számos felmenőjéhez hasonlóan – a tornaljai és beretkei református egyházközségek főgondnokaként és a Gömöri Református Egyházmegye tanácsbírájaként – szintén „paposkodó” ember volt. Fia e téren igyekezett ősei nyomában járni (Galo 2005, 33. p.).

Az apja elhunytá után betöltetlenül maradt egyházi tisztségek mindegyikére Tornallyay Zoltánt választották meg. Így lett a tornaljai és beretkei református gyülekezet főgondnoka (utóbbi községben testvérének, Tornallyay Margitnak volt birtoka), míg 1921-ben ugyancsak ő ülhetett az apja halálával megüresedett gömöri egyházmegyei tanácsbírói székbe is. 1923-tól 1929-ig a gömöri egyházmegye gondnoka, 1929–1939 között pedig a szlovenszkói tiszáninneri egyházkerület főgondnoka volt. Az ő egyház-szervező tevékenysége azonban már a korábbiakhoz képest gyökeresen átalakult politikai viszonyok közepette bontakozott ki (Galo 2005, 34–36. p.).

Reformátusok az első Csehszlovák Köztársaságban

Az első világháborút követően a Magyarországtól Csehszlovákiához csatolt területen élő több mint 3,5 millió lakos mintegy 6%-a, az 1930-as népszámlálás adatai alapján 216 662 személy (Szlovákiában 145 829, Kárpátalján 70 833) vallotta magát reformátusnak. Csehszlovákia teljes lakosságához viszonyítva ez 1,47%-ot tett ki (Tárnok 1939, 9. p.). A reformátusok túlnyomó többsége magyar nemzetiségűnek vallotta magát, míg a szlovákok az ország reformátusságának csupán 8,7%-át alkották.¹⁰ Az újonnan létrejött csehszlovák állam a református egyház elismerésének egyik feltételül az anyaországi egyháztól való szervezeti elszakadást szabta meg. Ennek kényszerű teljesítésével jött létre 1921-ben a két szlovákiai, a Dunáninneri és a Szlovenszkói Tiszáninneri, két évvel később pedig a Kárpátaljai Református Egyházkerület. A három egyházkerület legfelsőbb közös kormányzati szerveként megalakult az Egyetemes Konvent, majd a konvent által 1923-ban Lévára összehívott törvényhozó zsinat kimondta a tíz egyházmegyéből álló Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház megalakulását.¹¹ Az egyháznak az első Csehszlovák Köztársaságban való fennállása

10. Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a reformátusok nemzetiségi eloszlása Csehszlovákiában: magyar 195 352 (90,2%), csehszlovák 18 944 (8,7%), német 432 (0,2 %), egyéb 1934 (0,9%); I. Tárnok 1939, 10. p.

11. A csehszlovákiai reformátusok két világháború közötti történetére I. Csomár 1940; Tárnok 1939; Csémy 1993; Molnár 1998; Peyer-Müller 1994.

során a kezdetektől számos nehézséggel kellett megbirkóznia. A reformátusok az állami szervek részéről a többi felekezethez viszonyítva mindvégig mostoha elbánásban részesültek. Ennek legfőbb oka, hogy mind magyar jellegéhez, mind a történelmi Magyarországon korábban élvezett széles körű belső igazgatási és oktatási autonómiájához erősen ragaszkodott. Egy, a csehszlovák nemzetállami eszmére épülő centralizált államban azonban ezen elveket képviselve az egyház nem találhatott támogatásra a kormányzatnál, sőt, az egyenesen tevékenységének a korlátozására törekedett. Az egyházzal szembeni állami nyomásgyakorlás leghatékonyabb eszközének az állampolgárság elvételével, illetve a református lelkészek és tanítók állami fizeteskiegészítésének (kongrua) a megvonásával való fenyegetés bizonyult, permanens félelemben tartva ezzel számos lelkészt és tanítót. Nem volt érdekelt az állam a magyar református oktatási intézményrendszer fejlesztésében sem. 1925-ig megoldatlan volt a hazai lelkészképzés, 1935-ig pedig a református tanítóképzés ügye is – a kormányzat gáncsoskodása ellenére végül önerőből sikerült mindkettőt megoldani. Az állam leggyakrabban hangoztatott követelése az egyházzal szemben a szlovák igazgatású egyház-megye felállítására volt a szlovák református hívők számára, ez azonban a két világháború közötti időszakban nem valósult meg.

Minden nehézség dacára a református egyház Szlovákiában és Kárpátalján is komoly eredményeket tudott felmutatni elsősorban a belmisszió¹² terén. Mikor az I. bécsi döntés nyomán a többségében magyarlakta területek visszakerültek Magyarországhoz, az anyaországiak egy hitben erős, élő reformátusközösséget találtak itt, mely húsz évig egy polgárosultabb társadalommal rendelkező és fejlettebb szociálpolitikát megvalósító állam keretei között élt, és mely kész volt arra, hogy magyarországi testvéreivel egyesülve – Varga Imre későbbi püspököt idézve – a „szociális igazságon felépülő új és nagy Magyarországnak legyen világossága és életet adó kovásza” (Varga 1939, 23. p.).

Megyei tanácsbírói kinevezésekor mondott programbeszéde

Amint már írtuk, 1921-ben Tornallyay Zoltán ülhett az apja halálával megüresedett gömői egyházmegyei tanácsbírói székbe. Beiktatása alkalmával mondott székfoglaló beszédében ismertette célkitűzéseit és azokat az alapelveket, melyek mentén e célokat megvalósíthatónak vélte. Mivel az itt kifejtett programja egyházi hivatali működését mindvégig alapvetően meghatározta, indokoltnak tűnik behatóbban foglalkozni vele.

A beszéd elhangzását követően a megyei közgyűlés annak jegyzőkönyvbeli megörökítését és nyomtatásban való megjelentetését határozta el (Réz 1924, 6. p.). A jegyzőkönyvbe végül nem került be a beszéd, az egyház hivatalos lapja, a Református Egyház és Iskola viszont májusban két részben leközölte (Tornallyay 1921a; Tornallyay

12. A belmisszió – Géra Eleonóra definíciójában – a protestáns egyházakra jellemző, a neopietizmus gondolköréből eredő hiterősítő, hitébresztő, megújulási mozgalom, valamint segítő, ápoló-, mentő- és szervezőmunka (Géra 2006, 17. p.). A magyar belmisszió történetéről összefoglaló munka mindeddig nem látott napvilágot. A témáról legújabban I. Dr. Sipos 2008.

1921b), de ebből a cenzúra törölte az utolsó 89 sort, így annak teljes változata nem áll rendelkezésünkre.¹³

Tornallyay beszéde elején bevallotta, hogy mélyen meghatotta az a bizalom, ami feléje irányul az egyház tagjai részéről, egyúttal tisztában van azzal, hogy ezt a megelőlegezett bizalmat apja vívta ki számára, aki csaknem egy emberöltőn át közmegelegedéssel szolgálta az egyházat. Maga annyit tud ígérni, hogy minden energiájával és tudásával azon lesz, hogy megfeleljen a feléje irányuló elvárásoknak. Mindazonáltal nem kíván leragadni pusztán az elméleti munkánál: „mert nem jó tanácsbírónak tartom azt ma, aki csak a zöld asztal mellett vesz részt a tanácskozásban és a való életbe nem plántálja át a jónak elfogadott eszmét. Amint, hogy ma nem jó pap az a pap sem, aki csak a katedráról hirdeti az íge örök szépségeit, és nem jó tanító az a tanító sem ma, aki csak az iskola négy fala közé szorítja be hivatalának termékenyítő levegőjét. Olyan világot élünk, jobban mondva olyan sors lett számunkra kiláncolva az ún. demokrácia és a népek önrendelkezésének cégére alatt, hogy ha élni akarunk, elérkezett az ideje annak, hogy gyönge szavunk elavult nyilai helyett a tettek gépfegyvereihez folyamodjunk.” (Tornallyay 1921a, 2. p.) A kálvinista magyarság önvédelmi harcának első „gépfegyvere” Tornallyay szerint az új viszonyok közé került egyház szervezeti kiépítése és a föltétlen fegyelem megteremtése, a második a lelkeszi funkció jogkörének kibővítése és a „kultusznak intenzívebbé tétele”, a harmadik pedig az iskolaügyi céljaik szolgálatába állítása. Ezeknek a megvalósításával véli elérhetőnek a magyar nemzetadatnak és kálvinista hitnek a mindennapi életben való meggyökereztetését. A továbbiakban vizsgáljuk meg sorra ezeket a „gépfegyvereket”.

Tornallyay az egyik legfontosabb feladatnak a meglévő egyházszerkezet átalakítását tartja, mivel szerinte azt rendezett viszonyok közepette való működésre hozták létre, viszont „rendkívüli idők rendkívüli intézkedéseket” tesznek szükségessé. Szomorúan látta, hogy a közelmúlt sérelmes rendeleteivel szemben nem volt egységes az egyház állásfoglalása, az egyházközségek tanácstalanok voltak a végrehajtást illetően és kérdéseikre csak később, a megyei közgyűlésen kaptak feleletet. „Hiányzott a fegyelem és szervezetünk akcióképessége” (Tornallyay 1921a, 2. p.) – mutat rá, és véleménye szerint ez többé nem fordulhat elő. Mivel közgyűléseket a gömöri egyházmegyében átlag mindössze kétszer tartanak, ezért szerinte szükség lenne olyan közbeeső szervek létrehozására, melyek valahol félúton foglalnak helyet az egyházközségek presbitériumai és a megyei közgyűlések között, gyorsan összehívhatóak, így gyors döntéseket tudnak hozni. Ezek egy-egy zártabb régió központjában ülhetnének össze szükség esetén, döntéseikről pedig tájékoztatnák a többi egyházi szervet és az egyházközségeket is.¹⁴ „Egy ilyen szervezet tökéletes működésének – fejt ki a továbbiakban – első feltétele a katonás fegyelem. A végső célért való élet-halál küzdelemben ez nem is lehet másként. A meglazított fegyelem bontotta fel 1918-ban az olasz frontunkat; az abroncsaitól meg-

13. Tornallyay azon műszaki értelmiség csoportjába tartozott, amely klasszikus humán műveltséget nyújtó gimnáziumot végzett. Ebből kifolyólag kiváló stilsztikai érzékkel megírt és mérnöki precizitással megszerkesztett beszédeiben rendre megjelennek irodalmi, történelmi utalások is; mindazonáltal ezek a beszédek elsősorban a technika világából vett találó, olykor meglepő hasonlatoknak köszönhetően válnak egyedivé.

14. E „közbeeső” kormányzati szervek felállítására nem került sor.

fosztott hordó dongái szétesnek; a karmesteri pálca nélkül a szimfónia kakofóniává válik. Csak az intelligenciától nagyon távol álló mobnak ellenszenves minden fegyelem. [...] A kimondott jelszóra reagálni kell minden egyházközségnek és minden egyházközség minden funkcionáriusának, éppen úgy, mint a szikratávíró hullámaira a felfogó állomás minden huzalának. Megindul a dinamó-gép, ugyanabban a pillanatban ki kell gyuladniuk az odakapcsolt lámpák százainak. Vajon e munkánál lehet-e érdekellentét a lelkész és tanító között, az egyház és mi közöttünk? Vajon, ha tűz van, mást akarhat-e a csővezető, mint a szivattyúmester vagy azok, akik emezeknek segédkeznek? Vajon, ha az egyház nagy épülete összeomlik, nem egyformán maga alá temet-e papot, tanítót, presbitériumot egyaránt? Tehát értsük meg egymást és sohasem azt keressük a másikban, ami tőle elválaszthat, hanem azt, ami vele összehoz. Van a fizikusoknak egy csodálatos műszerük: a bolométer. 150 méter távolságból megérzi a gyertyaszál meggyújtásából származó hőkülönbséget. Ilyen bolométerünk nekünk is van, az a hatodik érzék az, amely közli velünk a szimpátiát és ellenszenvet, a vándormadárral elhagyott falujának helyét. Ennek a hatodik érzéknek kell működnie bennünk, hogy megérezzük az idő szavát s a szónak időszerűségét.” (Tornallyay 1921a, 2–3. p.) Továbbá szoros kapcsolat kiépítését szorgalmazza a magyarlakta vidékek más felekezeteivel, elsősorban az evangélikusokkal, hiszen úgy látja, sorsuk, érdekeik is megegyeznek: „Velük együtt keressük a napsugarat és a levegőt, mint az üvegházra kárhóztatott növény.” (Tornallyay 1921a, 2. p.)

Tornallyay elképzeléseinek további fontos elemeit képezte az istentisztelet reformja és a lelkész tevékenységi körének kibővítése. Az előbbire Réz László rosznyói lelkésznek a Vallás és művészet c. tanulmánya (Réz 1909) vezette rá, utóbbira pedig az a felismerés, hogy a belmisszió immáron korparanccsá vált a szekularizáció következtében folyamatosan teret veszítő egyházak számára (Tornallyay 1921a, 2. p.).

Tény, szögezi le Tornallyay, hogy az istentiszteleteket kevesen látogatják, aminek egyik oka a nem megfelelő prédikációkban keresendő: „Két közvetlen szó, mely a szívbe markol, jobban kamatozó tőke, mint a Saul, Heródes vagy Pál életéből leszűrt igazságok kilométeres méltatása. Ne tévesszük össze a szószéket az iskola előadó asztalával, nemcsak azért megyünk az Isten házába, hogy bűneinkre figyelmeztessünk és recepteket kapjunk az istenes életre, hanem hogy terhünkön könnyítsünk és oda visszavágyjunk. Nem az a jó orvos, aki csak tapogatja a nagy beteget, elmondván betegségének mivoltát s megszabva a diétát: hanem és főleg az, aki bizalmat tud önteni betegébe egy szebb, jobb, örömeiben teljes emberi élet iránt.” (Tornallyay 1921a, 2. p.) Emellett az istentiszteletekben és egyáltalán az egyházi életben nagyobb teret kíván biztosítani az esztétikumnak, első helyen a zenének, melynek fontos társadalmi szerepet is szán: „A zene az, amelynek mindeneket felölelő hatalmával szeretném felrázni az alvókat, belevonni kultuszunk közös munkájába a hívek nagy táborát, ezzel ellensúlyozni az anyagi gondok rombolását, kiegyenlíteni a társadalmi rétegződést. [...] Ének és zenekarokat kell szervezni, a zene örömeit belevinni a nép szeretetébe. [...] A lélek ne csak szavakat kapjon, hanem bizonyos ünnepélyes meghatottságot, szárnyakat kapjon, hogy szárnyalhasson.” (Tornallyay 1921b, 2. p.) De nemcsak az éneket és a zenét, hanem az építészetet is segítségül kívánja hívni a szépségnek és a harmóniának az egyházi életben való hangsúlyosabbá tételéhez: „Tudom nagyon jól – fejt ki –, hogy puritán vallásunk nem tűr meg semmi felesleges cifraságot és semmi olyast, ami a

figyelmet a lényeg rovására máshová kötné le. Ez igaz és feltétlenül megokolt. Ellenben semmi sem szólhat az ellen, hogy az istentisztelet helye egy sivár szoba helyett esztétikailag is szép, harmonikus vonalozású boltozott terem legyen.” (Tornallyay 1921b, 2. p.)

Beszéde következő részében a lelkész templomon kívüli munkájának szükségességére mutat rá. Szerinte ez a nehezebb feladat, mert itt nem a hívek jönnek az egyházhoz, hanem az egyháznak kell elmennie a hívekhez. A feladat: „valódi táplálékot adni nekik, ételt az észnek, italt a szívnek. Kívánatosná tenni nekik a kultúrát: ez a művészetek művészete. Elismerem, falun kivált a kérdések legnehezebbjének tartom ezt. E téren az egyenes út nem föltétlenül a legrövidebb. Nagyon jól kell ismernie annak a nép-psychét, aki gyors eredményeket akar és tud elérni. De a kásahegy nem átrághatatlan.” Hogy mindezt részleteiben hogy képzelte el, nem fejtette ki, mondván, ha többen is hozzá hasonlóan gondolkodnak, ekkor ez a gondolt a jövőben majd úgyis kikristályosodik (Tornallyay 1921b, 2. p.).

A programbeszéd mintegy negyedét kitevő utolsó részben az oktatásügynek nemzeti és egyházi célok szolgálatába állításáról fejtette ki nézeteit, de ezt a cenzúra törölte. Azonban a később, más fórumokon elhangzott beszédeiből rekonstruálhatjuk az ehhez kapcsolódó elképzeléseit. Ezek alapján Tornallyay a református iskolahálózat fenntartását az egyház egyik legfontosabb feladatának tartja: „...ne feledjük el, igen tisztelt uraim – fejt ki 1930-ban –, hogy a kálvinista magyar iskolával áll és bukik az itteni kálvinista magyar jövő.” (Magda 1930b, 6. p.) Ebből az álláspontból kifolyólag az állam minden olyan próbálkozásával szemben, mely megpróbálta leépíteni ezt az iskolarendszert, rendkívül hevesen tiltakozott. Példaként álljon itt egy 1925-ös eset, mikor az oktatásügyi minisztérium az iskolarendszer racionalizálására hivatkozva egyszerre tizenkét gömői református iskolában szüntette meg a tanítói állást, vagyis vontta meg az oktatók állami fizetésekiegészítését. „Hát, nagytiszteletű egyházmegyei közgyűlés – fogalmazta meg e döntés reakciójaként összehívott rendkívüli egyházmegyei gyűlést megnyitó beszédében Tornallyay –, ez ellen a merénylet ellen az éghez kiáltunk fel és a művelt emberiség egyeteméhez apellálunk. Hangunk komoly legyen és férfias. Határozott és helytálló. Nem politizálni akarunk, hanem harcolni existenciánkért és az általános emberi kultúráért.” (Zajdó 1925, 78. p.)

Az egyház számos vezetőjében, köztük Tornallyayban is a húszas évek közepére tudatosult, hogy az állam nem érdekelt az önálló felsőbb református oktatási intézmények (teológiai akadémia, tanítóképző) létrehozásában sem, így azokat az egyháznak saját erejére támaszkodva kell felállítania és működtetnie.¹⁵

Eszmék és világkép

Tornallyay tanácsbírói megválasztásakor mondott beszédében röviden felvázolta azokat az eszméket is, melyeket maga egy pillanatra sem tévesztett szem elől programja

15. Az állam csak az evangélikusokkal közösen felállítandó teológia tervét támogatta, ez azonban a reformátusoknak nem felelt meg. A losonci teológia történetére I. Puntigán 2005; Popély 2005; a komáromi református tanítóképzőre pedig Lévai 1999.

kidolgozása során, és melyek követése véleménye szerint a református magyarság felemelkedésének kizárólagos zálogát jelentik. Ezek: a református valláshoz és a magyar nemzettudathoz való ragaszkodás, vagy ahogy Tornallyay írásaiban korabeli szóhasználatnál megjelenik: a hithűség és fajszeretet eszméi. E két eszme, melyeket élete „oxigénjének” és „nitrogénjének” nevezett, beszédeinek gyakori visszatérő elemeit képezik. Gömői egyházmegyei gondnokká avatása során fejtette ki első alkalommal hosszabban ezekkel kapcsolatos gondolatait: „Ebben a borús éjszakájában a mi református hitéletünknek két fáklyát [sic!] látok én a távolból magasan fellobogni. Egymás mellett ég ez a két tűzoszlop, megvilágítva a sötétség útjait. A hithűségnek és fajszeretetnek két lobogó lángja ez. Távolból csak fény, közelből melegség is. Étele a léleknek, itala a szívnek. Ez e két eszme lesz az én útmutatóm kötelességeim betöltésénél. Ezzel kívánom átítatni minden gondolatomat és minden cselekedetemet. Ez a két eszme szinte el sem választható egymástól. Nálunk, református magyaroknál pedig egyáltalában nem, mert hisz történelmünk szerint a vallásszabadságunkért megvívott harc mindig egyet jelentett a magyarságunk védelmével. És vajon nem így van-e ez ma is? Aki ma könnyelműen hűtlen lesz az ő vallásos meggyőződéséhez, holnap már árulója lehet saját fájának is. A szélkakas igen tiszteletreméltó a torony tetején, de annál megvetendőbb, ha az emberi formában jár közöttünk.” (Ablonczy 1923, 6. p.) Néhány évvel később ugyanerről ekként ír: „Ennek a két eszmének a két tűzoszlopánál akarom meglátni a sötétségben is a követendő utat. Ennek a két tűzoszlopnak a melegségével akarom felengesztelni, ha kell, a hideg szíveket és közönyös lelkeket. Világosság és melegség. Ez a mi két éltető őselemünk. [...] Ezekben a kérdésekben nincs megalkuvás és megengedhetetlen az alkudozás, mert alkudozás közben észrevétlenül mehetnek veszendőbe alapvető értékek és pótolhatatlan létfeltételek. [...] Könnyű az egyenes úton megmaradni, de egyszer elvétve azt, nehéz oda ismét visszakerülni.” (Magda 1930a, 51. p.)

Tornallyay a szovenszkói és kárpátaljai magyar reformátusok problémáinak vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy ezek valódi okai túlmutatnak a regionális, országos kereteken, mivel az egész európai keresztény civilizáció válságában gyökeresnek. Egy korábbi, a gömői egyházmegye közgyűlése előtt 1926-ban tartott beszédeben még úgy vélte, a válság és az ebből fakadó zavar csak átmeneti, amit a világháború négyéves eszeveszett pusztítása idézett elő. Ebben a világháborút egy földrengéshez vagy egy tűzhányó kitöréséhez hasonlította, melynek pusztítása az első nagy rengéssel vagy kitöréssel még nem fejeződött be: jöttek és jönnek az újabb lökések, melyek azt is elpusztítják, amit az első nagy rengés megkímélt. A föld méhében dülő erők csak lassan pihennek meg, és hosszú időnek kell eltelnie, míg a pusztulás helyét újra az élet foglalja majd el. Ugyanakkor szomorúan jegyzi meg, hogy még mindig gyűlölködéssel, szenvedésekkel, fájdalommal van tele a világ körülöttük. Továbbra is nehéz megpróbáltatásokon kell keresztülmenniük, és nem látják a fényt az alagút végén. Csak akiknek megadatott a jövőbelátás képessége, azok tudnák megmutatni a követendő utat. „De hol vannak ezek az X-sugarakkal felfegyverzett próféták? – teszi fel a kérdést. – És hol van a nép, mely követi Mózeszt a pusztán keresztül?” (Zajdó 1926, 5. p.) Megállapítja, hogy a református egyház élete is forrongsokkal, gyűlölködéssel, szenvedésekkel van telítve. A hívek látszólag mint a megbolygatott hangyaboly futkároznak ide-oda, cél és ész nélkül, valójában azonban egy határozott cél lebeg a szemük

előtt: életben maradni. Úgy látja, kevesen vannak azok, akik felismerik a baj valódi okát, a többségnek kicsúszik a talaj a lába alól és a fejeszettség lesz úrrá rajtuk: „Bűnbakra van szükségük és megölik Miltiádest.” (Zajdó 1926, 6. p.) Mindezek még, fejti ki Tornallyay, utólkései a földrengésnek, de már nem tartanak sokáig (Zajdó 1926, 5–6. p.).

Egy év elteltével, ugyancsak a gömöri egyházmegye közgyűlése előtt tartott beszédében még sötétebben láttatta az európai civilizáció és benne a magyar kálvinisták sorát. Míg korábban a romlásnak és erkölcsi züllésnek okaként a világháborút és annak utórezgéseit nevezte meg, ekkora már megfogalmazódott benne az a kérdés, hogy maga a Nagy Háború is nemcsak egy állomása volt-e a felbomlásnak. De miben is nyilvánul meg ez a válság? Tornallyay erre is választ ad ugyanebben a beszédében: „Nincs már szükség erkölcsi tisztaságra, becsületes őszinteségre, nincs már szükség az ősök tiszteletére. Nem ideál már a férfi adott szava és a nő becsülése. Az olyan sokszor hangoztatott dekadencia erényszámba megy és értéket képvisel. A férfi sokszor férfiasságát, a nő meg sokszor valódi nőiességét leplezgeti. Bizánci szellem az úr a puritán Róma felett. Hivatalos közegek állítják egy sorba a mozit az Isten házával. Az európai és keresztyén kultúra csődje az, hogy pl. a táncban a primitív népekhez mennek invenciókért. Megalázni mindent, ami szent és sérthetetlen volt előttünk, sárba rántani a nagy ideálokat, bepizkolni mindent, ami tiszta, átgázolni az önös célokért minden, ami a törtetés útjában áll, ez korunk szelleme. Erőszak, terror, pellengérré állítás, pöfeszkedő arrogancia lépett a szerénység, idealizmus, szenvedni és tűrni tudás és más fegyelmezett emberi érzések helyére. Utcai lányok és selyemfiúk frivol viselkedése divatot teremt. Betörők, gyilkosok, kokottok szennyes élete kedvelt szépirodalmi tárgy. A polgári becsületet, a református papság puritán magánéletét megrágalmazni, megtévedt egzisztenciák bűnözései iránt részvétet kelteni, a pornográfiát szalonképessé tenni írásban, képben, zenében, táncban és nem tudom, hogy még mi mindenben – ez korunk élelmes, de beteges akarnokainak minden törekvése.” (Zajdó 1927, 7–8. p.) Tornallyay ellenségesen viszonyult a dekadencia irányzatához, úgy vélte, az, aki magyarnak és kálvinistának született, csak hitének és meggyőződésének megtagadásával válhat annak követőjévé. Ezen túl a dekadenciának mint irányzatnak a pusztá létjogosultságát is megkérdőjelezte, mondván, a szó maga is visszaesést, lecsúszást jelent, visszacsúszni pedig – a gravitáció törvénye szerint – csak egy magasabb pontról lehet. Úgy gondolta, dekadencia mindig is volt és lesz, de sosem ez jelentette egy társadalmi vagy művészeti mozgalom fénykorát: ellenkezőleg, annak hanyatlását jelölte. „Róma vagy a renaissance aranykorát – folytatta gondolatmenetét – követte a kimerültség, az elfajulás, a beteges irányzatok felburjánzása. Hogy e nélkül nincs teremtő munka, hogy ez a kovász a tésztaiban, állítani lehet, de ez sokszor feltűnési vágyból vagy ismeretek elégtelen voltából állíttatik így.” (Zajdó 1927, 8. p.) A probléma Tornallyay szerint az, hogy fentebb felvázolt bajok már nem sporadikus jellegűek, ez a betegség már a keresztyén erkölcs hajszályökereit rágja és felbomlással fenyegeti a kétezer éves világrendet. De miként védekezhetünk mindez ellen, és hogyan menekülhetünk meg a bukástól, fogalmazódik meg a kérdés. Hinnünk kell Istenben, és meg kell változnunk, hangzik Tornallyay válasza: „Meg kell változnunk, igen tisztelt uraim. Testben és lélekben. Le kell magunkról vetkőzni az ó embert és fel kell öltöznünk ama új ember köntösébe. Mert már igen eltávolodtunk az eszmétől, a Kálvin és Zwingli korá-

nak embertípusától. Pedig ehhez a világos, egyszerű, puritán, tiszta eszményvilághoz kell visszatérnünk. Mert csak ennek ereje örök értékű.” (Magda 1934, 11. p.)

Tornallyay úgy vélte, a református egyház nemcsak a magyarság életben maradásának végvára, hanem a széztüллéstől fenyegetett egyetemes emberi kultúrának is. Mindazonáltal az egyházon belül is megjelentek a válságtünetek, melyek ráadásul a nagy gazdasági világválság következtében csak tovább erősödtek. Ezzel kapcsolatos aggodalmainak az 1931-es kassai egyházkerületi gyűlésen adott hangot, egyúttal megpróbálta kijelölni a krízisből kivezető utat is: „A gazdasági válság – fejti ki nyitóbeszédében – természetesen rányomja bélyegét az állami, egyházi, társadalmi és egyéni élet minden megnyilvánulására is. A Ma háttérbe szorítja a Holnapot, a mindennapi kenyér gondja a többi gondokat. Szinte állandó izgalomban vagyunk és tetteink rúgója már nem a számító hidegvér és nem az emberszeretet. Kizökkentünk a rendes kerékvágásból. Döcögve halad szekerünk és döcögés közben meglazulnak az eddig jól meghúzott csavarok és a szekér széthullással fenyeget.

Széthullással fenyegeti egyházi életünket is a fegyelem hiánya: minden jó rendnek a veszte és halála. A fegyelem maga a rend és a szervezet összhangzatos működése. Elég az órából egy fogaskereket kivenni és a mutató megáll vagy rohan előre szabály nélkül. Nekünk is, a mi egyházi életünknek is vannak már olyan fogaskerekei, amelyek megkoptak és kimozdultak helyükből.

A gépezet járása ezért egyenetlen. A kor és tekintély tisztelete meggyöngült. A köteles engedelmisség labilissá vált. Nincs meg az egymás iránti türelem, megbecsülés, még kevésbé a szeretet. Az eszmecesterékben sokszor pereskedő felek és nem Krisztus testvérei állnak egymással szemben. A viták hangja durva, kíméletlen, tendenciózus és visszataszító. A személyes hajsza – legtöbbször kenyéririgységéből – napirenden van. [...]

Betegek vagyunk, igen tisztelt uraim. Ezt mindnyájan érezzük, mindnyájan hangoztatjuk és mégis nyugodtan haladunk tovább a megkezdett, de bizonyára helytelen úton. Pedig van a baj ellen orvosság. Az egyik orvosság a mi egyházi törvénykönyvünk. Ennek a receptjeit kell teljes precizitással alkalmazni mindenütt, ahol renitens beteggel van dolgunk. A másik orvosság annak a hitnek a beidegzése a megfáradt lelkekbe, hogy egyházunk nem szervi bajban szenved, hanem csak múló indispozícióban, hogy 400 éves fánknek csak gallyait tépázta meg a vihar, de törzse erős, belül ép és még nem balta alá való.” (Szöke 1931, 5–7. p.)

Nem értett egyet azokkal az egyháztaggokkal, akik a pietizmusban vélték megtalálni a válságból kivezető utat. A harmincas évek elejétől kapott lendületet a dunáninneni egyházkerületben a Nehéz Károly nevével fémjelzett pietista¹⁶ irányzatú kiskoszmályi mozgalom. Tornallyay ugyan a belmisszió lelkes híve volt, de annak pietizmussal átítított formáját mindvégig elutasította. „Sokan úgy hiszik – fejtette ki az 1936-os kassai egyházkerületi közgyűlésen mondott beszédében –, hogy a dunai kerületből kiinduló pietista mozgalommal segíthetnek a bajon. Ez a mozgalom – nézetem szerint – nem

16. A pietizmus (pietas: kegyesség) az üres, formális hitléttel szemben a személyes vallásosságra és a gyakorlati keresztény életre helyezte a hangsúlyt. Képviselei a más felekezetekkel való békés egymás mellett élésre törekedtek.

fér össze a kálvini puritán felfogással. Mi harcos kálvinisták vagyunk. Jelmondatunk: Segíts magadon, Isten is megsegít. Bethlen Gábor bizonyára jó kálvinista volt és bibliás ember volt és harcos ember volt, de nem volt pietista. A tisztáninnyi egyházkerület tradíciói nem egyeztethetők össze a kegyeskedéssel. Hogy miként kell kötelességeinket teljesítenünk, világosan előírja Kálvin János Institúciója [...]” (Kőmíves 1937, 7. p.)

Tornallyay szerint a református egyház elsődleges feladata az egyetemes emberi értékek közvetítése, ebből kifolyólag nem helyesli a református lelkészek aktív politikai tevékenységét. Az egyház nem politizálni akar, mondja ő, hanem pont a politizálás romboló hatásai ellen akar védekezni „A krisztusi szeretet: az emberszeretet – fejt ki az 1929-es kassai egyházkerületi közgyűlésen – nem egy pártnak és egyes osztályoknak adatott. Közös kincse ez az egész emberiségnek, közös kincse az egész Krisztus országának, amely országban nincsenek pártok, nincsenek külön államalkotó fajok és kisebbségek, nincsenek optánsperok és állampolgársági mizériák. Krisztus országában és a mi egyházunkban mindenkinek van állampolgársága, aki a szeretet törvényét elismeri.” (Magda 1930a, 52. p.)

Az 1930-as évek közepétől Tornallyay egyre sötétebben látta a nemzetközi politikai viszonyokat. Az egyházkerület 1935-ben tartott közgyűlésének nyitóbeszédében kifejtette, hogy a Népszövetségben lejátszódó események, a keresztény világ és a krisztusi erkölcs megcsúfolásával egy újabb világháború előszelét sejtetik, míg a következő évben már a keresztény eszme teljes letiprásáról volt kénytelen beszámolni: „Az előttünk lefolyt esztendő világviszonylatban is rettentő válságok esztendeje volt. Sehol megnyugvás vagy béke. Puskaporos hordón játszunk a tűzzel szüntelenül. Nyugtalanossággal teljes az életünk úgy jelenünket, mint jövőnket illetően. Ki adhat vajon hitelt az olyan naiv beszédnek, hogy már túl vagyunk a mélyponton? Bizony az eredmények, a tények nem ezt igazolják. A meglepetések napirenden vannak. Káosz, bizonytalanság, forrongás mindennél. És még mindig nem látjuk tisztán a válságból kivezető utat. Csak azt látjuk, hogy a keresztyén eszme letipartatott és megcsúfoltatott az egész vonalon. Gyűlöljük egymást országhatárokon innen és túl. És ez a gyűlölködés fegyvert ad az egész világ kezébe.” (Kőmíves 1937, 6. p.; Magda 1930a, 52. p.) Ilyen viszonyok között pedig, mikor a gyűlölet, nem pedig a szeretet és megbocsátás válik uralkodóvá az emberek lelkében, úgy véli, lehetetlen eredményes egyházépítő munkát folytatni (Kőmíves 1937, 6–7). De mi fog történni, ha az „új szellem” végérvényesen maga alá gyűri a hagyományos keresztény értékeken nyugvó európai kultúrát? „Bizony mondom, hogy megéredett a XX. század hamis civilizációja a reformációra, vagy ha ez be nem következik, a végpusztulásra” – adja meg Tornallyay a választ (Szóke 1936, 8. p.).

Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Tornallyaynak a csehszlovákiai református egyházzal kapcsolatos elképzelései egyrészt válaszadási kísérletek az új, kedvezőtlen politikai környezet kihívásaira. A specifikus léthelyzetbe került magyar reformátusság megmaradásának zálogát az egyház akcióképességének és hatékonyságának a fokozásában, valamint a református iskolahálózat fenntartásában látta. Ezt elsősorban az egyházfegyelem megszilárdításával, az egyházszervezet kisebb korrekciójával és a különböző felekezetek magyar ajkú híveinek szorosabb együttműködésével vélte megvalósíthatónak.

Tornallyay másrészt megpróbált választ adni a magyar reformátusságot általánoságban érintő problémákra is.¹⁷ A magyar református egyházban a 19. század második felében jelentek meg azok a válságtünetek (a gazdasági-társadalmi problémák iránti érzéketlenség, a gyülekezetek lelki életének a kiüresedése, az egyház belső életének a megmerevedése, az értelmetlen dogmatikai küzdelem az ortodoxia és a lapos racionalizmus, vulgáris liberalizmus között), melyek fokozatosan erősödve mind többek által váltak érezhetővé. Tornallyay ezekre reflektálva a prédikációk közérthetőbbé, tartalmasabbá tételét, a lelkési munka megreformálásának a szükségességét (belmisszió), emellett a művészeteknek, vagyis az esztétikumnak az egyházi életben való erőteljesebb integrálását tartja a legfontosabbnak.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a belmisszióról alkotott elképzelései csak részben találkoztak az belmisszió eredeti törekvéseivel. A belmisszió a racionalizmus és liberalizmus nyomán az egyházaktól és a vallástól eltávolodott tömegek reevangelizációját tűzte ki céljául. Egyik fontos jellemzője a biblikus kegyesség (bensőséges vallássság) volt. Tornallyay viszont szemben állt a kegyesség minden formájával, és a belmissziói törekvések közül csak a hit szélesebb körben és hatékonyabb formában való terjesztésével (a lelkési munka kibővítése, hitmélyítő konferenciák, vasárnapi iskola stb.) és a diakóniával/szeretetmunkával¹⁸ tudott azonosulni, melyekhez nála még a társadalom kulturális szintjének az emelése társult. Számára a belmisszió ezen törekvések összességét jelentette.

Tornallyayt rendszeres teológiai gondolkodás nem jellemezte. Világszemléletét a konzervatív liberalizmus foglalta keretbe, mely a magyar református egyház nemzeti jellegét hangsúlyozta. Teológiai beállítottságát nem lehet egyértelműen besorolni a korszak református teológia irányzatainak egyikébe sem; a vizsgált szövegek alapján leginkább a történeti kálvinizmussal mutatnak rokonságot, keveredve a liberális teológia elemeivel.¹⁹

Szemében a református egyház nemcsak a kálvinista hit és a magyarság mentsvára, hanem a válságba került európai civilizációé is. A két világháború között elsősorban Oswald Spenglernek *A Nyugat alkonya* című munkája nyomán elterjedtek a különböző válságteóriák, melyek az európai civilizáció hanyatlását diagnosztizálták, egyben keresték annak okait. A húszas évek közepétől Tornallyay az általa érzékelt egyházi, társadalmi és politikai problémák gyökerét az európai keresztény kultúra válságában vélte megtalálni. Ezt a válságot ő elsősorban erkölcsi válsággként értelmezte, melynek okát a hagyományos keresztény értékek háttérbe szorulásában találta meg. A válságból való kiutat pedig az evangéliumi szeretetnek az emberi kapcsolatokban való általánossá tételében, egy új reformációban látta.

17. E problémákra l. pl. Szabó 1926, Simándy 1927.

18. A szeretetmunka iránti elkötelezettségét mutatja a Beretkén felállított református árvaház alapításában, fenntartásában és irányításában játszott fontos szerepe. Erre l. Galo 2011a és Galo 2011b.

19. A két világháború közötti református teológiai irányzatokra l. Bolyki–Ladányi 1999.

Felhasznált irodalom

- Ablonczy Pál (szerk.) 1923. *A Gömöri Református Egyházmegye 1922. évi augusztus hó 8-án Tornalján és az 1923. évi május hó 24-én Pelsőczön tartott rendes évi közgyűléseinek jegyzőkönyve*. Rozsnyó.
- Bolyki János–Ladányi Sándor 1999. *A Magyarországi Református Egyház 1918–1948 között*. In Barcza József–Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, 33–44. p.
- Csémy Lajos 1993. Tájékoztató. In Kúr Géza: *A Komáromi Református Egyházmegye*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 7–29. p.
- Csomár Zoltán 1940. *A Csehszlovák államkeretbe kényszerített Magyar Református Keresztényen Egyház húszéves története (1918-1938)*. Ungvár.
- Gaal Imre 1999. *A Gömör vármegyei tornallyay Tornallyay család 1130-2000*. Budapest, magánkiadás.
- Gaal Imre 2001. *Száz év Tornalja történetéből (1848-1948)*. Somorja, Méry Ratio.
- Galo Vilmos 2004. *Egy elfelejtett életút. Tornallyay Zoltán élete és építészete*. Szakdolgozat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Galo Vilmos 2005. Tornallyay Zoltán, az építész és közéleti ember. *Gömörország*, 6. évf. 2. sz. 28–39. p.
- Galo Vilmos 2011a. „Az Úrtól lett és csodálatos a mi szemünk előtt”. *A Beretkei Református Árvaház története (1929–1944)*. *Gömörország*, 12. évf. 3. sz. 18–36. p.
- Galo Vilmos 2011b. Arcképek a Beretkei Református Árvaház történetéből. *Gömörország*, 12. évf. 3. sz. 37–45. p.
- Géra Eleonóra 2006. *Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850-1952*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Kőmíves Sándor (szerk.) 1937. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1936 november 3-án Kassán tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Nagykapos.
- Kubička Kucsera Klára 2004. Tornallyay Zoltán műépítész. *Atelier*, 7. évf. 2. sz. 20–21 p.
- Lévai Attila 1999. *A közép- és főiskolák története a Szlovákiai Református Egyházban 1919–1945 között*. Írásbeli dolgozat az I. lelkészképesítő vizsgához. Komárom, Szlovákiai Ref. Ker. Egyház Zsinati Elnöksége.
- Dr. Magda Sándor (szerk.) 1930a. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1929. évi július hó 23-án tartott rendkívüli és Rimaszombatban 1929. november hó 10-11-én püspök és főgondnok-beiktatással egybekötött rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Beregszász.
- Dr. Magda Sándor (szerk.) 1930b. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület 1930. évi október hó 9-én Kassán megtartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Dr. Magda Sándor (szerk.) 1934. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1933. évi január 31-én tartott rendkívüli, 1933. május 10-én püspökbeiktatással egybekötött rendkívüli és 1933. október 11-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Molnár Imre 1998. *A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában*. In Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. I.* Budapest, Ister, 207–259. p.

- Peterdi Vera 2006. Tárgyak nyomában II. A gömöri tornallyay Tornallyay-család története, 19-20. századi élet- és lakáskörülményei. In Ihász István–Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle* 6., Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 55–119. p.
- Peyer-Müller, Fritz 1994. *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Budapest, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya.
- Popély Gyula 2005. *Búcsú a főiskoláktól*. Pozsony, Madách-Posonium, 74–115. p.
- Puntigán József 2005. *A Losonci Theológiai Szeminárium (1925–1939)*. Losonc, Plectrum.
- Réz László 1909. *Vallás és művészet. Tanulmány. Különös tekintettel a művészetnek a vallás külső nyilvánulásában való szerepére*. Rimaszombat, Gömöri Református Egyházmegeye Lelkészi Testülete.
- Réz László (szerk.) 1924. *A Gömöri Református Egyházmegeye 1921. évi április hó 20. napján Tornalján tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Simándy Pál 1927. *A magyar kálvinizmus útja*. Losonc, Kultura.
- Dr. Sípos Ete Álmos 2008. „Kérjétek az aratásnak urát!” *Forgács Gyula (1879–1941) a magyar református belmisszió úttörője*. Budapest, KMTI–Harmat.
- Szabó Dezső 1926. *A magyar protestantizmus problémái*. Budapest, Genius.
- Szőke István (szerk.) 1931. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán, 1931. évi október hó 14-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat. 5–7. p.
- Szőke István (szerk.) 1936. *A Szlovenszkói Tiszáninneri Református Egyházkerület Kassán 1935. évi október hó 24-én tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Nagykapos.
- Tárnok Gyula 1939. *Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban*. Pápa, Főiskolai Könyvnyomda.
- Tornallyay Zoltán 1921a. Székfoglaló. Írta és elmondta a gömöri egyházmegeye 1921. április hó 20-án Tornalján tartott közgyűlésében: Tornallyay Zoltán. *Református Egyház és Iskola, 1921. május 1. 2–3. p.*
- Tornallyay Zoltán 1921b. Székfoglaló. Írta és elmondta a gömöri egyházmegeye 1921. április hó 20-án Tornalján tartott közgyűlésében: Tornallyay Zoltán (Vége). *Református Egyház és Iskola, 1921. május 8. 2. p.*
- Tornallyay Zoltán é. n. *Családi feljegyzések gyermekeim számára*. Kézirat. Tornallyay Zoltán (Budapest) tulajdonában.
- Varga Imre 1939. *Húsz év tanulságai*. Debrecen, Városi Nyomda, 23. p.
- Zajdó László (szerk.) 1925. *A Gömöri Református Egyházmegeye 1925. augusztus hó 11-én Csízben tartott rendes közgyűlésének és 1925. évi augusztus hó 27-én Tornalján tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rozsnyó.
- Zajdó László (szerk.) 1926. *A Gömöri Református Egyházmegeye 1926. augusztus hó 17-én Bején tartott rendes közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.
- Zajdó László (szerk.) 1927. *A Gömöri Református Egyházmegeye 1927. május 24-én Feleden tartott tavaszi közgyűlésének és 1927. szeptember 13-án Tornalján tartott őszi közgyűlésének jegyzőkönyve*. Rimaszombat.

VILMOS GALO

SERVING THE NATION AND THE CHURCH. GUIDELINES AND IDEOLOGICAL BACKGROUND OF THE CHURCH ORGANIZATION WORK OF ZOLTÁN TORNALLYAY.

The ideas of Tornallyay related to the Reformed Church in Czechoslovakia were attempts to answer the challenges of the new, unfavourable political environment. The Hungarian Reformed Church, in its specific existential situation, had taken its

increased capacity and efficiency, as well as the maintenance of the reformed school network as a pledge of its survival. On the other hand, it tried to find the answer on general problems related to the Hungarian Reformed Church. Reflecting on these, it found it most important to make sermons more understandable and substantial, called for reform of the pastoral work (internal mission) and stronger integration of arts and aesthetics into the church life. Its outlook on the world was framed by conservative liberalism, emphasizing the national character of the Hungarian Reformed Church. Its theological orientation can not be clearly classified as any of the Protestant schools of theology of the era; according to the studied texts, its orientation corresponds most with historical Calvinism and is mixed with elements of liberal theology. From the period after returning to his hometown until his death, the work of Tornallyay can be divided into four groups: family nurturing and augmentation of possessions, participation in the social and political life of the town, serving the reformed church and architectural activities.

A Forum mint a két világháború közötti társadalom és kultúra dokumentuma¹

PÉTER BUDAY

The Forum as the document of the inter-war society and culture

070.484(437.6)(=30)(=511.141):72

72:070.484"1931/1938"

Keywords: Forum (1931–1938) magazine on arts and architecture published in Bratislava in German and Hungarian.

Míg a 20. század hazai építészetét kutató szerzők² értékes forrásanyagként tartják számon, művészettörténeti irodalmunkban a Forum ez ideig kevés teret kapott. Még nehezebben érthető ez, ha felidézzük Marián Váross szavait, ki szerint a szóban forgó lap „az egyetlen olyan szlovákiai szakmai folyóirat volt, mely a kor szintjén közelítette meg a modern művészetet” (Váross 1960). Műtörténészeink elsősorban a Forum magas tartalmi színvonalát méltatták, azonban e kétségtelenül találó jellemzésen kívül ritkán léptek tovább.

A mostanáig megjelent legátfogóbb összegzésnek a lapról és alapítójáról Kubička Kucsera Klára 1996-ban közölt tanulmánya tekinthető (Kubička Kucsera 1996). Annak ellenére, hogy szerkesztőin keresztül szoros kapcsolatban állt a Pozsonyi Művészeti Egylettel, a szervezet történetét ismertető kötetben a Forumnak csupán másfél oldal jutott. (L. Francová–Grajciarová–Herucová 2006) Iva Mojžišová megemlíti a pozsonyi művészeti mesterségek iskolájával (Škola umeleckých remesiel) foglalkozó szövegeiben (Mojžišová 1990), problematikáját pedig Hushegyi Gábor is érintette a két háború közötti szlovákiai magyar kulturális élet jelenségeit vizsgáló írásaiban (Hushegyi 2005).

A szakirodalomban tapasztalható hiányosságok így szükségessé tették a forráshoz való visszatérést. Miután áttekintést nyertünk a folyóirat tematikai skálájáról, lehetőségünk nyílt meghatározni azokat a pontokat, melyekre tanulmányunk épült. Ennek első részében összefoglaljuk a Forum működésével kapcsolatos tényeket. A továbbiakban azokra a cikkekre, tanulmányokra és esszékre összpontosítunk, melyekből következtethetünk a lap szerzőinek a kor általános és hazai művészetéről alkotott nézeteire. Mivel a Forum a múlt század kritikus 30-as éveiben jelent meg, egyebek között azt is

-
1. A tanulmány a szerző 2007-ben, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Művészettörténet Tanszékén írt szemináriumi munkájából indul ki. Szlovák nyelven először a Nemzeti Galéria évkönyvében jelent meg; vö. Buday 2009.
  2. H. Moravčíková és M. Dulla a német kultúrközeghez tartozó építészek kulcsfontosságú lapjaként tartják számon a Forumot. L. Moravčíková–Dulla 1997.

vizsgáljuk, miként reagált az évtized politikai turbulenciáira és milyen visszhangja volt oldalain a kor eseményeinek.

1931-1938

Szőnyi Endre 1931-ben indította útjának a Forumot. A winterthuri politechnikum abszolvensze a világháború utáni Pozsonyban Franz Wimmerrel közösen építészeti irodát nyitott.³ Wimmer, a köztekintélynek örvendő, osztrák származású kereskedőcsalád sarja Szőnyihez hasonlóan német kultúrterületen végezte főiskolai tanulmányait. Szakmai pályafutásának kezdetei Münchenhez kötődtek, ugyanakkor intenzív kapcsolatokat ápolt szülővárosával.⁴

Az újabban a hagyományos modern képviselőiként számon tartott műépítészek Pozsony kultúrájának rendkívül tevékeny személyiségei közé tartoztak (Borecká 2006). Aktivitásaik elsősorban a német és magyar alkotókat tömörítő Kunstvereinhez fűződtek, ahol vezető funkciókat töltöttek be. Szőnyiék Káptalan utcai háza nemcsak a közös vállalkozásnak, hanem a lap szerkesztőségének is helyet biztosított. A történelmi környezettel példás összhangban lévő épület a város intellektuális életének egyik jelképes bástyája lett.

Az alapító(k) külföldön szerzett tapasztalatai érezhetően formálták a Forum jellegét. Alcímében „művészeti, építészeti és lakberendezési” lapként, majd 1937-től „építészeti, szabad- és iparművészeti” folyóiratként jellemezte önmagát. Tartalmát tekintve azonban az első évfolyamtól kezdve átlépte a szűk szakmai keretet, és a kultúra általános szemléjévé vált. Ennek a folyamatnak aktív részesei voltak a magyar, német és szlovák építészek, képzőművészek, teoretikusok és publicisták. Első hazai periodikumként a Forumnak sikerült hosszabb időre áthidalnia a helyi művészeti kultúrára akkoriban jellemző nemzetiségi és regionális felaprózottságot. Szerkesztői feladatuk tűzték ki ama nemzetek szellemi életének támogatását, melyek az új csehszlovák államban kisebbségi sorba kerültek. E kisebbségek sorsában a korábbi központokhoz, Bécshez és Budapesthez való kötődés megszakadása bizonyos stagnálást idézett elő (Rusinová 2000). Ennek ellenére a lapban közöltekben nem került előtérbe a „letűnt világ” iránti nosztalgia. Ellenkezőleg: világosan szólalt meg bennük az az igyekezet, hogy a német/magyar szellemi kincs a csehszlovák kultúra integráns tényezőjévé váljon. A folyóirat azonos értékű teret biztosított a „szlovenszkói” művészek részére nemzetiségükre való tekintet nélkül, és rendszeres figyelemmel kísérte a szlovák képzőművészet 1918 utáni fejlődését.

3. Szőnyi életútjához és munkásságához legújabbban I. Vancová 2010. Szőnyi és Wimmer együttműködését Eva Borecká érintette tanulmányaiban; I. Borecká 2006., Borecká 2010.

4. Wimmer 1918 előtti szakmai tevékenységét szakdolgozatban igyekeztem összegezni, I. Buday 2008, 91–93 p.

5. Annak ellenére, hogy az 1931-ben alapított „Akadémia” tagsága csak magyar nemzetiségű művészekből állt, korában paradox módon az egyetlen, egész Szlovákiát felölelő szakmai szervezetként működött. A társaságon belüli művészeti csoportosulások közötti párbeszédhiánnyról Brogyányi Kálmán is említést tesz (Brogyányi 1931a).

A Forum a kezdetekben a pozsonyi művészegylet s az azon belül alakult Szlovenszkói Uttörő Művészek csoportjának nem hivatalos lapjaként működött. Később több szakmai szervezet támogatását is sikerült elnyernie. Ezek között volt a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (az ún. Masaryk-akadémia)⁶ művészeti szekciója, a brünni székhelyű Morvaországi Művészeti Egylet (Mährische Kunstverein), a Csehszlovákiai Német Építészek Szövetsége (Gemeinschaft Deutscher Architekten in der ČSR) és a prágai Secession. Bevételeinek fő hányadát építészeti irodák, illetve vállalatok hirdetései és reklámjai képezték (ezek grafikai és tipográfiai megoldásai akár egy külön tanulmány alapjait képezhetnék).

Társszerkesztői bázisának kiterjesztésével a Forum csakhamar meghaladta lokális jelentőségét, és közép-európai szinten is számon tartott szaklappá lépett elő.⁶ Az általa nyújtott témák bővülésével karaktere is fokozatosan változott. Az építészeti cikkek dominanciája mellett mindinkább helyet kaptak a művészeti, kulturális jellegű írások. Erről az útról tanúskodnak az 1935-ös évet záró sorok: „Egy szellemi együttműködés és megismerés formáját próbáltuk ki ezzel a folyóirattal s munkánkunknak, fáradozásunknak, önzetlen és önálló elhelyezkedésünknek megvan immár a maga jutalma is. Az a közép-európai rokonszenv ez, mely lapunk minden megnyilvánulását a jövő jeleként, az együttműködés megvalósulásaként fogadja. A csehszlovákiai magyar kisebbség munkaterületéről indultunk ki tervekben és személyek szerint is, s ma elmondhatjuk, hogy a képzőművészet ismertetése s egy új európai humanizmus nevében való fennlenobogtatása e balsorsú napokban nem magánügy többé. Egyre sűrűsödik, gyarapszik körülöttünk a tények és a jelek biztos serege, melyek mind inkább azt mutatják, hogy ezen az úton haladni [...] a mi feladatunk...”⁷

Háromnyelvű folyóirat?

Az eredeti gondolat, mely szerint a Forum háromnyelvű szakmai sajtótermékként jelent volna meg, nem vált valósággá. A szlovák nyelv az első évadban csekély mértékben szerepelt, 1932-től kezdve pedig már hiányoztak a szlovák cikkek és hirdetések.⁸ Domináns nyelvként a német és mellette a magyar érvényesült. Arányuk viszonylag kiegyensúlyozott volt, a későbbiekben e téren is változott a helyzet. Míg az első két évfolyam alapvető, az építészetre koncentrááló cikkei németül íródtak, a magyar nyelv rövidebb írásokban (recenziók, művészportrék stb.) kapott helyet. 1933-ban a lapban – igaz, nem következetesen – elkülönült a német és a magyar blokk, ezek három évvel később már önállósultak. Az utolsó, 1938. évfolyam csak német nyelven került az olvasókhöz. Amint azt a harmadik évfolyam bevezetőjéből megtudhatjuk, a végbement változások okai igen sajátosak voltak: „Elzárkózás volna, ha csak magyar nyelven jelenne meg a Forum, elzárkózás, önkényes kevéssel-beérés, egy l'art pour l'art szerű kultúr-

6. Színvonalát bizonyítja, hogy a csehszlovák állam a nagykövetségei számára megrendelte (l. Kubička Kucsera 1996, 147 p.)

7. *Forum*, 5. évf. (1935), cím, szerző és oldalszám nélkül

8. Ebben az időben két szlovák nyelvű építészeti folyóirat is alakult (vö. Kubička Kucsera 1996, 147 p.)

dokumentum, melynek eltartására ma még gyöngye ennek az országrésznek a magyarsága.”⁹ Ha a lap piacképes kívánt maradni, létrehozóinak kompromisszumokat kellett tenniük, mivel: „Tizenöt esztendő óta számtalan nekilendülést, ami a szellemiekben történt, törvényszerűen széjjeltört a szervezetlenség és ötletszerűség, mely alól minden esztendőben kihullott a gazdasági alap.”¹⁰

A szakmai havilap tehát kétfajta küldetést teljesített a szűkebb régió és a „nagyvilág” irányába egyaránt. Az utóbbi eszköze a „közép-európai eszperantó”, a német lett. „Így történt, hogy az új építészet lapjából: művészeti folyóirat lett, a Forum, s hogy a német-nyelvűség vállalásával kultúrakicserelődési szerepet kapott.”¹¹ A magyar cikkek zöme a sajátosan helyi kérdésekre irányult, evvel párhuzamosan teret engedve a képzőművészeti nevelés, műgyűjtés és kereskedelem témáinak is. Leegyszerűsítve: míg a német nyelv ún. külső használatban, a magyar a regionális problémák tárgyalásában érvényesülhetett.

A Forumban a kor elismert külföldi és hazai szaktekintélyeinek sora közölte műveit; a magyar nevek közül emeljük ki Brogyányi Kálmánét, Kállai Ernőét és Szalatnai Rezsőét. Brogyányi még művészettörténet-hallgatóként kezdte együttműködését a folyóirattal. A 30-as évek folyamán a kortárs szlovák piktúra, a fotóművészet, művészettörténet és az esztétika kérdései foglalkoztatták. Fotóelméleti, a Moholy-Nagy által prezentált nézetekben gyökerező munkássága egyedülálló a magyar kontextusban.¹² Brogyányinak a Forumban közzétett legjelentősebb írása a négy plusz egy részből álló, *A fotográfia útja / Der Weg der Fotografie* címet viselő esszé sorozat 1932-ből, melyben megkísérelte kijelölni az új műfaj helyét, feladatait és viszonyát a kortárs ábrázolóművészetekhez, elsődlegesen a festészethez. Kállai Ernő, a konstruktivizmus nemzetközileg elismert teoretikusa, a Bauhaus folyóiratának társalapítója 1932–1938 között publikált a pozsonyi lapban; említsük meg a *Művészet és film* c. többrészes tanulmányát. Kállai kapcsolatai városunkkal – egybevetve más, a Bauhauson belül működő vagy annak vonzásköréhez tartozó személyiségekkel – nagyon intenzívek voltak. A Forumban megjelentetett cikkeinek margójára Iva Mojžišová megjegyzi: „Ha manapság Kállai korai írásait a konstruktivizmusról forrásokként kezeljük, a *Forum* számára írt cikkei kritikus elmélkedések, melyek teljes összhangban állnak a 30-as évek szellemiségével.” (Mojžišová 1990, 49. p.) A baloldallal nyíltan szimpatizáló író, publicista és pedagógus Szalatnai Rezső kiállítási ismertetőkkel, könyvbírálatokkal, képzőművészeti és a műemlékvédelmet is megcélzó esszékkel gazdagította a lap tartalmát. Külföldi munkatársaihoz tartozott az akkor Budapesten tanuló Vass László, a bécsi művészet-

9. Bevezetésképpen. *Forum*, 3. évf. (1933), 239 p.

10. Uo. A rövid életű hazai próbálkozások szintjén maradt a *Pressburger Bildende Kunst* (csupán két száma jelent meg 1920-ban) és a komáromi kezdeményezésű, csaknem ismeretlen *A Szép*, mely egyetlen kiadás (1923) után szűnt meg. A témához bővebben I. Hushegyi 1999.

11. Uo.

12. Aktivitásai a fényképelemélet terén csak a közelmúltban váltak a szakmai méltatás és feldolgozás tárgyává. Ezzel összefüggésben, vö. Albertini 1998. Brogyányi kultúrszervezői tevékenységének korai, Szalatnaitól származó értékelését már 1932-ben jelentette meg lapunk, I. Szalatnai 1932b.; az írás elsősorban Brogyányi könyvének recenziója.

történész professzor Fritz Grossmann, Andreas Steiner Brünnből, Elisabeth M. Hajós és Freen C. Valentien Németországból. A Forum természetesen egyéb, hozzá hasonló európai periodikából is átvett szövegeket. Az írások összetételére és témáira nézve rendkívül színes képet mutatott Szőnyiék műve. Érintették az architektúrát és a formatervezést, a kortárs és régi művészetet, filmet, fotót, irodalmat, színházat... Nem hiányozhattak belőle persze a kiállítások és előadások értesítői, kritikái, az aktuális szakjártó áttekintése s a pályázati hirdetések sem.

Az építészet mint első számú téma

Mint fentebb említettük, a kisebbségi kultúrára való összpontosítás a Forum egyedülálló vonását alkotta, az építészeti problematika azonban mindvégig tartalmi magját képezte. Emlékezzünk arra a tényre, hogy alapítói építészek voltak, s támogatói is túlnyomó részben ezt a szakmát képviselték. Az adott témán belül több terület és részletkérdés körvonalazódik ki. A lap figyelemmel kísérte a Pozsonyban és az országban épülő modern architektúra példáit; monotematikus kiadásokban foglalkozott egyes épülettípusokkal (bankok, fürdőépületek, krematóriumok stb.) vagy az olyan városokkal, melyekben kiemelkedő funkionalista alkotások jöttek létre (Zsolna, Pöstyén, Trencsén-teplíc); végül – de nem utolsósorban – ismertette a legújabb, Európában és Észak-Amerikában elért szakmai eredményeket. Önálló fejezetként vehetők a Forumnak az 1937-es párizsi világkiállításnak szentelt különkiadásai.

A 30-as évek progresszív irányzatát, a funkionalizmust mint „új stílust, új építészetet” folyóiratunk is előnyben részesítette. Nem csoda: a csehszlovák alkotók világviszonylatban is kimagasló művekkel járultak hozzá a modern mozgalom térhódításához. A Forumban mindenekelőtt az építészet szociális szerepe került előtérbe. Eszerint a funkionalista architektúra a széles társadalmi rétegek valós szükségleteiből indul ki, ezekhez idomul az épület formája és funkciója. Az esztétikai hatás a két összetevő felépítményeként jelenik meg.

A gazdasági válság éveiben mindinkább égetőbbé vált az alacsonyabb társadalmi csoportok és munkanélküliek lakáskérdése. Az adott problémát érintették Karel Teige *A legkisebb lakásról* és *Miljutin Szocgorod* című könyveinek értékelései. Elsőrangú európai építészek (pl. a Bauhaus-alapító Walter Gropius) olcsó lakásterveit is leköszölte a Forum. Ugyanakkor megvalósult példákön mutatta be a szociális-építészeti teóriák életbeléptetését (Weinwurm Frigyes–Vécsei Ignác: „Nová doba” lakóházak, Pozsony). Nyugati szakemberek és közép-európai kollégáik a lakáskérdés enyhítésére irányuló törekvéseikben Szovjet-Oroszországra mint követendő példaképre tekintettek. Az orosz építészet tervszerűsége, mely éles ellentétben állt a kapitalista városkép „anarchizmusával”, nem csak a politikai baloldal szimpatizánsaira hatott. A szovjet építőművészet mintaszerűen alkalmazkodott a társadalmi feladatokhoz és követelményekhez, persze, propagandaküldetését sem lehetett lebecsülni. Az avantgárd legjobb hagyományaiból táplálkozott, s elfogadtatásában közrejátszott az a tény is, hogy a volt Bauhaus-igazgató Hannes Meyer Moszkvában folytatta pályáját. 1934 körül azonban már érezhető az idealizált szovjet-orosz képből való feleszmélés. Ennek okait az orosz építészet neoklasszicista irányváltásában, a modern gondolkodású alkotók kirekesztésében, ill. isko-

lai pozícióik megszüntetésében kell látnunk (vö. Szalatnai 1933b). Az adott eseményeket érintő hazai kritika hangneme ekkor még meglepően óvatos volt.

1937-ben a Forum két különszámában ismertette a párizsi világkiállítást (I. Brogyányi 1937c). A legnagyobb visszhangot a három európai diktatúra, Németország, Olaszország és Oroszország pavilonjai váltották ki. Közülük az olasz képviselőt nyerte el a legtöbb egyértelműen pozitív értékelést, mivel az olasz művészetre jellemző eleganciával és arányérzékkel lett megalkotva. A szovjet-orosz pavilon monumentális, szobortalapzatként ható (és végül is akként funkcionáló) külseje csaknem figyelmen kívül maradt, ellenben a belső térrel, melyet a konstruktivizmus elveit követve alakították ki. Németország pavilonja minden szempontból negatív fogadtatásban részesült, lélektelen monumentalitása miatt. Az első benyomáson nem enyhítettek a német ipar itt bemutatott kiváló színvonalú termékei sem. A továbbiakban felsorolt országok kiállítási „házai” a nemzetközi modern stílusában épültek. Említésre méltónak tartották a francia pavilont, fából, gipszből és üvegből formált, esztétikailag hatásos részleteivel. A historizáló magyar ház „semmitmondó történelemmel teli” enteriőre aránylag éles kritika tárgyává lett. A folyóirat szerkesztősége két utat is szervezett a kiállítás helyszínére, melyek Fritz Grossmann szakmai vezetésével valósultak meg.¹³

Lapunk az építészetten kívül kitért a belső terek alakítására, a bútortervezésre is. Itt általában két pólust lehetett elkülöníteni. A konzervatívabb tervezők a hagyományos anyaghasználat mellett tömör formájú, dekoratív részletektől sem mentes darabokkal képviselték magukat. A másik irányzatot a hajlított acélszöből készült elegáns garnitúrák jellemezték. Pozsony konzervatív beállítottságú környezetében a megrendelők kompromisszumos, a letűnő historizmus és a modern határán mozgó megoldásokat részesítettek előnyben.

A Forum programszerűen figyelte az építészet legújabb irányait, de más lapokkal ellentétben nem képviselt elutasító álláspontot a régi művészet és az épített örökség kérdésében. Sőt, az ebbe a témakörbe sorolható írások száma idővel egyre bővült. Szerzőik között találjuk Hans Sedlmayert, Weyde Gizellát, Güntherné Mayer Erzsébetet vagy Balogh Jolánt. Tanulmányaik nagy része közép-európai és szlovákiai középkori és barokk művészetre irányult.

Egyéb képzőművészeti zsánerek. A kor ideális művészetének definiálása

Festészet, szobrászat, de a nem ábrázoló műfajok is egyaránt helyet kaptak a lap oldalain. Nem egy esszé (gondoljunk itt a már említett Brogyányiéra vagy Kállaiéra) vizsgálta a hagyományos és az újnak számító diszciplínák kölcsönhatásának lehetőségeit. Különös módon a Forum hozzáállása az építészethez az egyik, a képzőművészethez a másik oldalon eltérő képet mutat. Ha az architektúrában a funkcionalizmus / nemzetközi modern pozícióit védte, a festészetben (érezhetőbben) a neoklasszicizmus, illetve a klasszicizáló modern oldalán állt. Tény, hogy az avantgárdtól bizonyos távolságot tar-

13. Kéthetes utakról volt szó, melyek programjában – a világkiállítás látogatása mellett – a párizsi műemlékek megtekintése is szerepelt. Érdekességképpen: egy kirándulás ára 1180 csehszlovák korona volt; I. *Forum*, 7. évf. (1937), 6. p.

tott. Ennek okait a kor szélesebb történeti kontextusán kívül az „izmusok” újító energiájának kimerülésében kell keresnünk. Nemcsak az alkotóművészet, a művészetelmélet, historiográfia és az esztétika is krízist élt át a 30-as években (Brogyányi 1932). A cikkek elemzése alapján megkíséreljük meghatározni, milyenek voltak a Forum munkatársainak elképzelései a kor ideális művészetéről.

Nem csak az építészetnek kellett a társadalmi viszonyokat figyelembe véve „szolgálnia”, a képzőművészetnek is szüksége volt gyakorlati küldetésre. Egyértelmű volt az öncélú művészet elutasítása. A Forum – mint már rámutattunk – tartózkodó álláspontra helyezkedett a háborúelőtti avantgárdot illetően. Elismerte ugyan hozadékát, másrészt viszont az előző, negatívan értékelt társadalmi rendszer termékét látta benne. Létezése a régi világ fennmaradásától függött. A dadaizmus eleve antiművészet, az absztrakció „használatlan” volt (Brogyányi 1935a). Állítólagos formalizmusuk miatt a konstruktív irányzatokat sem kerülte el a kritika. A korabeli klasszicizáló irány preferálása azonban nem jelentett akadályt a jövő művészetéről való elmélgedéseknek. Az ideális képzőművészeti alkotás hatásában nagyvonalú, letisztult és mentes a kispolgári szentimentalizmustól. Nevel, tehát praktikus feladatot teljesít: „Az új művészet kiindulópontja csakis a tömeg, vele együtt a kollektív rend lehet, melyben az individualizmus a tömeg érzéséből és akaratból alkotva a tömeghez szól.” (Szalatnai 1935b) Nem meglepő, hogy e nézetek rokonszenveztek Kassák és körének aktivizmusával (Kassák 1916).

A politika visszhangja a folyóiratban

Bevezetésképpen a következő sorokhoz vázoljuk fel röviden a „Forum éveinek” legfontosabb történéseit. A lapban közölt írások érzékenyen tükrözték a kor eseményeinek hatását és a szerzők (többszörfire) bal felé forduló politikai nézeteit.

Míg a múlt század 20-as éveit a háború utáni konszolidáció és bizonyos optimizmus jellemezte, az azt követő évtizedben mindinkább eluralkodik egyfajta székszis és befelé fordulás. A 30-as évek kezdetére a gazdasági világválság nyomta rá súlyos pecsétjét, előidézve egy sor tragikus fordulatot. Következményeihez tartozott a német többpárti rendszer felváltása egy diktatórikus rezsimmel. Tudjuk, milyen aggasztó helyzet alakult így ki Csehszlovákiára nézve. Kikényszerített széthullásáig azonban az állam menedéket nyújtott azoknak a német alkotóknak, akik eszmei vagy faji okoknál fogva váltak üldözöttek a Birodalomban. A Forum vége szorosán összefüggött annak az országnak hanyatlásával, mely alkalmas feltételeket nyújtott működéséhez, bár közvetlenül nem segítette. „Kisértő, veszejtő órák a mostaniak, és örvénylő szakadék szélén járunk” – jegyezte meg soraiban Vass László (Vass 1932), reagálva így a művészi szabadság korlátozásának egyre gyakoribb eseteire Európában. A folyóirat a náci kultúrpolitika első intézkedéseit feszült figyelem kísérte. Már 1933-ban, tehát a rendszer színrelépésének évében a Forum feltette a kérdést, vajon milyen lesz a új német politika viszonya a művészethez. Honti Elek egy törzsi és faji követeléseken alapuló művészet létrejöttét feltétetelezte (Honti 1933). Egy magát Kritikusként aláíró szerző az Entartete Kunst jelenségének tükrében elemezte az állítólagos kultúrbolsevizmust Németországban.¹⁴

14. Die Kunst im neuen Deutschland. *Forum*, 3. évf. (1933), 215–219 p.

Egy négy évvel később megjelenő cikk¹⁵ már csak szárazon leszögezi, hogy „a modern művészet a mai Németországban halott”. 1936-ban a Harmadik Birodalomban betiltották a műkritikát. Erre a lépésre Heinrich von Králik írásának közlésével válaszolt a Forum (Králik 1937). Felháborodást váltott ki az Elfajzott művészet kiállítása, ennek Tilkovszky Béla a német expresszionizmust védő soraiban adott hangot. Tilkovszky saját szavai szerint rá akart mutatni az irányzat helyére és jelentőségére az európai művészetben, még „mielőtt alkotásai elégnének napjaink túlfűtött politikai idegzetének máglyáin” (Tilkovszky 1937). Gondoljunk persze arra is, hogy az expresszionizmus nem tartozott a Forumban különösen gyakran említett irányzatok közé. Komoly csapásként érte a német iparművészeti oktatást az Európa-szerte példaként fellépő Bauhaus bezárása. A pozsonyi lap természetesen csatlakozott a kritikusokhoz (Szalatnai 1931). Más Csehszlovákiában élő nemzetiségek szempontjából is kulcsfontosságú volt a németkérdés: két évvel a müncheni döntés előtt Szalatnai arra figyelmeztetett, hogy a kisebbségeknek fel kell ismerniük (és értékelniük kell) a csehszlovák állam által nyújtott szabadságot s a benne rejlő, fejlődésük számára rendkívüli potenciát (Szalatnai 1936).

A Forum munkatársaihoz közel álltak a kor értelmiségi köreiben általánosan elterjedt szocialista eszmék. Ezek kifejezést nyertek a társadalmi tényezők hangsúlyos kiemelésében, mind az építészet, mind a képzőművészet területén: a művészet kollektív, a közösséget hivatott szolgálni és nevelni. Ebben a folyamatban akart úttörő szerepre pályázni a Forum gárdája, amint azt azok a manifesztum jellegű kijelentések tanúsítják, melyek mai szemmel nézve az utópia határait súrolták: „Fölnyitottuk a kor kapuit és nyitva tartjuk áldozatosan, hittel, mert érezzük a nevelés fontosságát, mert mindannyian új építők akarunk lenni.”; „Zászlónkon egyre világosabb betűkkel olvasható, hogy a kezdeményező szellemi embertípus alázatos teremtfői és öntudatos hirdetői vagyunk.”¹⁶

A szocializmus azonban nem volt ilyen egyértelműen felkarolva. A szocialista művészet kapcsán az a nézet alakult ki, hogy annak kikristályosodása hosszú távú folyamat és egyelőre csak az idealista elképzelések kategóriájába tartozik. Aggodalmak merültek fel afelől is, vajon az a társadalmi osztály, mely ennek a művészetnek hordozója lett volna, képes-e azt befogadni, illetve teremteni (Szalatnai 1933a). Brogyányi szkeptikus maradt: véleménye szerint csak egy új eszméssel, renddel és fegyelemmel bíró társadalom lesz képes az új művészet megalapozására.¹⁷

A Forum és a modern szlovák képzőművészet, a szlovák specifikum megnevezése

Kezdeteitől fogva a lap különös figyelmet szentelt a szlovák képzőművészet háborút követő fejlődésének. Ezt az utat a festészetten keresztül lehetett a legkézenfoghatóbban értékelni. A szobrászatnak ezzel szemben korlátozott tér jutott, mely többnyire az

15. F. K.: Freie Bahn der Deutschen Kunst. *Forum*, 7. évf. (1937), 216–217 p.

16. Új esztendő elébe. *Forum*, 2. évf. (1932), 1 p.; Bevezetésképen. *Forum*, 3. évf. (1933), 249 p.

17. E véleménnyel először egy kiállítás margójára írt cikkben találkozunk; I. Brogyányi 1931b. A szerző ismételtlen hangoztatja későbbi írásaiban is; vö. Brogyányi 1937a.

egyek alkotók kiállításokon való részvételének említésében merült ki. Terjedelmesebb szobrászportrékkal csak a Művészegyletben aktív mesterek (Rigele, Murmann, Fleischmann) esetében találkozhatunk.

A modern szlovák festészet 1918 után indult önálló útjára. Sajátos, világháború előtti (szlovák) nemzeti vagy nemzeti karakterrel rendelkező művészetről nem beszélhetünk. Ebben egyetértés uralkodott a témával foglalkozó szerzők (Brogyányi, Szalatnai) és a megszólított szlovák alkotók között. Ugyanakkor azonos nézetet képviseltek abban is, hogy a hazai festészet közel két évtized alatt látványos fejlődést tudhatott maga után, mely kimagasló tehetségeket is generált. Leggyakrabban Benka, Bazovský, Fulla, Galanda és Sokol neve került szóba. Értékelésük viszonylag állandósult képet mutatott. Benkái lett az alapító nimbusza; követőjének, Miloš A. Bazovskýnak sikerült kilépnie mestere árnyékából és több tekintetben (kompozíció, színvilág) felülmúlni annak művészetét. Ludovít Fulla – Mikuláš Galandával együtt – jutott a legközelebb a korabeli avantgárd áramlatokhoz. Koloman Sokol szociális tematikájú műveinek expresszív stílusa világosan elkülönítette őt az előző alkotóktól. A felsorolt művészek munkáit azonban kritikus szemmel is nézték: Benka képei túlságosan dekoratívan hatottak, a festő népszerűsége pedig negatívan befolyásolta a fiatalabb szlovák piktorokat (Brogyányi 1937b). Noha Bazovský művei túlnyomóan pozitív reakciókat váltottak ki, kifogásolás tárgya lett az alkotó kötöttsége a folklorisztikus zsánere. Túl óvatos volt témáinak kiválasztásában és festői kvalitásainak kidomborításában (Szalatnai 1932a). Fulla jellemzése hasonló. „Ízig-vérig” festő, de ő sem tudott elszakadni a népi tárgykörtől. A szlovák festészetben (persze leegyszerűsítve) két „párt” különült el Benkával és Bazovskýval az egyik, Fulla és Galanda kettősével a másik oldalon. A harmadik „pártba” az olyan mesterek kerültek, mint František Malý és Cyprián Majerník. Festményeiknek a párizsi művészet „fel nem emésztett maradékain” alapuló formalizmusa lett a szokatlanul kemény kritika célpontja (Brogyányi 1933).

A Forumban közzét, a szlovák művészetre vonatkozó cikkek közös nevezőjévé a hazai festészet sajátos vonásainak megjelölése-keresése vált. E törekvések közvetve jelen voltak a modern szlovák művészetet tárgyaló könyvek értékeléseiben (Szalatnai 1932b, Szalatnai 1935b), kiállítási ismertetőkben, közvetlenül pedig a Brogyányi által szervezett ankétokban kaptak egyértelmű formát. Az egyik ilyen ankét végén szervezője kénytelen volt leszögezni, hogy a szlovák specifikum kérdését még nem lehet kielégítő módon megválaszolni. Hiányzott az ehhez szükséges időbeli távolság, az anyag ismerete, és az alkotók művei sem voltak még lezárva (Brogyányi 1936, 10. p.).

Milyennek látta tehát a Forum a kortárs szlovák festészetet? Fő forrása a népművészet volt. Kimeríthetetlen kútfőként kezelték a folklórt, melynek témái elevenek s képlékenyek, értelmezésük csak az alkotó tehetségén múlt. Ennek viszont több változata lehetett: giccsé fajulva a „szalonok kedves tartozékává” süllyedhetett, vagy ellenkezőleg, eszközzé válhatott a művész hovatartozásának kiemelésére. Ludovít Fulla és a hozzá hasonló mesterek a nemzeti és az avantgárd határán keresték útjukat. A népi tematika terjedése összefüggött az újromantikus áramlattal. A folklór nem volt megbélyegezve „konzervatív” jelzővel, aktualitását tehát nem vonták kétségbe. Feldolgozása viszont új eszközöket igényelt. A szlovák specifikum és a szlovák festészet jellegének meghatározására két ankét is vállalkozott, kiegészítve más, pragmatikusabb kérdésekkel: Milyen a szlovák művészet anyagi helyzete? Milyen művészeti problémák

foglalkoztatják jelenleg (az alkotót)? Mit gondol a sajátos szlovák festészet lényegéről? A kifejtett véleményeket három csoportba soroltuk (Brogányi 1935b). Az elsőhöz tartozó művészek meg voltak győződve a „szlovák stílus” létezéséről. Tichy Kálmán szerint a táj, a viselet, az építészet és a múlt olyan elemeket hordoznak magukban, melyek lehetővé teszik a sajátosan szlovák festészet kialakulását. A második csoport feltételezte, hogy a hazai piktúra egy olyan korban fog létrejönni, mely számára élhető feltételeket biztosít – így vélekedett többek között Reichenthal Ferenc. Weiner Imre szerint ehhez nélkülözhetetlenek a materiális adottságok. Ugyanakkor felvetette azt a kérdést, vajon miben rejlik pl. Bazovský „szlováksága / szlovenszkóisága”. A harmadik csoport, melyhez Weiner is csatlakozott, tagadta a helyi stílus egzisztenciáját. Harnos Károly importnak tartotta a kortárs szlovák művészetet. A művész lényegét szerinte nem a sziklák vagy a Vág és a tutajok formálják, legfeljebb ihletet nyújthatnak neki. Jelenében azonban nem látott kiforrott szlovák stílust és szlovák témákat (Brogányi 1935b, 335 p.).

Brogányi Kálmán, Szalatnai Rezső és Vladimír Wagner a tájra és annak sajátos kifejezésére mutatott rá, mint a szlovák festészet (egyik lehetséges) sajátosságára. Wagner a táj jelképes értelmezéséről írt – nézete szerint nem az ábrázolás, hanem a szimbolikus látásmód volt a meghatározó (Brogányi 1936). Szalatnai a hazai valóságban vélte megtalálni a szlovák művészek témáját. Egy szubjektív, lírai hangvételű poszt-impresszionizmust kezdtek kialakítani. Céljuk a csöndes, időtálló művészet lett (Szalatnai 1935a).

Befejezés

A Forum körülményeinkben egyedülálló próbálkozást jelentett egy olyan kulturális periodika életre hívására, mely nemzetiségi és regionális ellentéteket figyelmen kívül hagyva egyesítette volna a művészeti életet. Rövid léte során dinamikus fejlődésen ment keresztül: tartalmának súlypontja a szakmai témáról a kulturális szférára tolódott, lokális jellegét közép-európai szint váltotta fel. Ezen alapult az a nálunk addig ismeretlen, magas színvonal, melyet – jegyezzük meg – nyolcvan év után sem sikerült megközelíteni. Jogosnak hangzik ezért a kérdés: hogyan kerülhetett a feledés határára a tárgyalt lap? Lehetek/nek ennek okai a Forum kozmopolitizmusa és kisebbségi háttere? Ennek megválaszolása egy sor kérdőjellel együtt a jövőre vár.

Felhasznált irodalom

- Albertini Béla 1998. A fotószakíró Brogányi Kálmán. *Fotóművészet*, 41. évf. 3–4. sz. 117–123. p.
- Borecká, Eva 2006. Iná moderna. Architekt Franz Wimmer (1885–1953). *Projekt*, 47. évf. 6. sz. 55–59. p.
- Borecká, Eva 2010. Architekti Franz Wimmer a Endre Szőnyi, 125 rokov od narodenia. *Projekt*, 51. évf. 2. sz. 80–83. p.
- Brogányi Kálmán 1931a. A szlovenszkói kisebbségi képzőművészet új fejezete előtt. *Forum*, 1. évf. 27–31. p.
- Brogányi Kálmán 1931b. Reichenthal Ferenc és Szalatnai Artúr kiállítása. *Forum*, 1. évf. 92. p.

- Brogányi Kálmán 1932. Az esztétika és művészettörténet krízise. (Az esszé 1. része) *Forum*, 2. évf. 311. p.
- Brogányi Kálmán 1933. Szlovenszkói művészet prágai kiállítása. *Austellung der Künste aus der Slovekei in Prag. Forum*, 3. évf. 73. p.
- Brogányi Kálmán 1935a. Gondolatok az absztrakt művészetről. *Forum*, 5. évf. 69. p.
- Brogányi Kálmán 1935b. A szlovenszkói magyar festőművészet anketája. *Forum*, 5. évf. 333–335. p.
- Brogányi Kálmán 1936. A szlovenszkói magyar festőművészet anketája. *Forum*, 6. évf. 2. sz. 9–10. p.
- Brogányi Kálmán 1937a. Az ifjúság és a ma művészete. *Forum*, 7. évf. 5–6. sz. 53. p.
- Brogányi Kálmán 1937b. A szlovenszkói művészek közös kiállítása. *Forum*, 7. évf. 5–6. sz. 58–59. p.
- Brogányi Kálmán 1937c. A párisi világkiállítás. *Forum*, 7. évf. 7–8. sz. 41–42. p.
- Buday, Peter 2008. *Ozveny stredovekých motívov v sakrálnej architektúre Bratislavy v období rokov 1860-1914*. Szakdolgozat. Bratislava, Univerzita Komenského.
- Buday, Peter 2009. Časopis Forum ako dokument kultúry a spoločenského diania v medzivojnovom období. In *Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave – Galéria 2007-2008*, Bratislava, SNG, 63–68. p.
- Francová, Zuzana–Grajciarová, Želmíra–Herucová, Marta 2006. *Bratislavský umelecký spolok 1885-1945*. Bratislava, Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 137–138. p.
- Honti Elek 1933. A német nemzeti szocializmus művészete. *Forum*, 3. évf. 244–245. p.
- Hushegyi Gábor 1999. A Szép (1923). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 1. évf. 2. sz. 55–72. p.
- Hushegyi Gábor 2005. Brogányi Kálmán – a művészet, a nép, a nemzet és a politika szolgáltatásban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 173–188. p.
- Kassák Lajos 1916. A plakát és az új festészet. *MA*, 1. évf. Az általam használt forrás: Szabó Júlia: *A magyar aktivizmus művészete 1915–1927*. Budapest, Corvina, 1981, 166–168. p.
- Králik, Heinrich von 1937. A műkritika fontossága, kötelességei és jogai. *Forum*, 7. évf. 9. sz. 2. p. Az írás eredetileg a bécsi *Profil* 4. évfolyamának (1937) 12. számában jelent meg.
- Kubička Kucsera Klára 1996. Utószó. In Szőnyi Endre: *Pozsonytól Kassáig. Felső-Magyarország építésze 1848–1918 között*. Pozsony, Kalligram, 137–149. p.
- Mojžišová, Iva 1990. Škola umeleckých remesiel a Bauhaus. In *ARS – Pramene moderného slovenského výtvarného umenia*, Bratislava, Veda, 49. p.
- Moravčíková, Henrieta–Dulla, Matúš 1997. Modernosť a konzervatívnosť v nemeckých vplyvoch na architektúru Slovenska v prvej polovici 20. storočia. *Architektúra a urbanizmus*, 31. évf. 4. sz. 156–57. p.
- Rusinová, Zora (ed.) 2000. *Dejiny slovenského výtvarného umenia – 20. storočie*. Bratislava, SNG, 2000, 7., 11. p.
- Szalatnai Rezső 1931. A Bauhaus korai vége. *Forum*, 1. évf. 219. p.
- Szalatnai Rezső 1932a. Az új szlovák festőművészet útja. *Forum*, 2. évf. 147. p.
- Szalatnai Rezső 1932b. Festőművészet Szlovenszkón. *Forum*, 2. évf. 26. p.
- Szalatnai Rezső 1933a. Kis esszé a proletárművészetről. *Forum*, 3. évf. 127. p.
- Szalatnai Rezső 1933b. Az új építészet útjai. Jegyzetek egy könyvről meg egy cikkről. *Forum*, 3. évf. 241. p.
- Szalatnai Rezső 1935a. Szlovák művészet és művészeti kultúra. *Forum*, 5. évf. 131. p.
- Szalatnai Rezső 1935b. A szlovák képzőművészet arcához. *Forum*, 5. évf. 299–300. p.
- Szalatnai Rezső 1936. A kisebbségi művészet kérdésében. *Forum*, 6. évf. 4. sz. 29. p.
- Tilkovszky Béla 1937. Expresszionizmus a máglyán. *Forum*, 7. évf. 9. sz. 54–55. p.

Vancová, Kristína 2010. *Architekt Endre Szőnyi*. Szakdolgozat. Bratislava, Univerzita Komenského.

Váross, Marián: *Slovenské výtvarné umenie 1918-1945*. Bratislava, 1960, 24. p.

Vass László 1932. Európa fölött borul. *Forum*, 2. évf. 250. p.

PÉTER BUDAY

THE FORUM AS THE DOCUMENT OF THE INTER-WAR SOCIETY AND CULTURE

The magazine Forum was a unique attempt in our conditions in creating a cultural periodical which would unite the artistic life while ignoring national and regional antagonisms. During its short existence, Forum has gone through dynamic development: the focus of its technical contents has shifted to the sphere of culture, and its local character changed to Central-European. Its high quality was unknown in the region before, and we must admit that we have failed to approach it even after eighty years. There is a legitimate question to be asked: how could this paper then turn almost forgotten? Could the reasons be the cosmopolitan character of the Forum or its background connected with national minorities? The answers, together with a series of question marks are to be formulated in the future.

Nepomuki Szent János és a szimbolikus tér

(Egy szakrális kisemlék-típus „üzeneteinek” változásai)

 JÓZSEF LISZKA

246(437.6)

 St. John of Nepomuk and the symbolic space. Changes of the „messages”
 of small sacred relics types

904(437.6)

726(437.6)

 Keywords: Folk religion. Small sacred relics. Counter reformation. Change of empires. South Slovakia.

Annak idején, amikor először a nyilvánosság elé léptünk a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központja szervezeti keretei között létrehozott Szakrális Kisemlék Archívummal (vö. Liszka 2002b), mégpedig egy fényképkiállítás keretében, amely a dél-szlovákiai tájak szabadban álló szakrális kisépítményeiből, objektumaiból adott válogatást, egy kritikusunk megjegyezte, hogy miért propagáljuk Nepomuki Szent Jánost, a cseh terjeszkedés szimbólumát. Szerinte ugyanis a szentnek szinte minden dél-szlovákiai római katolikus faluban megtalálható szobrai 1918 után, a „cseh megszállást” követően állították, mintegy a szimbolikus térkijelölés folyamánként. Az okoskodás persze nem nélkülözött minden logikát, hiszen az 1340 táján a dél-csehországi Nepomuk városában született későbbi szent köztudomásúan IV. Vencel cseh király udvari gyóntatója volt, majd máig pontosan nem tisztázott körülmények között 1383-ban a Moldva hajjai közt lelte halálát. Földi maradványai a prágai Szent Vitusz-kegyesegyházban nyugszanak, szobra 1683 óta a prágai Károly hídon díszel, az ellenreformáció és a Habsburg-dinasztiai törekvések részeként 1721-ben boldoggá, majd nyolc év elteltével szentté avatták. Tisztelete azonban a hivatalos egyházi jóváhagyásnál jóval régebbi keletű, hiszen az egyházi ellenkezések dacára már a 16. századból vannak adataink elsősorban a cseh nyelvterületen tapasztalható nagy népszerűségére. Amolyan univerzális szentként kezdte pályafutását, hiszen a rossz hírtől éppúgy óvott, mint a különféle betegségektől vagy tűzvésztől, de a szép halál elősegítője is volt, emellett a vízi mesterségeket űzőknek (hajósok, vízimolnárok, tutajosok) is patrónusa. Miközben Csehországnak is védőszentje (főleg a külvilág szemében afféle cseh nemzeti szent), Európában ma több ezer (ha nem tízezer!) szabadban álló szobra található, így az általunk kutatott térségben, tehát a mai Dél-Szlovákia területén is szép számmal van képviselve. Mi több, olyan plasztikájáról is tudunk (pl. Komárom: 1709), amely még a szentté avatás előtt állíttatott!¹

A fentebb idézett felvetésre akkor azt tudtam mondani, hogy ez szinte biztosan nem így van (mármint az, hogy Dél-Szlovákiában 1918 után a csehszlovák államiságot mint-

---

1. Nepomuki Szent János életére és kultusza terjedésére további részletekkel és irodalommal lásd: Liszka 2000, 65–79. p.; Liszka 2002c.

egy megszilárdítandó emelték volna a Nepomuki Szent János-szobrokat), hiszen a Szakrális Kisémlék Archívumban számon tartott, akkor jó pár tucatnyi (azóta jelentősen több) szobor állítási ideje zömében a 18–19. századra esik.² Az 1918-at követő időszakból jó, ha 1-2 szoborállítást tudunk adatalni, miközben az alaposabb kutatások azt is kiderítik, hogy ezek a látszólag újonnan felállított szobrok is régebbiek helyébe kerültek. Ilyen például a Deáki határában álló, stílusa alapján (mivel felirat nincs rajta) valamikor a 20. század elején állított szobor esete. Egy regionális lap, az *Érsek-Ujvár és Magyar Vidék* tudósításából nyilvánvalóvá vált, hogy egy régebbi, elkorhadt faszobor helyébe állították ezt 1933-ban (*Érsek-Ujvár és Magyar Vidék*, 1933. július 9. 8. p.). Nepomuki Szent János dél-szlovákiai szobrainak tehát biztosan nincs közük az 1918. október 28-án kikiáltott Csehszlovákia önnön határait mintegy utólag is legitimizáló szimbolikus térkijelöléshez.

Mint minden hasonló helyzetben, megestek természetesen akkor is önkényes beavatkozások a történelemben, de ezek nem Nepomuki Szent János ürügyén történtek. Vagy ha igen, akkor éppen ellenkező előjellel: nem állítottak, hanem szobrokat döntögettek le módszeresen! A nemzeti színezetű emlékeknek (királysobrok, honvédszobrok, Petőfi-, Kossuth-szobrok, honfoglalás-emlékművek, címerek stb.) az új hatalom általi eltávolításával kapcsolatban már korábban is viszonylag sokat tudtunk (vö. L. Juhász 2010; Lipták 2000; Liszka 2002, 142–144. p.; Olay 1930, 231–270. p.; Végh 2003). Filep Tamás Gusztáv megkísérelte „tipologizálni” is a szoborrongálásokat, -döntögetéseket mozgatórúgóit. Négy csoportba sorolja a „kipécézett monumentumokat”, mégpedig a Habsburgok, a Monarchia jelképei (császár- és királysobrok), a „Magyar Királyság létét és történetét szimbolizáló emlékművek”, a magyar írók, költők emlékét őrző objektumok és végül a vallási tárgyú szobrok, emlékek csoportjába (Filep 2010, 133–134. p.). Jelen esetben bennünket most ez a legutóbbi kategória érdekelhet. Felvetődik a kérdés, mily mértékben tekinthetjük ezeket a szoborrongálásokat egészen a kormány szintjétől tudatosan szervezett akciósornak, vagy egyszerű spontán, ország-szerte elharapódzó megnyilvánulásoknak. Az egyértelmű választ még további kutatásoknak kell kideríteniük. Jelen ismereteink alapján én inkább azt mondanám, hogy alapvetően spontán, persze helyileg nyilván szervezett akcióról van szó. A vallási tárgyú szobrok szálkák voltak a protestáns vagy éppenséggel ateista cseh lakosság (illetve az őket képviselő, Szlovákia területén állomásozó cseh sorkatonaság) szemében, az ellenreformáció időszaka óta elfojtott sérelmeket éppúgy felidézték, mind az ellenreformáció fő támogatója, a Habsburg-ház iránti ellenszenvet. Ezzel lehet magyarázni, hogy a prágai Týni- vagy Teinfalt-templom előtti Mária-szobrot is ledöntötték (Olay 1930, 231. p.), és hogy a cseh és morva országrészekben ez a rongálási hullám, úgy tűnik, intenzívebb lefolyású volt, mint Dél-Szlovákiában.

Irena Bukačová egy rövid esszéjében a szakrális kisémlékek sorsáról elmélkedik, s ennek kapcsán megemlíti, hogy a monarchikus törekvések és az ellenreformáció jel-

2. Csak a Kisalföld szlovákiai részén az ezredforduló tájékán 106 szobróról volt már tudomásunk, s ez a szám azóta valamelyest növekedett is. Ezen objektumok jegyzékét, az állítás pontos vagy hozzávetőleges dátumával lásd: Liszka 2000, 78–79. p. A komáromi Szakrális Kisémlék Archívum jelenleg (2011) 118 Nepomuki Szent János-szobrot tart nyilván a vizsgált térségben.

képeinek tekintett Nepomuki Szent János-szobrokat³ Csehszlovákia 1918-as kikiáltása után, az új, csehszlovák államiség feletti eufóriában a túlbuzgó cseh hazafiak Cseh- és Morvaországban előszeretettel döntögették le, fejezték le, törték össze, illetve ásták el. A három ponttal záródó listáján konkrét esetek hosszú sorát idézi fel a szerző (Bukačová 2006, 16–17. p.). Az új államiség örömtias ünneplése vélhetően Dél-Szlovákiában (nem lévén jelentős cseh lakossága) a vallási tárgyú szobrok viszonylatában akkora pusztításokat nem hagyott maga után, de viszonylag gyakori szoborongálásokról (sokszor virágnyelven) az itteni helyi sajtó is beszámol. Az alábbiakban ezekből mutatok be néhányat.

Filep Tamás Gusztáv hívja fel a figyelmet (Filep 2010, 129–130. p.) a pozsonyi *Híradó*-ban megjelent cikkekre, amely 1919-ben különféle, szakrális rendeltetésű szobrok megrongálásáról tudósít:

Tovább csonkítják a szobrokat. Az ismeretlen vandálok tovább folytatják munkájukat, a szobor csonkítók most a város külterületén levő szent szobrokat rongálták meg. Mint értesülünk, a Károlyfalui úton levő szt. János szobornak ismeretlen tettesek letörték a kezét, a keresztet és egy rozsdás bajonettet állítottak a szobor mellé. Ugyancsak megrongálták a Kálvárián levő szentek szobrait, még pedig oly barbár módon, hogy némelyiknek a fejét is leütötték. Ismételten csak azt kérhetjük, mindent el kell követni, hogy kézre kerüljenek a vandálok; nem szabad nekik időt és bátorságot hagyni, hogy tovább pusztítsanak és fokozott védelmet kérünk a még ép műkincsekre – nincs oly sok – nehogy a barbár durvalelkűség újabb, talán helyrehozhatatlan károkat okozzon.

(*Híradó*, 1919. május 6. 4. p.)

A nyitrai vámhíd közelében álló Nepomuki Szent János-szobrot 1921 áprilisában ismeretlen tettesek ledöntötték és megcsonkították. Az esetről a *Nyitrai Megyei Szemle*⁴ is beszámolt, a sorok közt a „felelősökre” is utalva:

Ledöntötték a vámhíd melletti Szt. János szobrot. A nyitrai vámhíd mellett állott Szt. János szobrot múlt kedden este 10 órakor ledöntötték. A ledöntött szoborról a fejet kőzúzóval leütötték, s az így megcsonkított szobor ott hevert az országút szélén, amíg a püspöki vikárius nem intézkedett eltételéről. Ez a második ledöntött szobor Nyitrán. Első volt egy évvel ezelőtt a boldogasszonyi Mária szobor, melyet a ledöntésnél szintén ketté törték. Templomrablás, feszületgyalázás, szobor ledöntés és zúzás, a vallás megvetése, az erkölcs lábbal tiprása, a nép rontása, az ifjúság méltelyezése stb. stb. A felelősséget ezekért a „kultúrtényekért” azok viselik, akik okai annak, hogy ilyen állapotok keletkeztek.

(*Nyitrai Megyei Szemle*, 1921. április 17. 3. p.)

Filep Tamás Gusztáv a pozsonyi *Híradó* közleményei sorában is rábukkant egy, a nyitrai esetről szóló, ráadásul a nyitrai híradást két nappal megelőző tudósításra. Noha a

-
3. Az idézett tanulmányban különben Mária-szobrok megrongálásáról is szó van, hiszen ezeket is az ellenreformáció szimbólumainak tekintették, de jelen írásomban kizárólag a Nepomuki Szent János-szobrokkal kapcsolatos atrocitások bemutatására szorítkozom.
  4. Az adatra L. Juhász Ilona hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

tőle megszokott precizitással idézi az egész cikket, a teljesség kedvéért nem lesz haszontalan ismét közreadni:

Nyitrán ledöntötték a Szent János-szobrot. (Saját tudósítónk jelentése.) Nyitrán f. hó 12-én este a Zobor felől hazatérő nyitrai polgárság elképedve látta, hogy a Hid-utcahoz legközelebbi fahid torkolatánál már egy emberöltő óta állott Szt. János szobor le van döntve. Szent János feje a szoborról letörve ott feküdt az ut porában. A közeli vámház alkalmazottai azonnal jelentést tettek a nyitrai rendőrkapitányságnak az esetről; széleskörű nyomozás indult meg, de mind ez ideig eredménytelenül. Az egyik kihallgatott tanú vallomásaiban csak annyit mondott, hogy este negyed tizkor a Zoborra menet látta, hogy előtte közvetlenül a szobor mellett indult meg négy egyenruhás férfi hirtelen s akkor vette észre ő a ledöntött szobrot. A városban felháborodással tárgyalják az esetet, és a vallásos érületében sértett nyitrai polgárság meglepődéssel tapasztalja, hogy a rendőrkapitányság a legnagyobb eréllyel folytatja a vizsgálatot, habár kevés a remény, hogy az est homályában elkövetett merénylet tetteseit kikutathassák.

(Híradó, 1921. április 15. 3. p.)

A megrongált szobrot viszont rendkívül gyorsan helyreállították és újraszentelték, amiről a helyi lap szintén részletes tudósítást közölt. Noha a híradások az elkövetőről nem szólnak, az újraszenteléskor összegyűlt nagy tömeg azt sejteti, hogy a garázdaságot nem helyiek követték el, viszont a katonaság hivatalos jelenléte arra enged következtetni, hogy a hatóság is igyekeztek elhatárolódni a szoborrongálóktól:

Visszaállítják Szt János szobrát. A Nyitrán ledöntött Nep. Szent János szobrot május 16-án ünnepélyesen visszaállítják. A gonosz tett elkövetései megcsonkított szobrot Juhari Károly jónevű templomi festő, akinek kőfaragó műhelye is van, magához vette és saját költségén díszesen helyreállítja.

(Nyitramegyei Szemle, 1921. május 1. 3. p.)

Újra áll Szt. János szobra. Nep. Szt. Jánosnak a nyitrai vámhíd mellett állott és néhány héttel ezelőtt ismeretlen tettesek által ledöntött szobrát megújítva ismét felállították ugyanazon a helyen, de az út másik, Tormos község felőli oldalán. Az új elhelyezés előnyös, mert a szobrot jobban kiemeli.

(Nyitramegyei Szemle, 1921. május 15. 3. p.)

Szobor megáldás. Pünkösöd hétfőjén ment végbe a nem rég Nyitrán ledöntött, de az egyházmegyei hatóság gondoskodásából újra felállított és megújított Nep. Szt. János szobor ünnepies megáldása. Az ünnep hatalmas vallás manifesztációjává vált, melyen sok ezer ember vett részt nem csak Nyitra város közeli környékéről, hanem messzebb fekvő vidékekről is. Nagy és impozáns körmenetben érkeztek meg a hívek Nagyszombat vidékéről, Pozsonyból pedig külön vonat hozta a résztvevők százait.

Délelőtt 1/2 9 órakor már teljesen ellepte a 6000 főre rugó sokaság a várterét, ahol az Immaculata szobor előtt felállított sátorban Ďurčiansky Demeter prépost kanonok, püspöki vikárius szt. misét celebrált. Mise után újra körmenetbe sorakozott a közönség és a püspöki vikárius és nagyszámú papság vezetése alatt a vámhíd melletti Szt. János szoborhoz vonult. A körmenethez egy század katonaság és részt vett benne a városi tanács,

Czobori Károly polgármesterrel az élen. A szobor megáldása után P. Tomsa Ambrus volt nyitrai, jelenleg galgóci Szt. Ferencrendi házfőnök alkalmi Szt. beszédet mondott. A sokaság, melyhez útközben is számos egylet és vidéki körmenet csatlakozott, ellepte a szobor mindkét oldalán elterülő rétséget, megszállotta a hidat és az országút testét is nagy hosszúságban. Az ünnepi szónoknak nehéz feladatot kellett megoldania, hogy eljuttassa szavát ennek a sokaságnak végső szárnyaihoz is. P. Ambrus erőteljes hangja megküzdött a nehézséggel, szép beszédje hallható volt az áhítatos tábor minden pontján.

A körmenet azután visszatért a városba, ahol a Szent Ferencrendiek templomában tartott *Te Deum* fejezte be a méreteiben és vallásos érzéseiben egyaránt nagyszerű ünnepélyt.

(Nyitramegyei Szemle, 1921. május 22. 1-2. p.)

Szinte ugyanebben az időben Kassán hasonló események zajlottak. Wick Béla Kassa műemlékeit bemutató két munkájában is említi egy, 1921. május 5-én „ledöntött és megcsonkított” Nepomuki Szent János-szobrot. Az esetről az általam átnézett korabeli helyi lapok (*Kassai Hírlap*, *Kassai Napló* és *Kassai Újság*) nem számoltak be. Wick az alábbiakat írja a rongálásról, illetve a szobor felújításáról:

Az 1921-ben megcsonkított és ledöntött régi nep. szt. János szobor helyén, a kassai kath. hívek, közadakozásból vasrács ajtóval elzárt csinos kápolnát emeltek s abba a szentnek új szobrát helyezték el. Ezen emlékműnek ünnepélyes felavatása 1922. augusztus 15-én történt.

(Wick 1923, 87. p.)

Valamivel részletesebb, ám a fentieknek némileg ellentmondó a csaknem két évtizeddel későbbi leírása:

Nepomuki Szent János új emlékműve a Bankón a régi országút mentén az erdei hídnál. Az e helyen a szentnek 1888 óta négy faoszlopos tető alatt álló kőszobrát adáz kezek 1921. május 5-én ledöntötték és megcsonkították. A kassai katolikus hívek akkor közadakozásból vasrácsú ajtóval elzárt csinos vasbeton kápolnát emeltek s abba a szentnek új szobrát helyezték. A régi összetört szobrot az oltár alá falazták. Az emlékmű felavatása 1921. augusztus 15-én történt. A kápolna építője Wirth Gyula kassai építésmérnök volt.

(Wick 1941, 412–413. p.)

Az újraállításra vonatkozó híradásokat a korabeli kassai lapokban szintén nem találunk, ahogy a következő esetről sincs korabeli hírforrásunk. Szintén Wick Bélától tudjuk, hogy 1926. december 7-én, a Hernád hídja közelében álló, 1734-ben felállított Nepomuki Szent János-szobrot is „ledöntötték és darabokra törték”. Helyébe, legalábbis 1941-re új szobor került (Wick 1941, 412. p. Vö. Wick 1923, 86. p.).

A helyi sajtóból, illetve a lokális emlékezetből még nyilván további adatok is „előhívhatóak” lennének, de a tendenciát ennyi adat is igazolja. Nemcsak a pusztítás tényére utalnak ugyanis ezek a híradások, hanem a módszerre is, ami általában az egyszerű megsemmisítés mellett valamiféle büntetést, (csonkítás formájában megnyilvánuló) megalázást is jelent. Az, hogy a szobrot „mindössze” megcsonkítják, fejét leütik,

orrát, kezét letörik, megjelenik az imént idézett cseh- és morvaországi esetek egy részénél is, s archaikus szoborszemléletre vall. Az ellentábor megalázása mellett arra is tudniillik, hogy a hivatalos római katolikus szoborfelfogással ellentétben⁵ a szoborban magát az ábrázolt személyt, jelen esetben az adott szentet látják. Nemcsak készítőit, tisztelőit, az éppen leigázott népet alázzák meg ezzel, hanem magát a szobrot, áttételesen a szoborban megtestesülő személyt, jelen esetben Nepomuki Szent Jánost is. Ez a szemlélet kapcsolatba hozható azokkal a jelenségekkel, amikor a hívők az adott szentnek (általában Szent Orbánnal összefüggésben ismerünk erre példákat, de történetesen Nepomuki Szent János vonatkozásában is vannak ilyen adataink⁶) a szobrárt büntetik vagy jutalmazták (amennyiben elfagyott a termés, a szőlősgazdák saját patrónusukat, Szent Orbánt, pontosabban annak szobrát büntették: végigvonszolták a sárban, kövel megdobálták, puskával meglövöldözték stb. Vö. Liszka 2000, 135–136. p.).

Mindezek alapján feltételezhető, hogy további, mára csonka Nepomuki Szent János-szobrok, amelyekről egyébként más információink nincsenek, nem a természetet viszontagságai következtében sérültek, hanem szintén hasonló szoborrombolás áldozatai lettek (a komáromi Szakrális Kisművek Archivum dokumentációja alapján pl. Csölösztő, Érsekújvár, Garamkövesd, Málas, továbbá Ipolynagyfalu: Csáky 2011, 58. p.). Ez történhetett később is, hiszen a második világháború után egy ismételt rombolási hullámmal találkozunk. A szent szobrok, elsősorban a német feliratú szobrok csehországi pusztítására is sor került ebben az időben. Ezek között szép számban akadtak *lefejezett* Nepomuki Szent János-szobrok is (vö. Stein 2003, 31–32. p.).

Maga a szoborrombolás jelensége lényegében végigkíséri az emberiség, némileg szűkítve a kört: a kereszténység történetét. Legfontosabb állomásai a korai keresztény képrombolások, majd a 8–9. századi bizánci, s végül a reformáció korabeli pusztítások. A jelenség ideológiai vitákhoz, egyházszakadásokhoz, impériumváltásokhoz egyaránt köthető, s igen gyakran a politikai szempontokat sem nélkülözi (vö. Belting 2000, 151–152. p.; Greyerz 2000, 51–53. p.; Gamboni 1998). A reformáció korabeli képrombolásokhoz különféle legendák is kapcsolódnak (a megsértett szoborból vér folyik), ami aztán további zarándoklatokat, búcsújáró helyek kialakulását, még fokozottabb tiszteletet eredményezett (vö. Kretzenbacher 1977).

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Nepomuki Szent János szobrai, patrocíniumai a szentté avatást (1729) követő időszakban egész Közép-Európában (így a mai Dél-

5. A tridenti zsinat közismert határozata értelmében a „szentek képmásai különösen a templomokban kell legyenek, és ezeket illő tiszteletben és tiszteletadásban kell részesítenünk, nem azért, mert azt hisszük, hogy valamilyen isteni erő van bennük, ami miatt tisztelni kell ezeket, vagy hogy valamit kérnünk kell ezektől, vagy hogy bizalommal kellene csüggeni a szentképeken, amiként egykor a pogányok tették, akik a bálványokba vetették bizalmukat, hanem azért, mert az irántuk tanúsított tisztelet azokat az előképeket illeti, akiket ábrázolnak”. (A zsinat 1563. december 3-án keltezett rendeletét lásd: Denzinger–Hünermann 2004, 425–426. p.)

6. Szőgyénben mesélik például, hogy a szomszédos bartiak lekaszált szénája a sok esőzés miatt elrohadt, ezért a falu szélén álló *Jánoska* [Nepomuki Szent János-szobor. L.J. megj.] hátára batyut kötöttek, mondván, nem jól vigyázott a szénára, hát mehet (Liszka 2000, 76. p.).

Szlovákia területén is) a vallási áhítat kifejeződésén túlmenően bizonyos szimbolikus térfoglalási tendenciákat is képviseltek. Ez a 18. századi szoborállítási hullám elsősorban az ellenreformáció, valamint a Habsburg-ház érdekeit, hatalmának megerősítését szolgálta. Nepomuki Szent János ekkori plasztikai a győzedelmeskedő római katolikus egyház (egyszersmind a Habsburg dinasztikus törekvések) térnyerését szimbolizálták.

A 20. században viszont, elsősorban a Csehszlovákia megalakulását (1918) követő években ezek a szobrok a hatalmi pozícióba került csehek számára inkább útban voltak: hol azért, mivel azokban bizonyos dinasztikus, jelesen a Habsburg-törekvések jelképeit látták, hol azért, mert egyszerűen vallási szimbólumként nem tudták őket elfogadni. Az országszerte (spontán vagy szervezett módon) ledöntött, megcsonkított Nepomuki Szent János-szobrok ekkor egy impériumváltás jelképeivé is lettek. Ezekről a helyi lapokban általában jelentek is meg tudósítások, híradások, amikből az derül ki, hogy ennek a szobortípusnak a rongálása valószínűleg korántsem volt olyan mértékű, mint amit a cseh országrészekben elkönyvelhetünk. Másrészt ezek a hírlapi cikkek általában arról is tájékoztatnak, hogy a lerombolt szobrokat nagyon sok esetben a helyiek szinte azonnal rendbe hozták, újra felállították. A pontos képhez pedig ez is – ha úgy tetszik, az érem másik oldala is – hozzátartozik.

Felhasznált irodalom

- Belting, Hans 2000. *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Bukačová, Irena 2006. Nejspíše to začalo rokem 1859. In Hájek, Tomáš–Bukačová, Irena: *Příběh drobných památek. Od nezájmu až k fascinaci*. H. n., Studio JB, 13–18. p. /Krajina domova, 1./
- Csáky Károly 2011. *Szagrális emlékeink nyomában IV*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Denzinger, Heinrich–Hünemann, Peter 2004. *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Bányterenyé–Budapest, Örökmécs Kiadó–Szent István Társulat.
- Filep Tamás Gusztás 2010. *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történetek egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony, Kalligram /Pozsony város történeteij/
- Gamboni, Dario 1998. *Zerstörte Kunst. Bildersturm und Vandalismus im 20. Jahrhundert*. Köln, DuMont.
- Greyerz, Kaspar von 2000. *Religion und Kultur. Europa 1500–1800*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- L. Juhász Ilona 2010. *Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Adalékok a világháborús emlékek etnológiai szempontú értelmezéséhez*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet /Jelek a térben, 3./
- Kretzenbacher, Leopold 1977. *Das verletzte Kultbild: Voraussetzungen, Zeitschichten und Aussagewandel eines abendländischen Legendentypus*. München, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- Lipták, Lubomír 2000. Helycserek a piedesztálon. In uő.: *Száz évnél hosszabb évszázad. A történelemről és a történetírásról*. Pozsony, Kalligram, 244–292. p.
- Liszka József 2000. *Állított keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kísalföld szagrális kisemlékeiről*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Liszka József 2002a. *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely, Osiris–Lilium Aurum /Osiris tankönyvek/

- Liszka József 2002b. Szakrális Kisemlék Archívum. A szabadtéri szakrális kisemlékek dokumentálása a Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi Etnológiai Központjában. *Gömörország*, 3. évf. 3. sz. 38–41. p.
- Liszka József 2002c. Adalékok Nepomuki Szent János ikonográfiájához. *Acta Ethnologica Danubiana* 4, 11–22. p.
- Olay Ferenc 1930². *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928. A magyar kultúra válságos évei 1918–1927 második, átdolgozott és bővített kiadása.* Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség.
- Stein, Karl 2003. *Flurdenkmäler unserer Heimat. Streifzüge im Lausitzer Gebirge und in der Böhmisches Schweiz.* Böblingen, Niederland-Verlag /Niederlandhefte 24./
- Végh László összeáll. 2003. „Vésd szoborba alakját...” *Kossuth-szobrok a szlovákiai magyarok emlékezetében.* Dunaszerdahely, Liliium Aurum.
- Wick Béla 1923. *Kassa város katolikus műemlékei. Templomok, kápolnák, szobrok, keresztek, harangok.* Košice, k. n.
- Wick Béla 1941. *Kassa története és műemlékei.* Kassa thj. sz. kir. város közönsége.

JÓZSEF LISZKA

ST. JOHN OF NEPOMUK AND THE SYMBOLIC SPACE. CHANGES OF THE „MESSAGES” OF SMALL SACRED RELICS TYPES

Besides the expression of a religious devotion, the sculptures and patrociniás of St. John of Nepomuk (1729) represented trends of a certain symbolic space reservation throughout Central Europe (within that also on the territory of the present Southern Slovakia). This wave of statute erection in the 18th century served first of all to the strengthening of Counter-Reformation and the interests and power of the Habsburgs. The sculptures of St. John of Nepomuk from this period symbolized the expansion of the victorious Roman Catholic Church (and, at the same time, the dynastic ambitions of the Habsburgs). In the 20th century, first of all in the years following the establishment of Czechoslovakia (1918), these sculptures became rather a burden for the Czechs in power: sometimes for the reason that they saw symbols of certain dynastic ambitions in them, namely that of the Habsburgs, or simply because they could not accept them as religious symbols. The demolished (spontaneously or in an organized way) and mutilated sculptures of St. John of Nepomuk had also become a symbol of the change of empires throughout the country. The current study presents additives to these phenomena related to Southern Slovakia, uncovered from the contemporary local and regional papers.

Schöpflin Aladár magyarországi apai ősei, családtörténete

VALÉRIA FUKÁRI

The paternal ancestors and family history of Aladár Schöpflin

929.52Schöpflin

82:929:821.511.141

929 Schöpflin Aladár

930.85(439)

Keywords: Genealogy of Aladár Schöpflin (1872–1950). Great grandfather, grandfather and father of Schöpflin. Kopcsány (today: Kopčany, Slovakia, district of Szakolca – today: Skalica), Holics (today: Holíč, Slovakia, district of Szakolca – today: Skalica). The duck trap and stud in Kopcsány.

A magyar irodalom egyik legnagyobb kritikusának, Schöpflin Aladárnak genealógiája és családtörténete a szakirodalomban teljes egészében incognita. A témával foglalkozó egyetlen közlemény, nem szaklapban látva 1995-ben napvilágot,¹ elkerülte a szakma figyelmét.

De meglehetősen gyér, egy hiányos és pontatlan szájhagyományon alapuló ismeretlei lehettek őseiről, családjá történetéről magának Schöpflinnek is. Írásaiban annyit említ meg, hogy úgy tudja, szépapja Elzászból jött Magyarországra.² Családjá és barátai hallottak tőle valamit az első magyarországi Schöpflin foglalkozásáról is, ám utólag eltérőleg emlékeztek erre vissza.³

Azt azonban Schöpflin Aladár a szájhagyománytól függetlenül is számon tartotta, és szűkebb családi, baráti körben, ha épp úgy adódott, büszkén elő is hozta, hogy a Schöpflin név viselői közt volt egy nagy tekintélyű, világhírű történész és rétor, Johan Daniel Schöpflin, akiről Goethe úgy is mint strasbourgi egyetemi tanáráról és tudósról, úgy is mint emberről, csodálattal emlékezik meg életírásában.⁴

1. Fukári Valéria: Képes riport a XVIII. századból. Schöpflin Aladár őse nyomában. *Nap*, 1995. jan. 11. 2. sz.
2. Schöpflin Aladár: A város. *Nyugat*, 1. évf. (1908) 1. köt. 353. p.
3. Schöpflin Gyula: Szélkiáltó. Visszaemlékezés. Budapest, Magvető–Pontus, 1991, 25. p. – Bohuniczky Szeffi: Schöpflin Aladár és baráti körünk. *Irodalomtörténet*, 1962. 1. sz. – Schöpflin Gyula szerint az elzászi ős kertész volt; Bohuniczky Szeffi úgy emlékszik vissza a Schöpflin Aladártól hallottakra, hogy nagyapja mint erdész került Németországból egy felvidéki uradalomba.
4. Idézi Bohuniczky Szeffi: i. m.

Alles Erden Glück ist Täuschung hirniden
 nur in Himmel wohnt der wahre Frieden,

Kopptschan d 3ten Augst. 1794
 J. Georg Schöpflin
 R. R. Entenfanger

1. kép. Alles Erden Glück ist Täuschung hirniden, nur in Himmel wohnt der wahre Frieden. Koptschan d 3ten Augst 1794, J. Georg Schöpflin K. K. Entenfanger. Minden földi boldogság csalóka, csak az égben lakozik igaz béke. Kopcsány, 1794. augusztus 3-án, J. G. Schöpflin, csász.-kir. vadkacsavadász. Az első magyarországi Schöpflinnek, Schöpflin Aladár ükapjának lelki világába betekintést nyújtó szavakat Martin Lautsek lelkész és író emlékkönyve őrizte meg. (A pozsonyi evangélikus líceum kéziratára, Pamätník M. Laučeka, sign. A 15312.)

* * *

Amikor megkezdtem a Schöpflinек magyarországi genealógiájának és családtörténetének feltárására irányuló levéltári kutatásaimat, tulajdonképpen egy izgalmas, sok ismeretlent tartalmazó, hely- és kortörténeti alapkutatót is igénylő feladatra vállalkoztam. Hiszen munkámban mindössze három családi okiratra támaszkodhattam: az 1872-ben született Schöpflin Aladár születési anyakönyvi kivonatára, valamint az ő apai nagyapjának a család által a zsidótörvények idején beszerzett születési és halotti levelére, amelyeket Schöpflin Aladár Londonban élt fia, az ugyancsak író Schöpflin Gyula bocsátott annak idején a rendelkezésemre.

Az első okirat Schöpflin Aladár közvetlen elődjére, apjára, Schöpflin Gyulára vonatkozóan nyújtott némi adatokat. Az utóbbi két okirat két távolabbi felmenőről tájékoztott, pontosabban arról, hogy az apai nagyapa, Schöpflin János György 1790. júl. 30-án született Szokolcán egy azonos nevű vaskereskedő fiaként, és 1861 szeptember 21-én „bélűszökben” hunyt el Szolcsányban.⁵

5. Az apai nagyapa születési levelét kiállító szokolcai lelkész a születés idejét tévesen másolta le. Az eredeti anyakönyvi bejegyzés 1792. febr. 30-i dátumot rögzít. Matrika ECCL Evang. A. Szokolczeni, nat. 1783-1886, defunc. 1783-1867, 23. p. / Štátny archív v Bratislave (Pozsonyi Állami Levéltár). – Az apai nagyapa halotti okiratának eredeti anyakönyvi lelőhelye: Matrika Defunctorum (1861), N. Zerdahely, Štátny archív v Bratislave, odbočka Šafa (A Pozsonyi Állami Levéltár Sellyei Fiókja)

Utam tehát – a még távolabbi felmenőt (felmenőket?) keresendő – legelőször Nyitra vármegye egyik legjellegzetesebb vidékére vezetett, Szokolca, a morva határnál fekvő egykori szabad királyi város anyakönyveihez. Ezekben az említett vaskereskedő Schöpflinen és fián kívül egy további családtag, Catharina Margaretha Schöpflin nyomait is megtaláltam, elődre azonban nem akadtam.

A Schöpflinek magyarországi fészkeire csak akkor leltem rá, amikor – a vidék múltját a saját kutatásaiból ismerő dr. Marta Melníková levéltáros tanácsára – a Szokolcával szomszédos, érdekes múltú régi kisváros, Holics anyakönyveiben, valamint az 1736-tól az uralkodópár, Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc magánbirtokát képező, Holicson kívül még két mezővárost és a környező falvakat is magában foglaló császári-királyi uradalom levéltári hagyatékában kezdtem vizsgálni.

A születési, házassági és halotti anyakönyvek lapjain a kopcsányi és holicsei Schöpflinek többsége mintegy húsz különböző, leginkább szlovákos hangtani névváltozatban jelent meg. (Például ilyenekben: Schefl, Soplin, Schilfin, Stefling, Sepling, Kschiflin, Stöpflin, Schefly, Stepling, Scheplink, Scheflingerin – ez utóbbi női nemben.) Ezek egyfelől a bejegyzésekben előforduló adatok összevetései révén, másfelől a jellegzetes névközépi mássalhangzó-torlódás olyan-amilyen imitálásában fölismerhetőnek, azonosíthatónak bizonyultak.

Teljesen lehetetlennek látszott azonban a leszármazások eredőjének, az első magyarországi Schöpflinnek a felismerése. Pedig szert tettem két fontos németországi születési adatot tartalmazó leltre. Egy kései szokolcai anyakönyvből ugyanis kiderült, hogy az általam sok szokolcai keresztszülői, két házassági, több szülői bejegyzés folytán számon tartott, 1845-ben, 88 éves korában „korgyengeségben” elhalálozott Catharina Margaretha Schöpflin Németországban, Sinzheimben született.⁶ S kiterjesztve a kutatást a holicsei csász.-kir. uradalom adminisztrációjára, annak alaposan vezetett személyzeti táblázataiból megtudtam, hogy az általam anyakönyvi vizsgálódásaimból már ugyancsak ismert kopcsányi Johan Fridericus Schöpflin is Németországban, Rastadtban született.⁷ Azt azonban, hogy kik voltak a két németországi születésű Schöpflin szülei, nem lehetett megállapítani, mert a nagyon szűkszavú és nem is mindig pontos anyakönyvi bejegyzések erre vonatkozóan nem nyújtottak megbízható támpontot.

Hogy végül mégis ráleltem Catharina Margaretha szüeleire, s bennük a magyarországi Schöpflinek őseire, azt a holicsei evangélikus egyház ma már nyugalmazott lelkészének és egyháztörténészének, Pavel Proksa tiszteletesnek köszönhetem, aki lehetővé tette, hogy betekinthessek a holicsei és szokolcai evangélikus egyház levéltárának anyagaiba, köztük Martin Laučeknak, a kiváló 18. századvégi szokolcai szlovák lelkésznek és írónak a magánanyakönyvébe. Lautsek (latinul és magyarul így írta a nevét), ez a homo *scribacissimus*,⁸ azt az evangélikusok számára hátrányos megkü-

6. A szabad kir. Szokolca városában létező ág. vallású Evangélikus Anyaegyháznak Wrádisch leány gyűlekezetével 1845-ben megnyitott egyetemes Anyakönyve, Štátny archív v Bratislave.

7. Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony, a továbbiakban: SNA), fond: Cis. král'. panstvo Holíč, Záležitosti zamestnancov z r. 1825-26, krab. 10., s. 303-304.

8. Jozef Ľudovít Holuby lelkész, néprajzíró, botanikus nevezte így Lautsekot, aki kiadott művein kívül egy hatalmas, több mint huszonkétezer oldalas, máig kiaknázatlan kéziratos gyűjteményt (Collectanea) is hagyott maga után.

lönbötzetést, hogy az 1791. évi XXVI. törvénycikk megjelenéséig csak a katolikus anyakönyvek voltak közjogi érvényességűek, az evangélikus anyakönyvek nem, előnyre fordította. A hivatalos katolikus anyakönyv használata mellett a maga, az egyháza, a jövő számára latin nyelven egy külön, nem hivatalos anyakönyvet is vezetett, s ebben – nem tagadván meg írói mivoltát sem – az előírt anyakönyvi rovatoktól nem korlátozódva alaposabb, olykor szinte krónikaszerű feljegyzéseket készített híveiről.

Ebbe az anyakönyvbe Catharina Margaretha Schöpflinről mint házasulandóról írt Lautsek kétszer is, és mindkét esetben pontosan megnevezte, kiktől származik a menyasszony: „Patre Joh. Georgii Schöpfling [sic!], Caesarei Regii Anatarii, Matre piae denatae Mariae Catherinae Abelin incolarum Koptsanensium.”⁹ (A Schöpflin név – mint látni fogjuk – ebben az alakban: a név végi német -lin kicsinyítő képzőt hangtanilag a névközépi mássalhangzó-torlódáshoz hasonlítva, egy további mássalhangzóval mintegy megerősítve került be a holicsi egyháztörténetbe is.)

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy ugyanazok, akiket Lautsek idézett feljegyzése megnevez, voltak Johan Fridericus szülei is: Johan Georg Schöpflin, császári-királyi vadkacsafogó mester és Istenben boldogult Maria Catharina Abelin, kopcsányi lakosok. Egyébként más forrásból, de ugyancsak Lautsek tollából expressis verbis is megbizonyosodhatunk erről. Lautsek egy, 1792 novemberében barátjának, a pozsonyi magyar–szlovák lelkésznek, Institoris Mossóty Mihálynak írt latin nyelvű levelében „Fridericus Schöpfling [sic!] úr” nevelő felőli érdeklődését továbbítva megjegyzi, hogy „a régi királyi kacsafogó mester épp ugyanabba a mesterségbe kinevezett fiáról van szó.”¹⁰

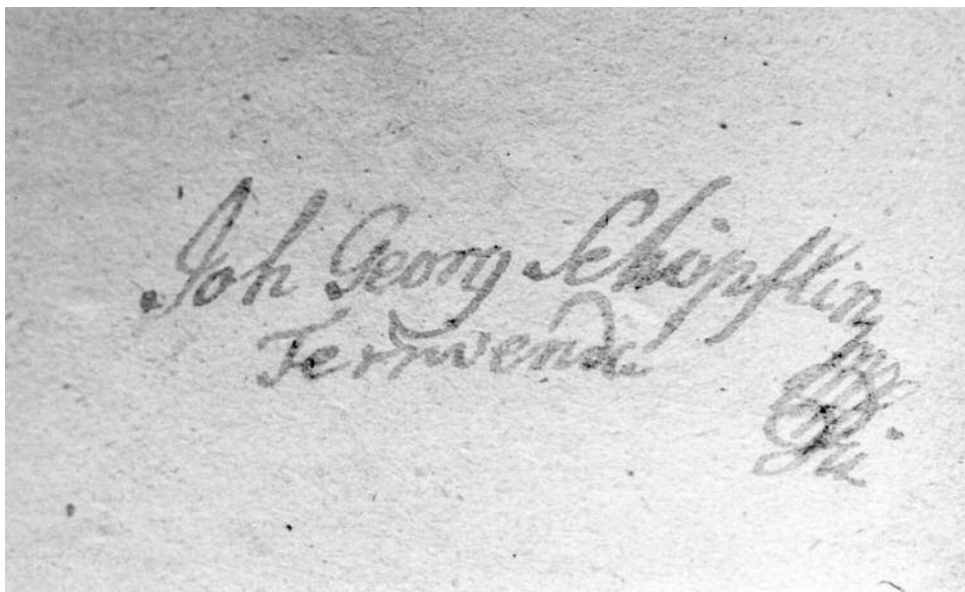
* * *

Hosszas anyakönyvi kutatásaim eredményei ezek után sorra elrendeződtek, s összeállt az alábbi genealógiai-családtörténeti kép: Az első magyarországi Schöpflin-ös, Schöpflin Aladár ükapja, Johan Georg Schöpflin (a családfán: I. Johan Georg) nem Elzászból jött Magyarországra, mint azt Schöpflin Aladár és a családi hagyomány tudta, hanem a német birodalom egy másik államából, az Elzász-Lotaringiával határos Badeni Nagyhercegségből (Sinzheim és Rastadt badeni városnevek). Valószínűleg ott is született és nevelkedett, akárcsak a történetíró Johan Daniel Schöpflin is.¹¹ Mindenesetre Badenben alapított családot Maria Catharina Abelinnel, ott született első két gyermekük: Johan Fridericus, levéltári leletünköből következtethetően 1754-ben vagy 1755-ben, Rastadtban, valamint Catharina Margaretha 1756-ban vagy 1757-ben, Sinzheimben.

9. *Matricula eccl. Augustanae Confessionis ad dictae Szokolcensis...* Martinus Lautsek ad 1783, p. 52., 95. Archív ev. a. v. cirkevného zboru Skalica (A Szokolcai ág. hitv. egyházközség levéltára)

10. Rukopisný archív Lýceálnej knižnice v správe Ústrednej knižnice SAV, Bratislava (A Szlovák Tudományos Akadémia Központi Könyvtárának gondozásában levő Líceumi Könyvtár kéziratára, Pozsony), fond: Mossóty Institoris Mihály levelezése, fasc. 358/II.

11. Voss, Jürgen: *Universität, Geschichtswissenschaft und Diplomatie im Zeitalter der Aufklärung: Johann Daniel Schöpflin (1694-1771)*. München, 1797, S. 26.

2. kép. II. Joh. Georg Schöpflin ferrivenda (vaskereskedő). Schöpflin Aladár édesapja saját kezű aláírása Martin Lautsek fiának, Jonathan Lautseknak emlékkönyvében, amelybe ezzel a latin nyelvű szentenciával jegyezte be magát: Omnia conanda docilis sollertia vincit. Minden vállalkozást legyőz a könnyen megtanulható furfang. (A pozsonyi evangélikus líceum kéziratára, Pamätník Jonathana Laučeka, sign. 15299)

Harmadik gyermekük, II. Johan Georg, a későbbi szakolcai vaskereskedő, Schöpflin Aladár majdani dédapja már Magyarországon, a morva határnál fekvő Kopcsányban látta meg a napvilágot 1759. augusztus 30-án.¹² (Badenből hozott családi hagyomány lehetett, hogy a fiúgyermek első keresztnévként a Johan nevet kapták, így volt ez a történész Johan Daniel Schöpflin és az ő apja esetében is.)

I. Johan Georg Kopcsányban Caesareus Regius Anatarius volt, vagyis K. K. Entenfanger, ahogy ő maga tette hozzá nevéhez (amikor idős korában németül beírta magát Lautsek emlékkönyvébe), cisársko-král'ovský kačenár, ahogy szlovák környezete tartotta őt számon, azaz csász.-kir. kacsafogó vagy vadkacsavadász. S miként első három gyermekének a fentiekben már megismert születési évéből kiviláglik, legkorábban 1756-ban, legkésőbb 1759 első felében jött Magyarországra.

* * *

Mielőtt rátérnénk idejövetelének körülményeire s a család itteni életére, megjegyzem, szerettem volna megismerni badeni életüket, kapcsolataikat is, különösen a Johan Georg anatarus és a történészprofesszor Johan Daniel közötti feltételezhető genealó-

12. Matrika r. kat. Holíč, nar., sob. zom. 1749-1762, Štátny archív v Bratislave.

giai összefüggést. Mivel a tervbe vett badeni anyakönyvi kutatás megvalósítása végül nem állt módomban, levélben kapcsolatba léptem Johan Daniel Schöpflin németországi genealógusával, Rolf Eilers úrral. A badeni Schöpflin nemzetség leszármazásának megismerhetőségére vonatkozó kérdéseimre Eilers úr tájékoztatott arról, hogy egy általa ismert 18. századi karlsruhei levéltári anyag, a Roller-féle kéziratos Baden-Durlachi Nemzetségtáblák egyik lapján, amelyen három család van feltüntetve, ott található egymás mellett Johan Daniel Schöpflin, a történész apja mint köztisztviselő, a feleségével, valamint Johan Georg Schöpflin mint „*Entenfanger*”, a feleségével, Maria Catharina Abelinnel és két gyermekükkel, akik közül az egyik 1754-ben, a másik 1756-ban született. De – tette hozzá közléséhez Eilers úr – Roller, a nemzetségtáblák összeállítója nem végzett anyakönyvi kutatásokat, rokoni összefüggésekre nem is tett semmilyen utalást.

Ez a közlés megerősíti az első magyarországi Schöpflin badeni családalapításáról általam idehaza feltártakat és pontosítja első két gyermeke badeni születésének évét.

Egyébként, a német szakirodalom, amely a Schöpflin nevet viselő családok badeni, felső-rajnai térségű, mindmáig nagyszámú elterjedtségének kezdetét a késő középkorra teszi, ugyancsak felemlégeti, hogy e régi nemzetség genealógiai ismerete rendkívül hiányos.¹³

* * *

Feltehetjük most már a kérdést, vajon az éppen családot alapító Johan Georg Schöpflin badeni vadkacsafogó mester miért hagyta el festőien szép hazáját akkor, amikor az, az egyik legkiválóbb német fejedelem, Karl Friedrich uralkodása alatt történetének épp oly korszakát éli, amelyet – mint Johan Daniel Schöpflin a Badeni Nagyszerűségről az 1760-as évek elején pompás kivitelben megjelent hétkötetes latin nyelvű műve 4. kötetének zárósoraiban írja – „a jövő emlékezete... majd Baden aranykorának fog nevezni”?¹⁴

Ki tudja, talán épp a családalapítás vitte rá, hogy szerencsét próbáljon olyan helyen, ahol ő lesz a meghonosítója s egyetlen képviselője mesterségének. Egyébként a hely, ahová Johan Georg Schöpflin Magyarországra jött, ugyancsak fellendülésben van az idő tájt. Szokolca szabad királyi város a 18. század második felében virágkorát éli, az 5724 lakost számláló városban kilenc iparocéh működik,¹⁵ van nyomdája, és – mint az ottani birtokára írni, zenélni, kertészkedni visszavonult gróf Gvadányi József magyar lovas generális büszkélkedik vele – „szép gunyhók” épülnek benne.¹⁶ Az 1766-ban összesen 7714 lakosú¹⁷ holicsei uradalmat pedig épp a Czoborok utolsó, tékozló sarjától, a mor-

13. Voss, Jürgen: i m.

14. Schoepflin, Johan Daniel: *Historia zaringo Badensis*, tomus 1-7, Carolsruhae MDCCLXVI

15. Oblastný archív Senica so sídlom v Skalici (a Szokolcán székelő Szenici Területi Levéltár), fond: Z pozostalosti prof. ThDr. Jozefa Šátka.

16. Gvadányi József: *A falusi nótáriusnak elmékedései, betegsége, halála és testamentoma* (Tizenegyedik paragrafus). 1796.

17. SNA, Bratislava, fond: Holíč, Riaditeľstvo cisárskych majetkov vo Viedni, sign. Ila, panstvo Holíč, portef. 48. Súpis obyvatel'ov 1760-1771.

vaországi Gödinggel (Hodonín) és Pavlovicével együtt megvett Lotaringiai Ferenc lendí-ti jelentősen föl.

A császár szerette ezt a magyarországi birtokát, családjával és kíséretével gyakran időzött ott, örökösének is meghagyta, hogy élvezze minden kellemességét, soha el ne adja, mindig törődjék azzal, hogy ott a gazdaság haszonnal működjék, szakembereit jól tartsa el.¹⁸

S mert ő maga kitűnő közzgazda volt, számos jól működő vállalkozást hozott e bir-tokán létre: Sasváron posztógyárat, Holicson majolika- és porcelángyárat alapít, holic-si várkastélyát felújítja, halastóval, fácánossal, fókatóval veszi körül, a régi, leégett kop-csányi méntelep helyén megépíti Magyarország első nagy méntelepét (kis kastélyt is belekomponáltatva), amely Korabinszky szerint a maga nemében a kor legszebb barokk építményei közé tartozott,¹⁹ s mai, csak részben följújtott, nagyobb részét még pusztuló állapotában is lenyűgözően hat.

Johan Fridrich Schöpflin 70.	Holicson	1825-28	Schöpflin	Darstellung	...
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...

3. kép. Johan Fridrich Schöpflin 70 éves korában készült személyi és szolgálati táblázata a holi-csi csász.-kir. uradalom levéltári hagyatékában. Innen tudható, hogy ez a Schöpflin-ivadék még Németországban, Rastadtban született. (Slovenský národný archív Bratislava: Holíč, krab. 10, záležitosti zamestnancov z roku 1825-28)

S miként a császár holic-si porcelángyárat európai rangra emelő keramikusmestereit az egykori hercegségből, Lotaringiából hozták be neki megbízottjai, minden valószínűség szerint a Lotaringiával határos Badenben találták meg Johan Georg Schöpflin Entenfanger személyében a megfelelő szakembert ahhoz az egyébként Magyaror-szágon ismeretlen vadászati létesítményhez: a vadkacsafogó tóhoz, amelyet a császár Kopcsányban kívánt létrehozni.

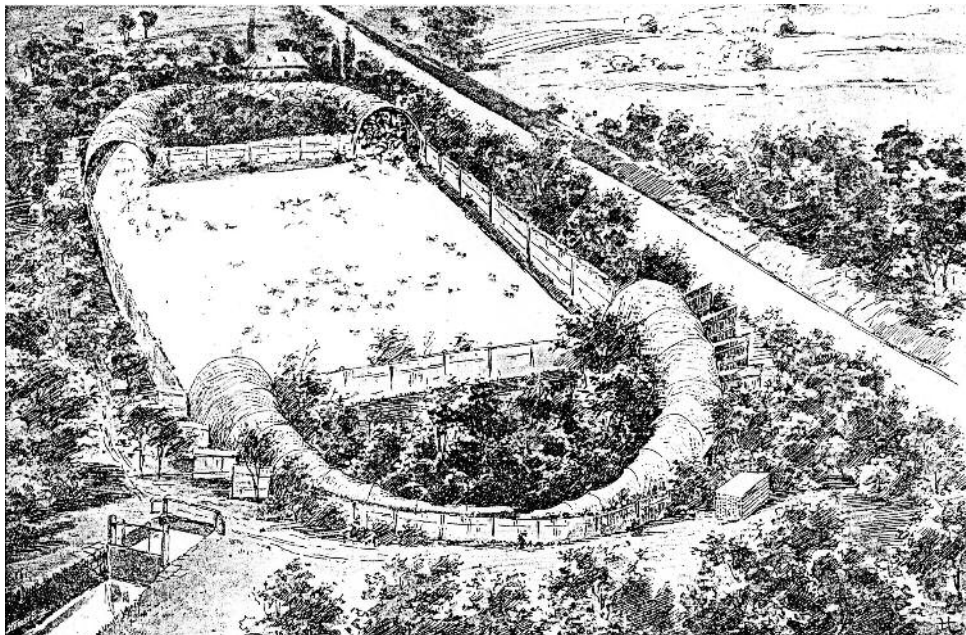
Az az anyakönyvi leletünkkel bizonyítható tény, hogy Johan Georg Schöpflin 1759-ben, harmadik gyereke születésekor már Kopcsányban él, mellesleg helyesbíti a magyar szakirodalomnak a kopcsányi kacsafogó tó keletkezését tévesen 1784-re tevő

18. Lotaringiai Ferenc császár saját kezűleg, franciául írt testamentuma. In *Aus der Zeit Maria Theresias Tagebuch des Fürsten Joh.-Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters 1764-67*. Wien, Leipzig, Berlin, Herausgegeben im Auftrage der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs von Rud. Graf Khevenhüller-Metsch und dr. Hans Schlitler, 1917, S. 399.

19. Korabinszky, Johann Matthias: *Geographisch-historisches und Producten Lexikon von Ungarn*. Pressburg, 1786.

közlését,²⁰ ugyanakkor igazolja egy kéziratos szlovák helytörténeti munka adatát, amely – eltérően a témában közölt szlovák publikációk ellentmondásos állításaitól – 1759-re teszi a kacsafogó felépítésének idejét.²¹

Mindebből pedig az is következik, hogy Johan Georg Schöpflin, aki a vadkacsafogás eme vadászati ágát Magyarországra behozta, a kopcsányi kacsafogónak nemcsak a működtetője, hanem a megépítője is lehetett.

4. kép. A csász.-kir. kopcsányi kacsafogó tó rajza (Magyarország vármegyéi és városai, Nyitra vármegye, szerkeszti dr. Sziklay János és dr. Borovszky Samu Budapest, é. n.)

Miféle építményről is van szó? A kacsafogó a Morva folyó egyik ágánál 3016 négyzetméter területen, vadkacsák tenyésztésére és fogására kialakított mesterséges tó volt. Építője a tó szögleteiből félkör alakú csatornákat vezetett ki, ezeket holland minta szerint beernyőzte faívekkel, amelyekre ráhúzta a csatorna hálózatát. Ezt a félkör közepén egy zsák alakú, felfújható hálóval fogta össze. A tavat, a zavartalanságot biztosítandó, magas nádkerítés választotta el a környezettől. A vadász a kerítésen levő apró nyílásokon át tartotta szemmel és irányította a vízen történendőket. Az arra röpködő vadkacsákat a vadász mintegy ötven szelíd kacsája csalogatta a tóra, ezeket aztán sárgás színű kis kutyái a csatornába vonuló szelíd kacsák után terelték. Ott a vadász kiabálással

20. Erdészet és vadászat. Írta Bacskády Károly. A vadászati részben br. Steiger Albert adatainak felhasználásával. In dr. Sziklay János és dr. Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye*. Budapest, Apollo, é. n., 347–348. p.

21. Suchý, Fridrich–Damborský, Imrich: *Obecná kronika obce Kopčany*. Rukopis, dokončený r. 1965. A kéziratos művet Pavel Proksa volt szíves a rendelkezésemre bocsátani.

riasztotta őket tovább egész a zsák alakú fogóhálóig, ahol végleg zsákmányul ejtette őket. A tóhoz szoktatott szelíd kacsák a csatorna oldalsó nyílásain visszatértek a tóra és további vadkacsákat csalogattak oda. Évente 10–15 ezret is fogott a vadász e szárnyasból, amelynek húsa állítólag a legfinomabb peccsenyék egyike.²²

* * *

Vegyük ezek után közelebről szemügyre a családját Felső-Magyarországon újraalapító Johan Georg Schöpflin anatarus és utódai itteni életét, anyagi, társadalmi helyzetüket, meghonosodásuk útját-módját, környezetüket, kapcsolataikat, a társadalmi és vallási életben való részvételüket, a szerepet, amelyet egyikük-másikuk a maga helyén betöltött, gyermekeik műveltetését.

A holicsei cs.-k. uradalom vadászainak 1766-ból származó kéziratos fizetési táblázatán I. Johan Georg mint az uradalom egyetlen cs.-k. vadkacsafogója a vadászok ranglétrájának középső fokán helyezkedik el: a 200 forint készpénzzel s a természetbeni járadékokkal együtt összesen 338 forintot kitevő fizetése ugyan jóval alacsonyabb a ranglétra csúcsán álló fővadászénál (azé a 650 forint készpénzzel és a természetbeni járadékokkal együttesen 838 forint), de jóval magasabb az alsó fokozaton álló többi hat vadászénál (azoké 60 forint készpénz, amely a természetbeni járadékokkal 133 forint-ra egészül ki).²³

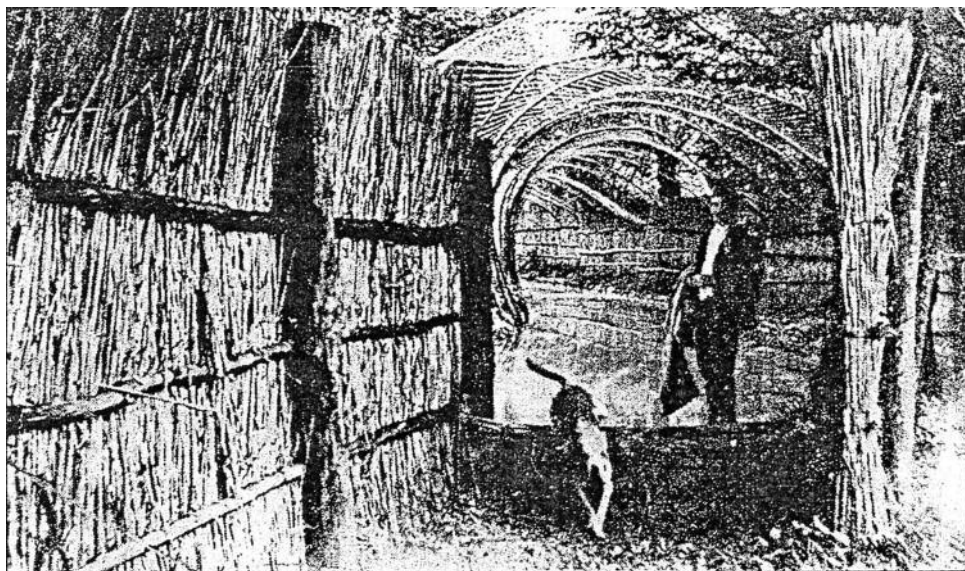
Amennyire lehetséges volt felderíteni, I. Johan Georg fiai és fiunokái javarészt ugyancsak a cs.-k. uradalom szakképzett gazdasági tisztségviselői lettek. Az elsőszülött Johan Fridericus, valamint hárman az ő fiai közül például Johan Georg Schöpflin Badenből hozott anatarusi mesterségét folytatják. Az egyik első unoka, Johan Fridericus Johan nevű elsőszülött fia intéző (a helyi szóhasználatban „purkrabi” vagy „burggraf”) Pavlovicén, a császár morvaországi birtokán, és neve bekerül Pavlovice, ill. Morvaország gazdaságtörténetébe, miután 1834-ben morva körökben, majd nemzetközi mezőnyben az 1840. évi brünni IV. nemzetközi erdészeti és mezőgazdasági kiállításon is fölfigyeltet magára azzal, hogy a morva szőlőből a tokajival vetekedő aszúbort állított elő.²⁴ Megemlíthetjük továbbá a fiak közül még Johan Jacobust, aki ugyan nem gazdasági téren, de úgyszintén az uradalomban érvényesült: porcelánfestő volt a császár holicsei porcelángyárában.

Valamennyiük társadalmi helyzete azonos az egykorú jobb módú középosztálybeli cíviskével. Természetes tehát, hogy az első magyarországi Schöpflineknek elsősorban a holicsei cs.-k. uradalom jelentette életük, meghonosodásuk egyik fő kötelékét.

22. A kacsafogó építményének és működésének a leírása Fridrich Suchý és Imrich Damborský művéből: i. m. A szerzők megemlítik, hogy Lichtenstein herceg dél-morvaországi, břeclavi birtokán is épült hasonló kacsafogó tó.

23. SNA, Bratislava, fond: Cis-král.panstvo Holíč. Osobné záležitosti zamestnancov 1744-1810. Jägeren Behalts Tabella. Bei der Kais.-Königl. Herrschaft Holitsch a 12. Aprilis 766.

24. Wolny, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren*. Brünn, 1846. (A szerző tévedésből Johan helyett Josefnek írja Schöpflin intéző keresztnévét. (Pavlovicén egyébként ma sem ismeretlen a neve, mint láthattam abból az élénk reagálásból, ahogy levélbeli érdeklődésemre az ottani iskolaigazgató válaszolt.)

5. kép. Bejárat a kacsafogó csatornájába. (Vlad. Grigar: Kačenáreň v Kopčanoch. Záhorie, roč. IV, 1995, č 1.)

A másikat a vallásuk. Lutheránusok lévén, a Schöpflinek maguk is részeseivé váltak annak az összetartásnak, szolidaritásnak, amit az evangélikusokkal szembeni felekezeti megkülönböztetések, tiltások váltanak ki a helyi hívek körében. 1783 májusában például – miközben a szakolcai magisztrátus késlekedik az 1781. évi türelmi pátens kihirdetésével – a Szakolcán lakó Catharina Margaretha Schöpflin és Joan Thurzo de Nositz²⁵ elhalt kisfiának temetésekor az evangélikusok egy emberként állnak ki amellett, hogy az elhunytat a maguk lutheránus módján, énekléssel kísérik a háztól a sírhelyig.²⁶

A kopcsányi és holicsei evangélikusok, akik lelki gondozásukat illetően 1773-tól a távoli, a morva határtól mintegy 30 km-re fekvő artikuláris Prietržhez tartoztak (s a nagy távolság miatt istentiszteletre az idősebbek már egy nappal korábban útra keltek)²⁷ – az után, hogy 1783-ban Lautsek Szakolca lelkészévé lett, az ő irányítása alá helyezték magukat.²⁸ Lautsek olyan tekintélynek örvendett, hogy a szakolcai hívek egy

25. Catharina Margaretha Schöpflin első férje, Joan Thurzo de Nositz Bél Mátyás trencsényi munkatársának, nobilis Thurzó János lelkésznek és rektornak az unokája volt. L. Ďurovič, Ján: *Martin Lauček, tolerančný kňaz-spisovateľ*. Myjava 1933, 73. p., 185. p. A gyakori keresztszülői és tanúi anyakönyvi szerepléseiből ítélve közkedvelt Catharina Margaretha Schöpflint özvegységében a férje után nemesnek tekintették, és kései leszármazottjai ma is úgy tudják, hogy volt a felmenőik közt egy Thurzó nevű nemesasszony.

26. Ďurovič, Ján: *Lauček...*, i. m. 83–84. p.

27. Proksa, Pavel: *Stánok boží s ľudmi. Z dejín evanjelickej cirkvi a. v. v Holíči*. Vydal Ev. cirkevný zbor a. v. v Holíči nákladom autora, 1995, 13. p.

28. Uo. 156. p.

csoportja (köztük Catharina Margaretha Schöpflin férje és apósa) impozáns viszonyulással a saját költségükön kinyomatták Szokolcán tartott beköszöntő beszédét.

Ugyanakkor Lautsek mellett a gyülekezetben érdekes világi személyiségek is jelentős szerepet vittek. Ilyen volt a két egymást követő felügyelő: dr. Ján Prokopius orvos és író, a nemes származású művelt szakolcai mészáros, Samuel Wrchovský,²⁹ a cseh származású, kopcsányi lakos id. Ján Mandelik molnármester, a Habsburgok kopcsányi malmainak tehetős bérlője, a holicsi evangélikus egyház első felügyelője és bőkezű mecénása,³⁰ Adam Škultéty zeneszerző, orgonista a szakolcai iskola kiváló rektora, de a templomszolga tisztét viselő, többféle tehetséggel megáldott másik Ján Prokopius is.³¹

Velük ugyanúgy, mint magával Lautsek tiszteletessel is, az őslakos polgárokhoz és nemesekhez hasonlóan, a Schöpflinek közvetlen személyes kapcsolatot tartottak fenn. Megtalálhatók ennek nyomai Lautsek és Wrchovský levelezésében, Lautsek és fia emlékkönyvében, de az anyakönyvek házassági, tanúi és keresztszülei bejegyzéseiben is. Catharina Margaretha Schöpflin szoros rokonságba is került a mecénás id. Ján Mandelikkal: annak Paulus nevű molnár fia 1809-ben nőül veszi Catharina Margaretha második házasságából származó Anna nevű leányát.³²

Arról pedig, miként vették ki részüket a Schöpflinek az egyház és művelődés támogatásából, szóljanak az alábbi, Johan Fridericusra, az öccsére, II. Johan Geogra, egy Schöpflinnére, valamint Johan Fridericus elsőszülött, Johan nevű fiára, a pavlovicei „burggrafrá” vonatkozó adalékok.

Holics evangélikus egyháztörténetéből idézem: 1786-ban az egyházi elöljáróknak „minden bizonnyal Fridrich Schöpfling [sic!] ...anatarius közbenjárásának is köszönhetően”, sikerült adásvételi szerződést kötniök a cs.-k. uradalommal az új, máig működő holicsi templom, plébánia és iskola telkének megvételére.³³

Színhagyományként került be az egyháztörténeti irodalomba, hogy II. József császár „bizalmas uradalmi embere az evangélikus Schöpfling” [sic!] révén ajándékozta oda a

29. Samuel Wrchovský sógora volt a kiváló jogtudósnak, a jakobinista reformgondolatok megfogalmazásáért és terjesztéséért felségsértés és hűtlenség címén a Királyi Tábla által 1795-ben halálra ítélt és kivégzett szókratészi jellemű Hajnóczy Józsefnek. És apja volt a reformmozgalomhoz csatlakozott, ugyancsak halálra ítélt ifj. Samuel Wrchovský ügyvédnek, akinek halálos ítéletét ugyan börtönbüntetésre változtatták, de 1797-ben a börtönben gyógyíthatatlan betegségben meghalt. A vele egy ideig együtt raboskodó Kazinczy művelt, nagy tudású emberként jellemezte.

30. A holicsi evangélikus templom túlnyomórészt az ő költségén épült fel. L. Proksa, Pavel: i. m. 16–17. p.

31. A templomszolga festett, rajzolt, verseket írt, képfestőt készített, kőszobrászkodott (a szakolcai temetőben konzerválással megőrzött régi evangélikus síremlékek közül nem egy az ő műve lehetett), úgy ismerte a Bibliát, mint egy pap, a szegénységét nagyvonalúan viselte, s ajándékot úgy fogadott el, mint egy herceg – így írta le alakját T. G. Schröer pozsonyi líceumi tanár, aki 1802-ben pozsonyi cseregerekként az ő házában tanult szlovákul. – L. *Thobias Gottfried Schröer's (Ch. Oesers's) Lebenserinnerungen*. Stuttgart, Herausgegeben von seinen Enkeln, Arnold und Rudolf Schröer und Robert Zilchert, 1933.

32. Matrika ev. a. v. Holíč, nar., sob., zom. 1786-1878. Štátny archív v Bratislave

33. Proksa, Pavel: i. m. 16. p.

régi, már nem működő katolikus templom oltárát és szószékét a holicsei evangélikus egyház új templomának.³⁴

Lautsek tiszteletes 1791-ben, Pozsonyban kiadott szlovák konkordanciájának előfőzetői között „Johan Fridericus Schöpfling [sic!] kopcsányi lakos” és „Johan Georg Schöpfling [sic!] szakolcai polgár” neve is ott található. 1826-ban pedig templomi aranykehely megvételéhez járultak hozzá mind a ketten.³⁵

Nem tudni, I. Johan Georg melyik fiának, talán az 1766-ban született Johan Ferdinandnak a felesége lehetett az az „Anna Cristina Schöpfling” [sic!] született Martini, aki 1790-ben a saját költségére Pozsonyban hársfából díszes keresztelőt csináltatott az új holicsei templomnak.³⁶ A szép keresztelő ma is szolgálja a híveket.

S még egy kései levéltári adalék a témához. A Morvaország gazdaságtörténetébe kiváló gazdászként és borászként még életében bekerült Johan Schöpflin pavlovicei cs.-k. „burgraf” nevét az 1865-ben, 83 éves korában Holicson „szélnhűdésben” bekövetkezett elhalálása³⁷ után a holicsei egyház mint jötevőjét írta be „örök emlékezetül” a maga történetébe, az egyházra, a város szegényeire és a kopcsányi iskolára hagyott adományai okán.³⁸

A Schöpflin család meghonosodásához és művelődéstörténetéhez szorosan hozzátartozik fiaik neveltetésének, tanítatásának módja. S e tekintetben épp a többszörösen ismertté, emlékezetessé lett Johan Schöpflin pavlovicei intéző neveltetéséről és pályájáról fellelt adatok nyújtanak figyelemre méltó képet. Kilencéves, amikor apja, Johan Fridericus az iskolába járattatásán túlmenően külön házi tanítót, nevelőt fogad hozzá és három öccséhez, aki mintegy hat éven át gyakorolja velük a szlovák és német nyelvet, tanítja nekik az aritmetikát, a katekizmust, a szentírást és a históriát.³⁹ S tizenhat éves, amikor – követve a helyi őshonos nemes és középosztálybeli evangélikus családoktól átvett, s már az előző Schöpflin-nemzedékben is érvényesülő, a későbbieknek

34. Steltzer Frigyes: *Emlékezzük régiekről*. Kézirat a holicsei evangélikus egyházközség levéltárában. Boor, Peter: *Prehľad 10-ročnej činnosti spolku evanjelickej mládeže...*, Holíč, 1923. – Pavel Proksa (idézett művében, 22–23. p.) annyiban korrigálja a szájhagyományt, hogy Schöpflin anatarius nem az oltár és a szószék odaajándékozását, hanem az eladását közvetíthette; a holicsei egyház levéltárában ugyanis nyoma van annak, hogy Ján Mandelik felügyelő 25 forintot adott értük.

35. Proksa, Pavel: i. m. 36. p.

36. A fedelén eredetileg Ker. Szent János és Krisztus alakját ábrázoló szobrok álltak, de mivel a figurális ábrázolástól idegenkedők rosszállását váltották ki, még az adományozó beleegezésével kereszttel helyettesítették. – L. Proksa, Pavel : i. m. 41–42. p.

37. Matrika ev. a. v. Holíč, nar., sob., zom. 1786-1878. Štátny archív v Bratislave

38. *A holicsei evangélikus gyülekezet 1866. ápr. 8-i konventjének jegyzőkönyve*. Az ág. hitv. evangélikus egyházközség levéltára, Holics.

39. Pozsony német–szlovák környékéről, Bazinból került egy Samuel Kutcsera nevű ifjú Johan Fridericus Schöpflin fiához házitanítónak. Modorban járta ki a gimnáziumot, de járatos lehetett a hitoktatásban is, mert miután 1798-ban visszatért szülőföldjére, ahol az egyházközség megválasztotta tanítónak, istentiszteleteket is tartott. –L. *Limbach. Geschichte und Brauchtum eines deutschsprachigen Dorfes in der Slowakei bis 1945*. Veröffentlicht von Herta Brydon, 1991. (Ezzel a forrással Dietmar Markgraber úr volt szíves megismertetni, aki családi okokból kutatja a Schöpflin-nemzetség genealógiáját és történetét.)

ugyancsak megtartott művelődési szokást – egy évet tölt a kor egyik legjobb tanintézetének, a nagy múltú pozsonyi evangélikus líceumnak a jogot és a gazdaságtant is oktató felsőtanodai filozófiai és teológiai tanfolyamán. S csak ezek után kezdődik meg gazdasági gyakornoki szakképzése a holicsei uradalom egyes részlegein.

6. kép. A kacsafogó impozáns, belül masszív boltívekkel tagolt vadászházából, a Schöpflinek egykori otthonából, mára ennyi maradt fenn. (A szerző felvétele az 1990-es évek elejéről)

* * *

Az alábbiakban Schöpflin Aladár egyenes leszármazási ágát: dédapját, nagyapját, apját követjük nyomon.

Az előbbiekből már tudjuk, hogy dédapja II. Johan Georg volt, a badeni származású I. Johan Georg 1759-ben, már a magyarországi Kopcsányban született fia. Életútját attól kezdve ismerjük, hogy 1787 februárjában, huszonkét évesen Kopcsányból Szokolcára ment vaskereskedőnek és polgárnak.⁴⁰

Feltehetően az ott megözvegyült nővére, Catharina Margaretha hívta őt magához, hogy átadja (eladja?) neki a férje és apósa, ifj. és id. Joan Thurzo de Nositz után reá maradt szakolcai vaskereskedést, egyúttal elősegítse polgárrá válását s a családalapításhoz szükséges háttér megteremtését.

Ezt a feltevést arra alapozzuk, hogy mintegy fél év múltán, 1787 augusztusában, amikor II. Johan Georg házasságra lép egy tekintélyes szakolcai polgárcsaládból származó, nála tíz évvel idősebb ötgyermekes özvegyasszonnyal, Eva Mittákkal (özvegy Kovácsiknéval), a Lautsek tiszteletes magánanyakönyvében erről rögzítettek közt azt

40. Album civium in Libera Regiaque Civitate Szokolcensi. Oblastný archív Senica, sídliaci v Skalici

olvashatjuk, hogy a vőlegény a 191. házszám alatt lakik,⁴¹ ugyanebből a házból megy majd 1789 februárjában az özvegy Catharina Margaretha újra férjhez egy szakolcai mészároshoz, Michal Mittákhöz.⁴²

II. Johan Georg Szakolcán – mint azt a házassági, tanúi és keresztszülői anyakönyvi bejegyzések tanúsítják – a nővére ottani jó nevű családokkal ápolta kapcsolatainak is a részesévé vált. Felesége, Eva Mitták révén pedig rokonságba került az annak Judita nevű húgát nőül vevő Ján Petrovič holicsei lelkésszel. Gyermekeik majd unokatestvérek lesznek. (Ján Petrovič egy szlovák tudós társaság tagjaként a tudományok szlovák nyelvű népszerűsítésén is tevékenykedett, a fiát, Petrovics Frigyeszt viszont Magyarország története című művéért egyik első rendes tagjává választotta az alakuló Magyar Tudományos Akadémia történelmi osztálya.) II. Johan Georg és Eva Mitták mintegy 23 évig tartó házasságából két utód született: Eva-Sophia 1788-ban, aki egy pozsonyi polgárhoz megy majd feleségül, valamint az 1792. február 30-án született Johan Georg (nemzedéki sorrendben a III.),⁴³ aki majd Schöpflin Aladár nagypapja lesz.

Eva Mitták 1810-ben, hirtelen beállt fájdalommal meghal. Hat év múltán, 1816-ban II. Johan Georg 57 évesen újra házasodik, a mijavai takácsmester, zsákvarró és városbíró Johan Schassko lányát, a 39 éves Judita Schasskót veszi nőül,⁴⁴ aki ekkor már két szakolcai posztómester özvegye, három élő és öt kiskorúan elhalt gyermek anyja. Ebből az új házasságból 1817-ben és 1820-ban születik egy fiú- (Joseph Fridrich) és egy lánygyermek (Elisabeth Carolin). Az első még születése évében, a második 1822-ben, „sorvadásban” meghal.⁴⁵ A házaspárnak pedig 1822 után többé nem lelhető nyoma.⁴⁶

III. Johan Georg anyja, Eva Mitták elhunytakor 18 éves, és vélhetően készül már, tán épp Holicson, a pályájára, miután még 14 évesen, apjához hasonlóan, ő is eltöltött egy évet a pozsonyi evangélikus líceum filozófiai és teológiai tanfolyamán.⁴⁷ Noha a mesterségek városában, Szakolcán nevelkedett, gazdászatra adja magát, arra a pályára, amelyen több holicsei-kopcsányi rokona érvényesült.

Feltehetően 1822-ben, 29-30 évesen köt házasságot. (Épp az idő tájt, amikor apjának és mostohaanyjának, két gyermekük elvesztése után, nyomuk vész.) Házasságkötésének idejére a dolgozatunk elején említett, 1861-ből származó halotti levelének „észrevételéből” következtethetünk, amely szerint 39 évet élt házasságban. Ugyanebből a halotti levélből tudjuk azt is, hogy a Nyitra megyei Szolcsányban hunyt el, ahol herceg Odescalchi intőzője volt, s hátrahagyott özvegyét Lackner Teréznek hívták.

41. *Matricula eccl. Augustanae Confessionis ad dictae Szakolcensis...* Lautsek, Martinus: i. m. 83. p. Lautsek azt is följegyezte, hogy ez volt Szakolcán az első evangélikus házasságkötés, amelyet nem kellett bejelenteni a katolikus plébánosnak s amelyért nem kellett stólat fizetni neki.

42. Uo. 95. p.

43. L. az 5. jegyzetben

44. *Matrika sob. ev. a. v. Skalica 1783-1899*, 14. p. Štátny archív v Bratislave

45. *Matrika ev. a. v. narod., zom. Skalica 1783-1886*. Štátny archív v Bratislave

46. Ezt állapította meg a Šaško (Schaschko) család genealógiáját és történetét feltáró alapos munkájában Ing. Karol Šaško is, aki 1822 után ugyancsak hiába kereste a házaspár nyomát. – Šaško, Karol: *Genealógia rodu Šaško od r. 1690*. Kézirat. Bratislava, 1993.

47. Rukopisný archív Lyčéalnej knižnice v správe Ústrednej knižnice Slovenskej akadémie vied v Bratislave. *Matricula scholae Posoniensi Ev. A. C. currens ab anno 1747 usque 1835*, p. 697 et 776.

Ám ha végignézzük a házaspár szolcsányi életének, gyermekeik születésének anyakönyvi bejegyzéseit, azt látjuk, hogy csak húsz évig, 1841-től 1861-ig éltek ott. A házasságban töltött 39 évhez tehát mintegy 19 év hiányzik. Ugyanakkor a Szolcsányban született gyermekek közt nem lelhető meg Gyula, Schöpflin Aladár majdani apja, ellenben hatévesen meghal ott III. Johan Georgnak egy Paulina nevű lánygyermeké, akinek azonban nem Lackner Teréz, hanem Catharina Lang a szülőanyja.

7. kép. 1960 előtt még viszonylag épen állt a kacsafogó vadászlaka és gazdasági épületei, akkor készült róla Otto Kroupának ez a festménye. (Fotó: Štefan Palkovič)

Ebből a rejtélyesnek tűnő, egy előzetes házasságot sejtető, de annak feltárásához a feleség nevéen kívül semmi eligazító támpontot nem nyújtó tényállásból az vezetett ki, hogy bízva a Schöpflin-nemzedékek már ismert iskolai művelődési szokásának folytonosságában, pozsonyi alma materük, az evangélikus líceum osztályjegyzékeiben kutattam Schöpflin Gyula után, és – meg is találtam. Idézem az 1844/45. évi iskolai év első félévéből: Schöpflin Gyula, 11 éves, ágostai hitvallású, nagyapponyi születésű, apja György, tisztartó ugyanott, élelmen nagyanyjánál van Pozsonyban.⁴⁸ S öt évvel korábról, az 1839/40. iskolai évben ott található a főtanoda filozófiai és teológiai tanfolyamának hallgatói közt Schöpflin György apponyi tisztartó Károly nevű fia is.⁴⁹

A Szolcsány közelében fekvő Nagyappony megfelelő anyakönyvében aztán rá is lelek az evangélikus hitvallású „Dominus Georgius Schöpflin”-re, a gróf Apponyi család

48. Uo. A pozsonyi ág. hitv. ev. Lyceum nyelvészeti első és második iskola tanulóinak 1844/45-i első félévi osztályjegyzéke

49. Uo. Classificatio Primanorum in Lyceo evangelicorum augustanae Confessionis Poseniensi, Semestri I-mi, anni scholastici 1839/40-mi

tisztartórára és Catharina Lang nevű római katolikus feleségére. Az első anyakönyvi bejegyzés ideje 1824. febr. 16., és Károly (Carolus Antonius Georgius) nevű fiúgyermekük születését rögzíti.⁵⁰

Ezt követően 1836-ig további hét gyermek születik Schöpflin György, azaz a mi III. Johan Georgunk Catharina Langgal kötött, Nagyapponyban felfedezett első házasságából. Köztük Gyula (Julius Augustus), Schöpflin Aladár majdani apja, aki hatodikként 1833. aug. 13-án látta meg a napvilágot.⁵¹

Valamennyi gyermeknek az Apponyi grófok a keresztszülei, tőlük kapják a gyermekek első vagy többedik keresztnévüket, ami egyrészt az Apponyiak és tisztartójuk közötti egyfajta patriarchális viszonyról tanúskodik, másrészt feltehetően annak is a jele, hogy középosztálybeli kapcsolatokra a mindössze 78 házból álló, földműves lakosságú Apponyban nem volt lehetőség.

III. Johan Georg és Catharina Lang nyolc gyermeke közül végül csak kettő maradt életben, az a két fiú, aki a líceumi osztályjegyzékekben engem a családjuk nyomára vezetett: Károly és Gyula. A többi csupán egy évtől hat évig élt. Korai elhalálzásuk okát nem lehetett felderíteni.

8. kép. A monumentális barokk vakárkádós kopcsányi méntelep épületegyüttese, középütt a kis kastélyal, madártávlatból (Archív pamiatkového úradu SR, Bratislava)

A családi tragédia betetőzéseként 1837-ben, utolsó szülése után egy évre, 34 évesen meghal a Schöpflin gyermekek szülőanyja, Catharina Lang is.⁵² Halálának okáról nincs adatunk.

50. Liber seu Matricula pro Ecclesia Apponiensi sub Adum Rendo Dno Dno Josephi Szelecki, pro tunc Parocho Kowarcz et Apponiensi, Anno 1777-1842, Bapt., Copul., Def., Confirm. Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa (A Pozsonyi Állami Levéltár Sellyei Fiókja)

51. Uo.

52. Uo.

Az életben maradt Károly és Gyula gyermekkorra tehát a sorozatos elhalálozások légkörében telik. Talán ennek hatására akart az elsőszülött Károly, aki az egész sorozatot végigélte, már líceumi éveiben orvos lenni.⁵³

Apponyban elhunyt öt gyermeke (a hatodik, Paulina Eva, mint már tudjuk, majd később, Szolcsányban fog meghalni) és első felesége elvesztése után III. Johan Georg elhagyja Nagyapponyt. Élete ezen fordulatának megismeréséhez ugyancsak egy líceumi adalék segített közvetve hozzá, nevezetesen az a Schöpflin Gyula tanulóra vonatkozó, az előbb már idézett főljegyzés, hogy élelme nagyanyjánál van Pozsonyban. Ebből kiindulva feltételeztem, hogy a pozsonyi anyakönyvekből esetleg megtudhatok valamit Catharina Langról, legalábbis a származásáról.

Ez irányú kutatásom azt eredményezte, hogy ugyan Catharina Langnak nem leltem semmi nyomát, de váratlanul rálapoztam III. Johan Georg második házasságkötésének anyakönyvi bejegyzésére, amely szerint 1840. június 26-án, 49 évesen házasodott meg újra, a Pozsony környéki (előbb németgurabi, majd récei) evangélikus prédikátor, néhai Lackner Sámuel lányát, a 27 éves hajadon Lackner Terézt véve feleségül.⁵⁴ (Az ő, feltehetően Pozsonyba költözött anyjánál, tehát a mostohanagyanyjánál lehetett az 1840-es években kosztón az akkori tizenéves líceista Schöpflin Gyula.)

A bejegyzésből egyébként az is kiviláglik, hogy III. Johan Georg ekkor gróf Pálffy Lipót borostyánkői birtokán volt vezető tisztartó.

Újbóli megházasodása után III. Johan Georg már nem a Pozsony közelében fekvő Borostyánkőre, s nem is Apponyba tér vissza, hanem Szolcsányban telepszik le, herceg Odescalchi intézőjeként. Itt születnek meg második feleségével, Lackner Terézzel nemzett gyermekei: 1841-ben Ágoston (Augustus Georgius Carolus), 1843-ban leányikrei, akik a már magyar nyelven írt anyakönyvi bejegyzés szerint a Mária Anna Sarolta, ill. az Anna Emília Terézia neveket kapják, utolsóként pedig 1844-ben György Sándor.⁵⁵

E gyermekek keresztszüleiként az Odescalchi hercegi család tagjain kívül már más személyek is szerepelnek, akik azonban nem a rég elhagyott Szokolcáról, s nem is a mintegy ezer lakost számláló Szolcsány földművesei és takácsai közül, hanem Pozsony polgári és Lackner Teréz pozsonyi rokoni köréből valók.

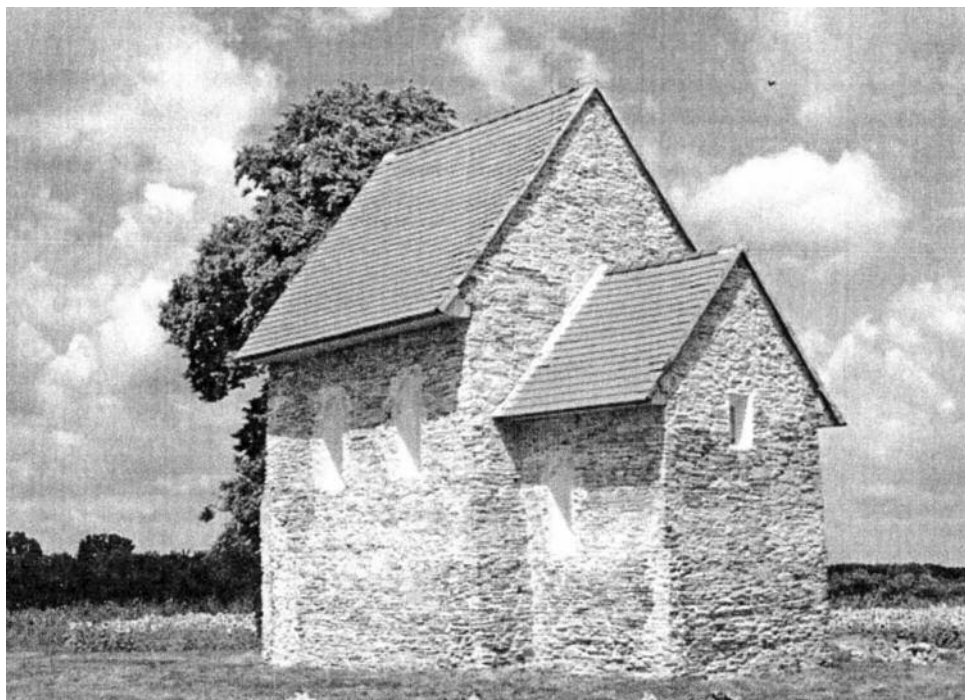
Azonban III. Johan Georg idős korából már szolcsányi ismeretségek nyomait is felfedezhetjük az anyakönyvekben, így például tanúskodást a helyi tanító, valamint egy földműves házasságkötésénél. S vélhetően kapcsolatot tartott fenn Johan Georg az új szolcsányi cukorgyár szakembereivel, ezek egyikéhez megy majd nőül Mária nevű lánya.⁵⁶

53. „Vitae genus futurum: Medicus” (jövendő életneve: orvos) – így tartják nyilván pályaválasztását a pozsonyi líceum osztályjegyzékében. L. a 49. jegyzetet.

54. Lauf, Traungs- und Todtenbuch der ev. Gemeinde allhier (Pressburg) vom Jahre 1840. Archiv hlavného mesta SR, Bratislavy (A Szlovák Köztársaság Fővárosa, Pozsony Levéltára)

55. Alterum Originale Matricae Nat. et Bapt. in Eccl. Ev. Nitra Zerdahely ab anno 1841. Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa

56. Schöpflin Mária öt hónappal apja halála után, 1862 februárjában megy férjhez a szolcsányi cukorgyár gyakornokához, a pozsonyi származású F. Ch. Julius Schröderhez. – Matrica copul. ev. a. v. Nitra Zerdahely 1862. Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa

9. kép. A méntelepen s a maga nemében egyedülálló kacsafogó építményen túl nevezetessé teszi Kopcsányt a kacsafogó közelében álló korai, a 10. század elejéről származó, egyszerűségében is megkapó kis templom, amelyet a hagyomány szerint egy kopcsányi nemesasszony, Vajay Margit állíttatott patrónusa, a 4. században Galliában élt Antiochiai Szent Margit tiszteletére. (Fotó: In Kopčany – turistický sprievodca, é. n., zostavil Peter Baxa)

Johan Georg korábbi, az Apponyi urasághoz fűződő kapcsolata Apponyból távoztával nem szakadt meg. Már a szolcsányi Odescalchiak szolgálatában áll, amikor elsőszülött fia, Károly orvosá taníttatása érdekében az Apponyiakhoz fordul segítségért. És Theresia Apponyi Serbelloni grófné 1841 augusztusában egyenesen gróf Zay Károlyt, a magyarországi evangélikusok egyházi és iskolai főfelügyelőjét kéri meg, hogy a jó magaviseletű, minden tantárgyból eminens ifjút részesítse megfelelő ösztöndíjban, mert apjának nehezeére esne tanulmányai költségeit egyedül viselni.⁵⁷ (Károly, miután orvos-sá lett, a Nyitra megyei Verbón működött, családot is ott alapított.)

A gondos apa természetesen többi fiát is taníttatta, képezte. De meg is lehetett velük elégedve: pozsonyi líceumi osztályzataikból ítélve, tehetségesek voltak, jól tanul-tak. Nem tudjuk, kinek hol folytatódott líceum utáni szakképzése, felsőbb oktatása, de ismerjük az eredményt: Gyula apja foglalkozását sajátította el, gazdatiszt lett, Ágoston magasabb tisztviselői karriert futott be, György ügyvédként működött. (Tanulmányait vélhetően a pozsonyi királyi jogakadémián végezte.)

57. Therese Serbelloni Apponyi grófné gróf Zay Károlyhoz írt levele. SNA, Bratislava, Zay-fond: Zay Károly vett levelei, Elenchus II, 377-390. o., fasc. 14/II, folio 38.

Gyulával gazdatisztként a Pozsony és Nyitra vármegye határán, Nagyszombat mellett fekvő kis szlovák faluban, Manigán (Malženice), gróf Zichy Pál birtokán találkozunk. 1867 augusztusában, 34 évesen köt házasságot Greguss Herminnel a Trencsén megyei gróf Zay család kertészének a lányával.⁵⁸ Manigán születik meg hat gyermekük, köztük 1872. október 4-én, másodikként Aladár (teljes nevén Aladár Alfréd Michal).⁵⁹ (A hat gyermek közül kettő nem éli meg a felnőttkort.)

Ágoston és György apjuk halála után anyjukkal, Lackner Terézzel együtt Pozsonyba költözik.⁶⁰ És pozsonyivá lesz egyetlen lánytestvérük, Mária is (az ő Anna nevű ikertestvére valószínűleg még gyermekkorában meghalt). Noha lakhelye a morvaországi Gödingben is van, ahol férje, Julius Schröder az ottani cukorgyár vezérigazgatója,⁶¹ Mária úgy osztja meg életét Göding és Pozsony közt, hogy Pozsony legyen a család székhelye, odaveszi magához anyját, ott járattja az evangélikus líceumba két fiát, ott neveli a frankfurti operaház első altjaként ismertté lett, de fiatalon, 27 évesen „hasnyálgyulladásban” elhunyt Emma nevű lányát.⁶²

Pozsony nyilvánvalóan vonzotta III. Johan Georg utódait, aminek anyjuk személyes emlékein, rokoni kapcsolatain, ill. a saját diákkori, líceumi emlékeiken túl több oka is lehetett. Hiszen a Duna partján, a monarchia két fővárosának a közelében fekvő egykori koronázó város a 19. század utolsó negyedében a Bécsen át nyugatról beáramló általános kapitalista világtrend közjogi, gazdasági kihívásaihoz igazodó törekvéseivel az intenzív polgárosodás, a társadalmi érvényesülés bizonyos lehetőségeit is jelentette. De Bécs közelsége jelentősen befolyásolta Pozsony kulturális életét is, különösen a város zene- és színházkultúráját.

Schöpflin Ágoston Nagyváradról barátjának, Batka Jánosnak, Pozsony város levéltárosának, a Pressburger Zeitung zenekritikusának 1889-ben írt levelében többek közt ez utóbbi „szellemi élvezetek” miatt is érez nagy honvágyat „kedves, szép Pozsonya” után,⁶³ miután a magyar királyi posta főfelügyelői posztjáról Nagyvárad posta- és távirtda-igazgatójává nevezték ki.

Pozsony végül 14 éven át (1880-tól 1894-ig) elhatározóan fontos színhelye lett Schöpflin Aladár életének, gyermek- és ifjúkori fejlődésének, személyisége formálódásának és pályakezdésének is. 1880-ban ugyanis apja, nem tudni hogyan, mi okból, elveszíti manigai gazdatiszti állását, Pozsonyba költöznek, ahol Schöpflin Gyula csak nagyon szerény megélhetést biztosító postakézbesítői alkalmazáshoz jut. Aladár ekkor nyolcéves, és természetesen felfogja, hogy jólétből szegénysorba jutottak. Arról ábrándozik, hogy majd lehozza a pozsonyi dóm tornyán csillogó, aranynak hitt magyar koro-

58. Matrika Horné Zelenice, sob. 1841-1881. Štátny archív v Bratislave

59. Matrica Natorum et Baptisorum Eccl. Ev. A. C. addictorum Felső-Zelensis, Tomus II, ab anno 1833 ductus

60. Schöpflin Ágostonnal 1880-ban a Pressburger Wegweiserben mint m. kir. postafelügyelővel, 1893-ban a Nyugatmagyarországi Híradó egyik apróhirdetésében mint nagyváradai posta- és távirtda-igazgatóval találkozunk. Schöpflin György ügyvéd és Schöpflin Teréz (az anyja) az 1876. évi Pozsonyi Kalauz kimutatása szerint a Hosszú utcában lakott.

61. Adat a Schröder családnak a pozsonyi evangélikus temetőben lévő síremlékéről

62. Matrika zomrelých Bratislava (pre všetky národnosti), 1894-1911. Archív hlavného mesta SR, Bratislavy

63. Batka János Stadtarchivar levélhagyatéka. Archív hlavného mesta SR, Bratislavy

nát, odaadja apjának, és szegényekből gazdagokká lesznek.⁶⁴ Aztán apja 1889-ben, 56 évesen „szemcsés májaszovány”-ban meghal.⁶⁵ Anyja minden kereseti munkalehetőséget megragad, hogy eltarthassa a családot és taníttathassa a fiait. Mos, varr (a lányát is befogja a varrásba), foltoz, kosztos diákokat vesz föl. S a gazdag rokonok elől büszkén rejtegeti szegénységüket. „Mert gazdag előtt a szegény, hiába ártatlan, mindig bűnösnek látszik. A pozsonyiak felfogása akkoriban ilyen volt” – emlékezett vissza családjának erre a korszakára Schöpflin Aladár.⁶⁶

Ilyen körülmények között, anyja szívós, hősies helyzetállásának, a maga tehetségének, valamint a pozsonyi evangélikus líceum régi ösztöndíj-alapítványainak és szociális létesítményeinek köszönhetően járja ki Schöpflin Aladár a líceum gimnáziumát, majd a líceum kebeléből létrejött, főiskolai szintű evangélikus teológiai akadémiát. S ilyen körülmények között alakítja ki – eredendően (genetikailag) kiegyensúlyozott alkatával összhangban – a maga világvilágát, amelyben oly fontos szerepe van a társadalomnak, az ő szavaival mondván: azoknak a szálaknak, amelyek az egyént a társadalmi élettel s a társadalom mindenkori lelkiállapotával összefűzik. „Nem születtem Pozsonyban – írja egy öregkori visszaemlékezésében –, de pozsonyinak érzem magamat, itt ébredtem öntudatra, itt kezdtem gondolkodni, itt, Pozsonyban van szellemi szülővárosom.”⁶⁷

10. kép. A méntelep felújított része ma lovaglóiskolák színtere. (Fotó: In Kopčany – turistický sprievodca, é. n., zostavil Peter Baxa) – Talán egyszer felújítják a Joh. Georg Schöpflin által a császár szolgálatában meghonosított kacsafogót is, amely csaknem kétszáz éven át működött.

64. Schöpflin Aladár: *Ahol gyermek voltam – Pozsony*. Kézirat Schöpflin Gyula családi archívumából. A szerkesztői jegyekből ítélve az írás a Tükör c. lapnak készülhetett.

65. Pozsonyi ág. hitv. ev. magyar-tót egyházközség anyakönyve 1889 évről. Halotti anyakönyv. Archív hlavného mesta SR, Bratislava

66. Bohuniczky Szefi: i. m.

67. Schöpflin Aladár: *Ahol gyermek voltam..., i. m.*

* * *

Ha végezetül a biológiai felmenő rokonsággal természetszerűen velejáró lelki és értelmi-szellemi, alkati rokon vonások, képességek szemszögéből nézve tekintünk végig a magyarországi Schöpflinek nemzedékein (felmenőt és szellemi-erkölcsi hatást a francia nyelv, nagyon találóan egyazon szóval, az „ascendant”-nal fejezi ki), fölfigyelhetünk néhány, nyilván genetikailag adott jellegzetességre.

Alighanem mentális, alkati sajátosságnak mondható a társadalmi meghonosodásnak az az aktív, közösségi érdekű módja, ahogy az első Schöpflinek (gondoljunk főleg Johan Fridericusra s az ő Johan nevű fiára) nemcsak elfogadják új hazájuk, környezetük, felekezeti közösségük hagyományait és törekvéseit, hanem a maguk, munkával szerzett tekintélyével tevőlegesen támogatják is azokat. (Nem esik ez messze attól a módtól, ahogy majd, más körülmények közt és más összefüggésekben, jó száz év múlva Schöpflin Aladár, német származása léte, azonosul a magyarsággal.)

Értelmi-szellemi képességeik vonatkozásában szembevetendő továbbá a Schöpflinek művelődési igénye, valamint a vezetői-irányítói tehetséggel párosult gazdasági érzék.

De nem hiányzik a kézművesi-iparművészeti tehetség sem a családban: mint tudjuk, I. Johan Georg egyik fia, Johan Jacobus porcelánfestő, az ő Ferdinand nevű fia pedig kőfaragó volt.⁶⁸ S alighanem egy, a holicai cs.-k. uradalomból a császár cseh-morva uradalmába került Schöpflin kései leszármazottjának tekinthetjük a képzőművészeti tehetség egy további képviselőjét: Schöpflinová Marta szobrásznőt, aki 1902-ben Csehországban, Prágában született és ott végezte tanulmányait.⁶⁹

Az írói talentum a fiágon leszármazott Schöpflin Aladáron kívül, vele egyazon nemzedéki fokon, leányágon is megjelenik, mégpedig Catharina Margaretha dedunokájában, Michael G. Mandelik orvosban, aki a múlt század elején egy bécsi udvari és egyetemi kiadónál jelentette meg német nyelven írt, kifinomult szellemiségről tanúskodó elmélkedéseit.

68. Johan Jacobus 1808 februárjában Holicson született Ferdinand nevű fiának életútja egy pozsonyi halotti anyakönyv bejegyzéseiből tárult váratlanul elém: 1846. júl. 10-én a pozsonyi Irgalmas barátoknál tüdővészben elhunyt Ferdinand Scheffl [sic!] holicai születésű, 38 éves, házas kőfaragó, eltemetve a szegények temetőjében. – Matrika zomrelých r. kat. Bratislava – Sv. Martin 1843-47. Archiv hlavného mesta SR, Bratislava

69. Lásd: Toman, Prokop: *Nový slovník československých výtvarných umelců*. 3. vyd., sv. 2, Praha, 1950. Schöpflinová Martára Dietmar Markgraber úr hívta fel a figyelmemet. Ugyanő közölte velem az interneten föllelhető németországi ismert Schöpflinek nevét, adatait, köztük további két képzőművészt: August Schöpflin rézmetszőt (szül. 1771), Hans Schöpflin festőt, grafikusét (1896–1940), Adolf Schöpflin operaénekesét (1884–1956?), Georg Johan Schöpflin szerkesztőt és politikusét (1869–1954). Itt jegyzem meg: a feltüntetett anyakönyveken kívül az alábbiakat is használtam: Matrika r. kat., Holíč, sob., zomr. 1762-1788 (Štátny archív v Bratislave), Matrika r. kat., Holíč, nar. 1762-1788. (Štátny archív v Bratislave), Matrika r. kat., Skalica, nar. 1758-1798 (Štátny archív v Bratislave), Matrika r. kat., Holíč, nar. 1789-1826 (Štátny archív v Bratislave), Matrika r. kat., Holíč, sob. 1789-1851 (Štátny archív v Bratislave), Matrika Baptisorum eccl. Oppidi Holics 1827-1843 (Štátny archív v Bratislave), Matrika r. kat. Vrbové, nar. 1864-1884 (Štátny archív v Bratislave), A német-Gurab-Csatai ág. ev. Anyaszentegyház ker. anyakönyve 1786-1818 (Štátny archív v Bratislave)

VALÉRIA FUKÁRI

THE PATERNAL ANCESTORS AND FAMILY HISTORY OF ALADÁR SCHÖPFLIN

The genealogy and family history of Aladár Schöpflin, one of the greatest literary critics, is entirely unknown in special literature, but even he himself must have had rather sparse, incomplete and inaccurate knowledge on the history of his family, based on oral history. When I started my research on the Hungary-related genealogy and family history of Schöpflin in the archives, I actually undertook a fascinating task containing many unknowns and also requiring a basic research of local history and that of the era. But then the results of my long-lasting research conducted in archives and parish registers set in order and the final picture of the genealogy and family history of Schöpflin shown here was traced out. If we look through the generations of the Schöpflins from the point of view of the naturally arising emotional, cognitive–intellectual and constitutional traits and abilities of the biological ancestors, we can notice some genetically given, typical records. So this paper also presents the considerable proceeds of the Schöpflins to the history of culture and education in Hungary.

Aklok, szállások Gútán és környékén a 18–19. században

BÉLA ANGYAL
Folds, quarters in Gúta and surroundings in the 18–19th century

631.115.11(437.6)"17/18"
728.9(437.6)
591.5(437.6)
39

Keywords: Gúta (today: Kolárovo, Slovakia). Livestock husbandry, wintering. Divided settlements, farms.

Bevezetés

A kisalföldi megosztott települések kérdésére Hofer Tamás 1960-ban megjelent tanulmánya hívta föl a figyelmet.¹ Elsősorban a katonai felmérések térképlapjai és az 1956-ban Negyedén végzett helyszíni kutatása alapján bemutatta a Vág mentén fekvő Negyed község megosztott települését, a folyó túlsópartján épített *aklok*at, és élénk képet festett a 19. század végén, 20. század elején itt folyt életről, valamint az aklok szerepéről a lakosok gazdálkodásában. Említést tesz arról, hogy a 18. század nyolcvanas éveiben készült első katonai felmérés térképlapjain szálláscsoportok fedezhetők fel a környéken Gúta, Naszvad, Martos, Apácaszakállas határában is. Tanulmányában sürgette a további kutatást, a terepmunkát, és fontosnak tartotta tisztázni, hogy a kisalföldi települések mennyiben kapcsolódnak az alföldi kertes, megosztott településekhez.

A Kisalföld északi területein a múlt században Hofer rövid negyedi látogatását megelőzően és az ötvenes évek után is végeztek néprajzi kutatásokat, elsősorban Gútán, Martoson és Negyedén.² A Nagy-Duna mentén, a Csallóközben elhelyezkedő falvak folyón

1. Hofer Tamás: A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez. *Művelődés és Hagyomány*. Debrecen, 1960, 331–349. p.
2. Elsősorban Fél Editnek Gútán és Martoson a negyvenes években végzett gyűjtését kell kiemelni. A gútai gyűjtése nem került publikálásra, a martosi kutatása nyomán több dolgozata született. A fontosabbak: A női ruházatkodás Martoson. *Néprajzi Értesítő*, 1942, 93–140. p. és A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson. *Kisalföldi Közlemények*, I. 2. Budapest, 1944. A teljes kéziratot gyűjtése megtalálható az MTA Kézirattárában, jelzete Ms 2097/1-30. (A továbbiakban Fél Edit gyűjtését FE gy. rövidítéssel jelzem a jegyzetekben.) A gútai születésű Nagy (Fehérváry) Magda több munkájában is említi a tanyák szerepét és súlyát szülővárosa gazdálkodásában, foglalkozik kialakulásuk folyamatával. Ezek közül az 1978-ban írt diplomamunkáját, *A gútai rétgazdálkodás alakulása* (megtalálható a komáromi Duna Menti Múzeum néprajzi adattárában, jelzete EK 90) és a *Parasztság a XX. század első felében. Gútai példa*. Budapest, 1988 c. publikációt emelem ki. A nyolcvanas-kilenc-

túli szállásainak szerepével és önálló faluvá alakulásuk folyamatával több tanulmány is foglalkozott 1960 óta.³ A Negyed környéki aklokot, szállásokat, valamint a tanyák kialakulását és szerepét több tanulmány is említi,⁴ átfogó jelleggel azonban nem foglalkoztak a kérdéssel, és nem vált ismertté a Gúta környéki tanyarendszer fejlettsége, története.

Jelen munkámban elsősorban a levéltári kutatásaim, a korabeli térképek és több néprajzkutató vidékünkön gyűjtött anyagának felhasználásával bemutatom Gúta és a környékbeli falvak szálláskertjeinek kialakulását, fejlődésüket, a tanyarendszer létrejöttét a 18–19. században.

Munkám során csupán a Kisalföld északi területét, Gúta környékét vettem számba, tekintettem kutatatandó terepnek, mivel, mint azt már említettem, a Nagy-Duna mente a szálláskertek szempontjából sokkal ismertebb és feldolgozottabb, ezért ezzel a területtel most nem foglalkozom. A tanulmány megírása során az első tisztázandó kérdés az volt, mekkora területre, mely településekre terjedjen ki a kutatás. Melyek a megosztott települések, illetve melyek voltak azok korábban? Végül 15 olyan települést vontam be a kutatásba, amelyek önálló községként léteztek a 19. században és a 20. század elején. Ezek közül 13 az egykori történelmi Komárom vármegyében található. A vizsgált területnek a központja a nagy határu és legnagyobb népességgel rendelkező Gúta, az egykori mezőváros. Északnyugatról az óramutató járásával ellenkező irányban haladva a következő Komárom megyei települések veszik körbe: Apáczaszakállas, Ekecs, Turiszakállas, Lak (Lakszakállas), Bogyá, Tany, Nemesócsa, Ekel, Megyerics, Keszegfalva, Martos, Naszvad. Gúta határa észak, északnyugat irányból érintkezik Negyed és Alsószeli határával. Ezek a települések Nyitra és Pozsony megye legszélső községei, tehát három történelmi vármegye határa érintkezett e három község határának találkozásánál. A központi helyet elfoglaló Gútával közvetlenül nem érintkezik Lak, Tany, Ekel és Martos katasztere, de a felsorolt települések összefüggő területet alkotnak. Alsószeli esik távolabb csupán a falvak egységes tömbjétől, de itt figyelembe kell venni, hogy határa évszázadokon keresztül két egymástól távol eső, önálló részből állt. A falutól távol eső részen alakultak ki a szállások és vált önálló faluvá Alsóhatár néven. Ugyanakkor a gútai határba beékelődő Kamocsa és az északról ugyancsak határos Szímő településekkel nem foglalkoztam részletesen munkám során, mivel nem megosztott települések, határukban nem alakultak ki sem aklok, sem jelentős számban tanyák.

---

venes években szlovákiai magyar néprajzkutatók végeztek terepmunkát a környéken, és két tanulmánykötet is megjelent ezek nyomán: Fehérváry Magda (szerk.): *Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében*. Komárom, 1982 és Danter Izabella (szerk.): *Hagyományos gazdálkodás a Kisalföld északi részén. Farkasd, Negyed*. Galánta, 2005. Újabban Filep Antal foglalkozott Negyed néprajzával, I. Filep Antal: *Negyed község hagyományos életformája*. In Lászk Lajos (szerk.): *Negyed története*. 2011. A rendszerváltás utáni martosi kutatásait dolgozza fel Kocsis Aranka: *A gazda, a családja a munka és a hatalom. Értékváltozások egy kisalföldi faluban*. Pozsony, 2006.

3. Timaffy László: *Szigetközi krónika*. Győr, 1975. Timaffy László: *Szigetköz*. Budapest, 1980, valamint Kocsis Aranka: *A vajkai szék nemesei*. Pozsony, 1997.
4. Nagy Magda felsorolt munkáin kívül megemlítem Angyal Béla: *Adatok a gútaiak XVIII–XIX. századi állattartásához*. 1986, kézirat. Angyal Béla: *A gútai ártéri tanyák és az ártéri gazdálkodás*. *Ethnographia*, 1994, 37–60. p., valamint Angyal Béla: *Alsóhatár. Egy falu kialakulása a Kisalföldön*. *Néprajzi Látóhatár*, 1998, 50–71. p.

A táj természeti viszonyai és települései

A Dévényi-kapun keresztül érkező Duna Pozsonytól Komáromig Európa legnagyobb hordalékkúpját rakta le, rajta a szabályozás előtt gyakran változtatta a futását. Mai főágával és a belőle Pozsony alatt kiszakadt Kis-Dunával, amely Gútánál a Vággal egyesülve Vág-Dunaként folyik tovább Komáromig, ahol ismét csatlakozik a Dunához, a Csallóköz, déli fattyúágával, a Mosoni-Dunával pedig a törmelékkúp déli szárnyát, a Szigetköz fogja közre.

A Csallóköz Európa legnagyobb folyami szigete, 1813 négyzetkilométer területű. A sziget felszíne a Duna állandó feltöltése folytán délkelet felé lejtősödik. A nyugati, Felső-Csallóköznek nevezett része magasabb fekvésű, legmagasabb pontja 134 méterrel van a tengerszint felett. Az keleti Alsó-Csallóköz, amely csupán területének egyötödét foglalja el, a sziget legalacsonyabban fekvő része. Itt kisebbek a szintkülönbségek, mint a Felső-Csallóközben. Közigazgatásilag az egykori Komárom vármegyéhez tartozott. Az Alsó-Csallóköz egy központi emelkedés osztja két részre, amely Órszűjfalutól indul és nagyjából a mai Komárom–Pozsony közötti főút és vasút vonalán halad nyugat-északnyugati irányban Nagymegyerig és egészen a Kis-Dunáig. Ez a hát 3–6 méterrel emelkedik a két oldalán elhelyezkedő mélyebb terepszintek fölé, és vízválasztót képez a Duna és a Kis-Duna, illetve a Vág-Duna felé.⁵ A központi emelkedéstől a Kis-Duna felé eső lesüllyedt rész szintén egy enyhe emelkedés mentén két részre tagolódik. Ez az emelkedés Apácaszakállas határában indul, kb. 3,5 km széles és 20 km hosszan halad több község határán keresztül Megyerics és Keszegfalva irányába a Vág-Dunáig. A hátat Apácaszakállastól a Vág-Dunáig vízfolyások, elsősorban a Császa, és a Dudvág,⁶ valamint mellékági kanyargós, meanderes medrei szabdalják, és átlagosan egy méterrel emelkedik a környező szintek fölé.⁷ Ezt a régi vízfolyások által létrehozott területet az ármentesítések előtt zizenyős rétségek borították, és a neve is ez: Rétek, helyi tájszólasban *Rítek*. A központi emelkedésen megtelepedett községek, Turiszakállas, Lak, Bogya stb., belterületük és a rétek közötti mocsarat (helyi elnevezése az Örvény vagy *Rakottyás*) és magát a réteket osztják fel az első pillantásra meghökkentő alakú, hosszan elnyúló, keskeny, párhuzamos sávokból álló határaikkal.⁸ Itt, a Réteken, a falvak hosszan a mocsarakon keresztül elnyúló határainak túlsó végein jönnek létre a 18. században az állattartó szállások, majd a 19. század második felétől, az ármentesítések,

-
5. Magula Anton: *Geologická stavba, geomorfologické a hydrologické pomery Žitného ostrova. Žitný ostrov-Csallóköz*. Ročník I. Dunajská Streda, 1983, 26. p.
  6. A Dudvág – helyi magyar elnevezése: Dodvág – nevének utótagja, a Vág germán eredetű szó, egyesek az előtagot is germán eredetűnek tartják: jelentése „holt Vág” (I. Györfy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest, 1987, 386. p.), mások azonban ezt tagadják, I. Melich János: *Dudvág. Nemzeti Kultúra*, 1934, 6. sz. 321–323. p.
  7. Magula Anton: *Geologická stavba...*, i. m. 19. és 32. p.
  8. Ilyen hosszan elnyúló mocsaras területeket átszelő faluhatárokat láthatunk a Csallóközben a Patonyok vidékén, de hasonló elrendeződésű határookra hívta fel a figyelmet Bárh János több munkájában a Duna melléki ártéri tájakon. Itt is előfordult, mint a vidékünkön Alsószelei esetében, hogy a határ több egymással nem is érintkező részből állt. L. Bárh János: *Hanyik. A gazdálkodási mód és a települési forma összefüggése egy megosztott település rendszerében. Ethnographia*, 1970, 430–441. p.

szabályozások előrehaladásával sűrűn földművestanyák lepik el.⁹ A Császa folyásától balra eső terület, emelkedettebb része a *Császtahát* vagy *Császa-mellék*, már Gúta határához tartozik. Az utána délkeletre elterülő, mélyebben fekvő kiterjedt mocsaras rész, a *Stagnóca*¹⁰ csaknem a Kis-Duna emelkedettebb jobb partjáig húzódik. Maga Gúta a Kis-Duna vonalát követő háton ül meg (111 m), a Vág torkolata közelében.

A Duna hatalmas törmelék-kúpjához északon a Kis-Kárpátok belső lejtőiről lefutó patakok törmelék-lejtője – földrajzi értelemben ez a Mátyusföld –, majd a Feketevíz, a Dudvág, a Vág, a Nyitra és a Zsitva törmelék-kúpja támaszkodik, a törmelék-kúpok között vizenyős, rossz lefolyású mocsaras területeket zárva közre. Itt is a magasabb folyóparti hátaakra települtek a községek. Alsószelei (115 m) a Dudvág, Negyed (111 m) a Vág, Naszvad (114 m) és Martos (112 m) pedig a Nyitra közelében fekszenek.

A határ ma nagyrészt fátlan, távolról egyhangúnak tűnő, sík, búzatermő vidék. A vidék sík jellege ellenére korántsem nevezhető egyhangúnak, valójában rendkívül változatos táj. Az egykori ártérben minden kis kiemelkedésnek jelentősége és következménye volt. A talajvízszint változását, a víz közelségét a vízzel borítások gyakoriságát és időtartamát a növénytársulások mérőműszer pontossággal jelzik. A vidék eredeti növényzetét túlnyomórészt mocsarak, nádasok, kőris-, tölgy-, égerfaerdők alkották, a vizek mentén fűzfa- és nyárfaerdőkkel. A határ ma fátlan sík vidék, csupán a folyókat övezik kisebb ártéri erdők. A táj mai képe a sok évszázadon át folytatott erdőirtás következtében alakult ki.

Győrffy György Árpád-kori történeti földrajzában,¹¹ Keszegfalva¹² kivételével, mind a 15 a 19. század végén, a 20. század elején létezett településünk megtalálható. A néphagyomány is nagyon régi időkre teszi a települések keletkezését, és csaknem mindegyik egykori halásztelepre vezet vissza.¹³ Területünk nagy részén az Árpád-korban

-
9. Bátky Zsigmond: Néhány vonás Csallóköz település-földrajzához. *Földrajzi Közlemények* 46, 1918, 327–341. p.
  10. Az utóbbi évszázadokban ezen a néven említik ezt hatalmas mocsaras területet, a középkori oklevelekben azonban a Stagnóca név nem szerepel. Valószínűleg latin közigazgatási elnevezéséből, stagnosa (mocsaras víz) alakult ki az újkorban. L. Alapy Gyula: *A csallóközi halászat története*. Pozsony, 1994, 144. p.
  11. Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest, 1987.
  12. Keszegfalvát 1482-ben említik először, és a Koppán nemzetségbeli Posárok birtoka volt. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet*. 503. p.
  13. Munkámhoz felhasználtam Pesty Frigyes 1864-ben végzett helynévgyűjtését, amely a Széchenyi Könyvtár Kézirattárában található és mikrofilmen tanulmányozható. A települések vezetői által adott válaszok színvonala azonban nagyon különböző. Az általam átnézett Komárom, Nyitra és Pozsony megyék anyagából a leghiányosabbnak Pozsony megye településeinek helynevei tűntek, pl. Alsószelei községből küldött válaszokat nem találtam. A válaszokban a községek vezetői gyakran emlékeznek meg a településük alapításáról. „Mivel a régi időkben az egész határ nem egyébb volt mint hozzáférhetetlen mocsáros és nádas, néhol lévén csak benne a vízpartjain száraz, hol egy két halász gunyhó ált...” (Martos). „Megyerics határának területe hajdan egészen vízállás volt, s’ csak egypár dombocska állott ki a’ vízből, melyeken először halászok telepedtek meg s’ utóbb a’ halászok kunyhóiból keletkezett a’ falu...” (Megyerics). „...elődeink a jelenleg is posványos és vizenyős határunkba mint halászok letelepedtek, halászatból élődtek, családostúl csak halász gunyhókban laktak...” (Negyed). A további idézeteknél a szövegben zárójelben jelzem a forrást és gyűjtés helyét (pl.: Lak, Pesty).

Komárom vármegye jött létre, amelyet Győr megyétől a Csiliz patak választott el, északi határán a legszélső települései Megyer, (Apáca)Szakállas és Ekecs voltak áradásos mocsaras területek között. Gúta terjedelmes, a Vág két partján fekvő határa Komárom megyéhez, tőle északra Szímő Nyitra megyéhez tartozott. A Vág és a Nyitra között, Anyala és Lék fölött húzódott a két megye határa. Az Árpád-kor végén már viszonylag sűrűn lakott területnek számított, annak ellenére, hogy a mocsaras vidéken kevés volt a megtelepülésre alkalmas hely.

Az Árpád-korban területünkön majdnem kétszer annyi település létezett, mint ma. Az egykor fennálló, de a későbbi évszázadokban elpusztult legnépesebb falvak, amelyek neve ma már csak egy-egy helynévben él tovább, a következők:

Agyagos: egykor Martoshoz, ma Vágfüzeshez tartozó puszta;

Andrásfalva (Andrásháza): ma puszta Ekel határában;

Anyala: ma puszta Naszvad határában;

Bálványszakállas: ma puszta Keszegfalva határában;

Gég: Martos (Agyagos puszta) határában feküdt;¹⁴

Kava: egykor Keszegfalvához, ma Komáromhoz tartozó puszta;

Kistany: puszta Nemesócsa határában;

Lögör: puszta Nemesócsa határában;

Szántó: ma puszta Nemesócsa határában;

Vöstű (Vercstő): ma puszta Nemesócsa határában.

Meg kell még említeni Vízvár és Szöllös pusztákat Keszegfalva határában. Az előbbi 1466-ban említik először a források,¹⁵ az utóbbi bizonyára Szovát (Zoad) faluval azonos, amelyet már 1245-ben említenek az oklevelek.¹⁶ A mai Nemesócsa határába olvadt két, a 16. században létezett falu: Pusztáocsa és Márkháza.

Területünk egyházmegyei beosztás alapján a kora Árpád-kortól fogva a 20. századig az esztergomi érsekség alá tartozott. A török háborúk kezdete előtt valamennyi helység lakossága az előforduló személynevek alapján magyar volt, a korábbi évszázadokból származó néptöredékek beolvadtak a magyarságba.

A török hódítók először 1529-ben hatoltak be a területre, amikor Szulejmán szultán 200 ezres serege Buda, majd Esztergom bevétele után Komáromnál átkelt a Dunán és Bécs ellen vonult. Ekkor több település a Csalóközben is elpusztult, de a legnagyobb csapás Komárom megye dunántúli részét érte, ahol alig maradt lakott település. A második pusztító hadjárat 1543-ban volt, mikor elesett Esztergom és Székesfehérvár. Győr, Komárom és az ebben az időben épült Érsekújvár¹⁷ magyar végvárak lettek. A várakat igyekeztek megerősíteni a császáriak, a végvárrendszer kiépítéséhez a környék jobbágynak ingyenmunkáját vették igénybe. A két végvári határvonal közé eső terü-

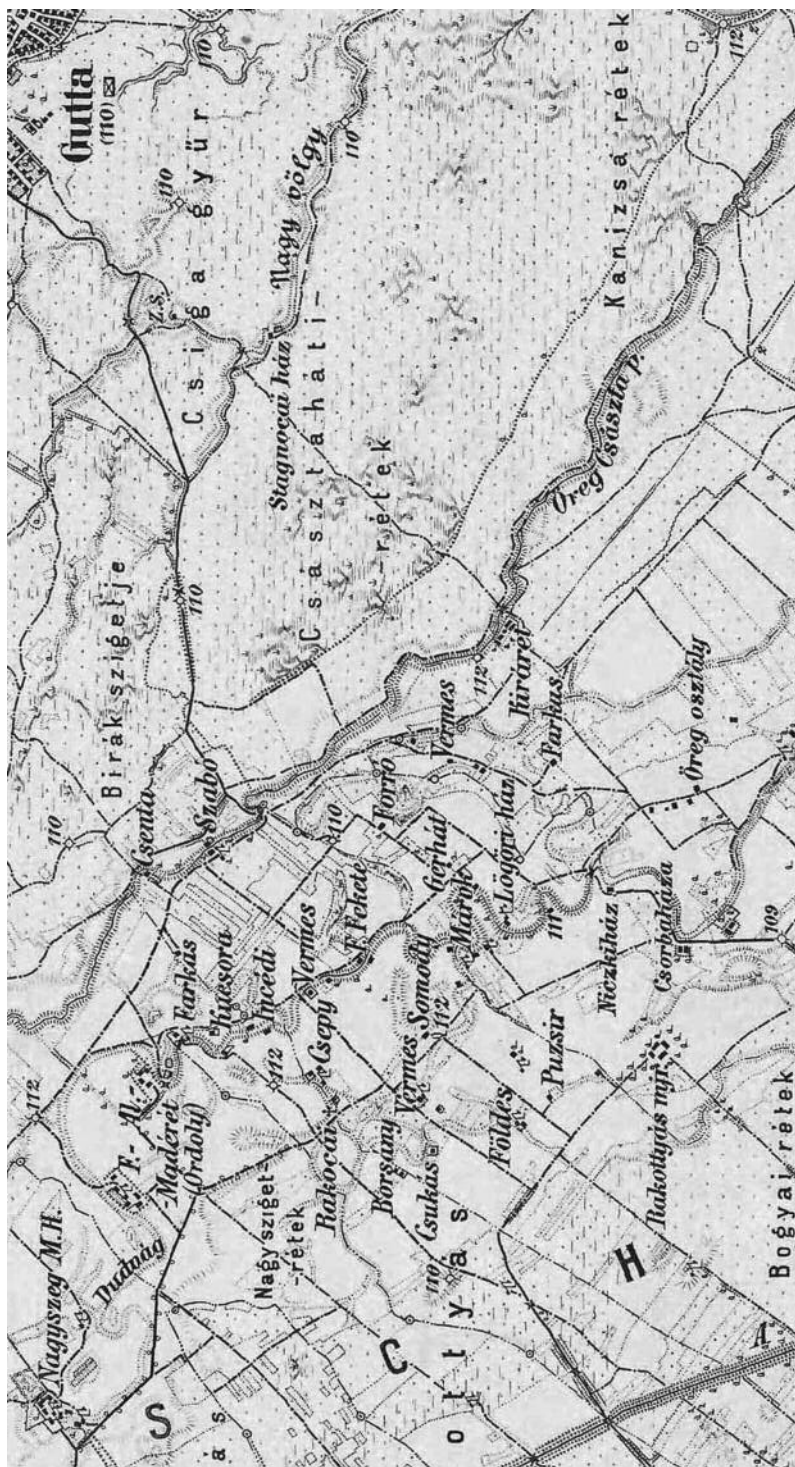
14. Györffy György szerint a Vág és a Nyitra között feküdt, valószínűleg Gég lakói költöztek át a Nyitra bal parti „martos” részére, s alapították Martos falut. Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, i. m. 418. p.

15. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza*..., i. m. 518. p.

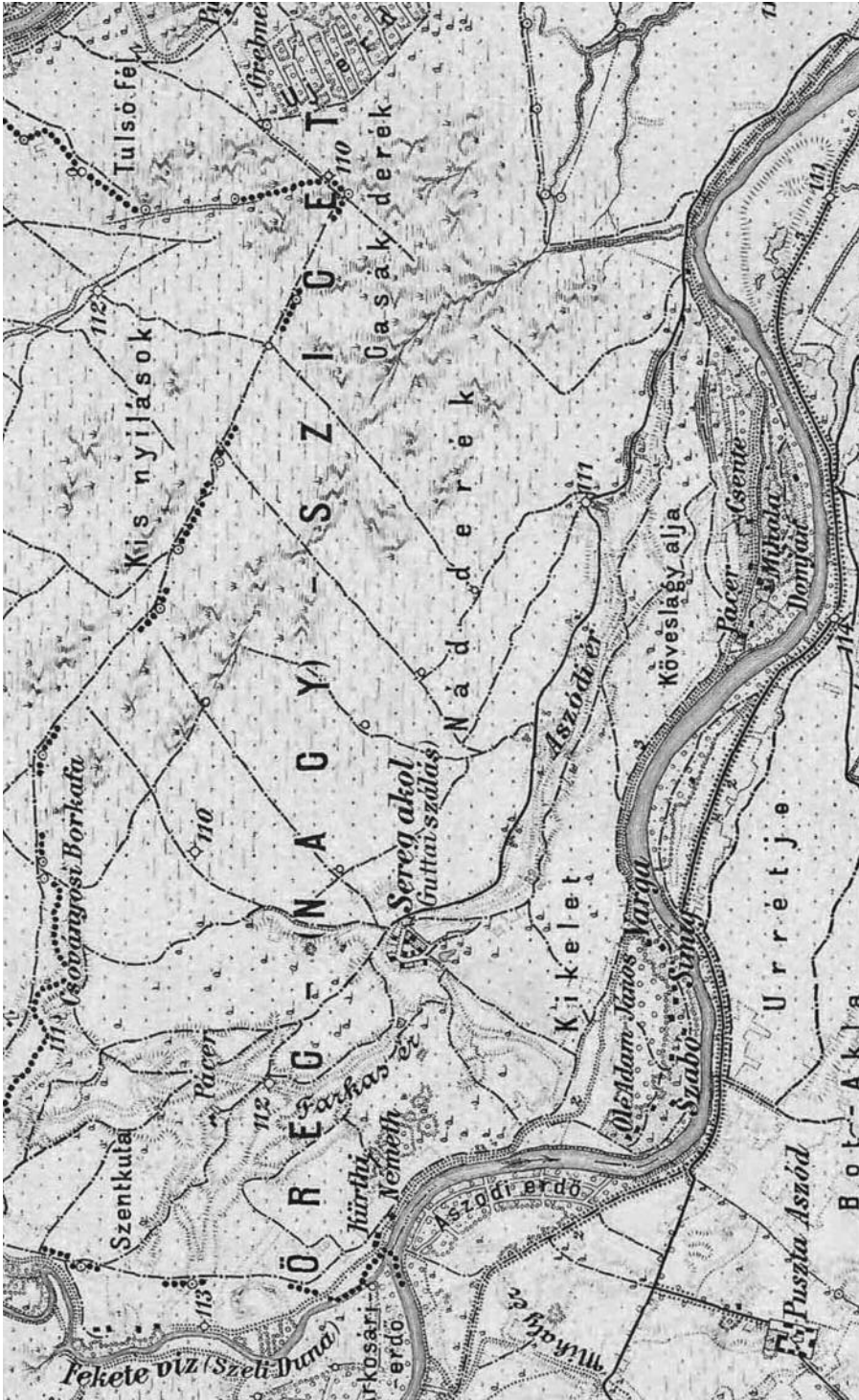
16. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza*..., i. m. 514. p. és *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. II.* 14–15. p., valamint Edelenyi-Szabó Dénes: Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai a mohácsi vésztől napjainkig. Különlenyomat a *Magyar Statisztikai Szemle* 1927. évfolyamából.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XIV. évfolyam 2012/1, Somorja

1. térkép. A Császa és a Dudvág folyók közelében fekvő Rétek sok szállással, tanyával a tulajdonosok nevével, valamint a Császa és Gúta között elterülő Stagnóca mocsár. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

2. térkép. A gútai határ nagyszigeti része Seregákol szálláscsoporttal, a Kis-Duna mentén Kikeletben, Köveslággyban az ártéri (gyümölcsös)kertekben házakkal, a tulajdonosok nevével. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

let, tehát területünk jelentős része, egészen 1683-ig (Esztergom és Székesfehérvár felszabadulásáig) szinte szünet nélküli harcok színtere lett, melyek során Tata vára másfél száz év alatt kilencszer került török kézre. 1594-ben a törökök Győrt is elfoglalták és 1598-ig tartották. Esztergom 1595-től 1605-ig a császáriak kezén volt. Komáromot I. Ferdinánd császár az 1540-es években megerősítette. A vár sikeresen ellenállt a törökök 1555-ös és 1594-es ostromának is. 1663-ban Érsekújvár is elesett és török kézen volt 1685-ig.

Az örökös háborúk közepette a vidék egy része, különösen a Dunától délre eső terület lakatlanná vált. Komárom megye jelentős része hódolt területté vált, csak a Duna és a Császa közti része nem lett tartósan hódolt terület, bár a török ezt a területet is többször elfoglalta. A hódolt terület régi népessége nagyrészt elpusztult, falvak sora vált tartósan vagy ideiglenesen lakatlanná. A földesurak többször próbálták újratelepíteni a helységeket, különböző kiváltságokat adva az új telepéseknek. A lakosság élete állandó veszélyben forgott, a vidék hovatarozása mindig kétséges volt, és a jobbágyra az adót a török is, a magyar is kivetette. A hódolt területek lakosságának a királyi adó felét kellett fizetni. Nemezszer szerepelnek ugyanazok a helységek mind a magyar, mind török adójegyzékekben.¹⁸

A települések népessége és gazdálkodása a 18. században

A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc lezárulása után, a korábbi évszázadokhoz viszonyítva, megváltozott településhálózatot, részben megváltozott birtokviszonyokat és megritkult népességet találunk vidékünkön. Korábbi népes települések pusztává válása elsősorban a Komárom és Érsekújvár közötti sávot, a Vág-Duna mindkét partját érintette. Itt Anyalát, Bálványszakállast, Szovátot, Keszegfalvát és Kavát lehet kiemelni, Naszvad lakossága szintén nagyon megfogyatkozott. A háborús dúlások következtében néhány falu a csallóközi részen is eltűnt és más községek határába olvadt, pl. Kistany és Pusztadócsa Nemesócsa határába. Az esztergomi érsekség a török kivonulása után is megtartotta, illetve visszakapta birtokait,¹⁹ a Komárom megyei csallóközi jobbágyfalvak nagy részét azonban a Zichy család szerezte meg,²⁰ de számos új birtokos is megjelent a vidéken. Továbbra is megmaradt több falu curiális, nemes jellege, ezek ebből

-
17. Érsekújvár Komárom és Nyitra megye határán részben az előző megyéhez tartozó Lék, Guruk és Gug, valamint a Nyitra megyei Nyárhíd községek határában épült fel. Először palánkvárat emeltek 1550 körül, majd 1573 és 1580 között kőből és téglából erős várat építettek olasz építőmesterek tervei alapján. A vár a reneszánsz erődépítés csúcsteljesítményének számított. A 16. században Komárom megyéhez számították Érsekújvárt is.
  18. Edelenyi-Szabó Dénes: *Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai...*, i. m. és Gyulai Rudolf: *Törökvilág Komárom megyében*. Komárom, 1894.
  19. Dóka Klára: Az esztergomi érsekség birtokai (1726–1895). *Levéltári Közlemények*, 1995, 93–119. p.
  20. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején (1767–1774) Várbogy, Ekecs, Megyerics és Nagytany volt a Zichy család birtokában. Apácaszakállas a pozsonyi klarisszák faluja; I. Felhő Ibolya (szerk): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában. I. kötet. Dunántúl*. Budapest, 1970.

az okból nagyrészt kimaradtak a kor adóösszeírásaiból. Az elpusztult községeket pusztának (praedium) nevezik ebben az időben, a lakott helységek falvak voltak, egyedül Gúta szerepel továbbra is kiváltságos mezővárosként.²¹

A népesség számáról, gazdálkodásáról a török kivonulása után először az 1715-ben készült, majd 1720-ban megismételt országos összeírás ad némi támpontot.²² Ennél az összeírásnál is figyelembe kell venni, hogy a jobbágyságnak érdeke volt, hogy az állam részére minél kevesebb adót fizessen, hogy eltitkolja a valóságos adatokat. Az adóösszeírások idejére sok jobbágy elhagyta a házát, elmenekült, sokszor egy-egy adóösszeírásban egész községeket lakatlannak tüntettek fel.²³

Komárom megyében ekkor három járás létezett: a Szigeti (a későbbi Csallóközi), az Újvári (a későbbi Udvardi), valamint a Dunától délre a Győri. 1715-ben a Szigeti járásban településeink közül 7 községet írtak össze, továbbá az Újvári járásból Martost és Naszvadot. Apáczaszakállason 17, Várbogyán 4, Ekecsen 19, Gútán 78, Martoson 16, Megyerccsen 15, Nagytanyon 15, Naszvadon 36, Túrisszakállason 7 adófizető háztartást írtak össze. 1720-ban további Komárom megyei nemes községeket is megemlítenek, de mivel nem fizetnek adót, innen nincsenek számszerű adatok; ezek Ekel, Lak és Nemesócsa. Mindkét összeírásból hiányzik Keszegfalva, amely csak a későbbi évtizedekben települt újra. A háztartások száma a következőképpen alakult 1720-ban: Apáczaszakállás 17, Várbogya 5, Ekecs 24, Gúta 71, Martos 16, Megyerccs 15, Nagytany 16, Naszvad 28, Túrisszakállás 7. A legnagyobb eltérés a vizsgált falvaink közül Alsószelín tapasztalható, ahol 1715-ben 27 jobbágyot találtak, 1720-ban már 46 volt a számuk, bizonyára betelepülés folytán emelkedett ilyen nagy arányban a számuk. Negyeden is jelentek meg új jobbágycsoportok a két összeírás között, mivel 42-ről 50-re emelkedett a háztartások száma.

A jobbágyok és zsellérek neve 1715-ben mind magyar volt, 1720-ban azonban Ekecsen 3, Martoson 2, Alsószelín 5 és Negyeden 9 szlávosan hangzó nevű személyt találtak, jelezve, hogy az új telepések nagyrészt az északi, szlovákok lakta vidékről érkeztek. Ekecsen a jobbágytelkeken sok nemes telepedett le, 1720-ban 8 nemes tűntettek fel, a földesúrral azonban nem tudtak megegyezni a terhek viselésében, ezért elköltöztek. A Zichyek a helyükre katolikusokat, elsősorban szlovákokat telepítettek.²⁴ Az összeírások után, a 18. század első felében Naszvadra is érkeztek szlovák telepes-

-
21. III. Károly magyar király 1725-ben megerősíti Gúta mezőváros kiváltságait. Az királyi adománylevél másolata megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: *Urbaria et conscriptiones* (Urbáriumok és összeírások; a továbbiakban: MOL UetC), jelzete UetC 224 n25 (c).
  22. Magyarország népessége a *pragmatica sanctio* korában 1720–1721. *Magyar Statisztikai Közlemények*, Budapest, 1896. Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957, 145–199. p.
  23. Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. i. m. 37–38. p.
  24. Edelenyi-Szabó Dénes: *Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai...*, i. m. 36. p. Ennek a telepítésnek az emléke élénken élt még Pesty gyűjtésének idejében is a községben, pedig másfél száz év telt el azóta. „*Őslakosai tisztán magyarok és nemesek voltak kik nagyobb részint midőn Gróf Zichi familiának adományoztatott, nem akarván az urbéri kötelezettségeket tellyesíteni az országba szét oszlottak, ekkor Grof Zichy familia tótokkal népesítette be, kik jelenleg annyira elmagyarosodtak, hogy nem találhatik közöttök egy is ki tótul beszélni tudna.*”

ek. 1828-ban a családfők harmadrésze viselt szláv hangzású nevet.²⁵ Érkeztek szlovák telepesek még Ekelre is ahol a Tót utca helynév őrizte emléküket.²⁶ A letelepedett szlovákok azonban gyorsan elmagyarosodtak, az 1773. évi helységnévtár minden községünket magyar nyelvűnek tünteti föl, csupán Ekecset jelöli magyar–szlovák nyelvűnek.²⁷

A magyar lakosság a legtöbb településen folytonosnak tekinthető, átélte a török háborús időszakokat, ha elhagyta rövidebb-hosszabb időre lakóhelyét, nagyrészt visszatért. A magyar falvak lakossága között bizonyos hullámzás volt a háborús időkben, amelyről írásos források²⁸ és a családnevek tanúskodnak. A megmaradt magyar lakosság mellé telepedtek kisebb-nagyobb számban az új telepesek a 18. század első felében. Gútán az 1715-ös összeírásban először jelennek meg nagyobb számban idegen településről való származásra utaló családnevek: Néveri, Kürti, Libárdi, Csábi, Kocsi.²⁹ A 18. század második felére Keszegfalva is fokozatosan betelepült, és a hagyomány szerint a környék magyar falvaiból jöttek a lakosok.³⁰

1725 augusztusában Esterházy Imre (1663–1745) került az érseki székebe, s ebből az alakalomból 1725. november 21-én kelt a kamara által készített több mint 1200 oldalas latin nyelvű összeírás³¹ a javak átadása alkalmából. Ha összevetjük a három érseki község (Gúta, Martos és Naszvad) kamarai felmérésben kimutatott számaival az országos összeírásban felvett adatokkal, jelentős különbségek figyelhetők meg. Gútán 155 jobbágyot és 97 házas zsellért találtak a kamara emberei. Naszvadon 86 jobbágy, 3 házas és 18 házatlan zsellér szerepel a táblázatokban. Martoson 31 jobbágy és 1 házatlan zsellér lakott. Martos esetében éppen a duplája az 5 évvel korábban felvett családfők számánál, Gúta esetében még a magasabb számot mutató 1715-ös adatnak is több mint háromszorosa, Naszvadon is háromszorosára nőtt a lakosság. Ez utóbbi esetében ekkor már feltűnnek a szláv hangzású nevek is, bizonyára már telepítés történt az elmúlt években. Gútán is új nevek jelennek meg, ezek azonban mind magyar hangzásúak, némelyik a származásra, falura utal és ma is gyakori név Gútán, mint a Madari, Bucsai, Letkesi. Ez utóbbiból torzult a ma is elterjedt Leczkési családnev. Továbbá ekkor tűnnek fel először olyan ma is gyakori családnevek, mint az Anda, Angyal, Kele, Forró, Telekes stb.

Az esztergomi érsek gondot fordított arra, hogy a birtokait gazdaságosan kihasználja, és az elsők között Magyarországon fel is térképeztette azokat. A munkához 1730-tól a kor egyik legjobb térképészét, Kovács Jánost, vagy ahogyan több latin nyelvű térké-

25. Edelényi-Szabó Dénes: *Komárom megye felekezeti és nemzetiségi viszonyai...*, i. m. 47. p. Pesty gyűjtésében is megemlékeznek erről a naszvadi előljárók. „A török háború után népesített a felső magyar országí tót vidékről, amit sok lakosok nevei bizonyítanak.”

26. Edelényi-Szabó Dénes: uo. 24. p.

27. *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása*. Kiadja a magyar békeküldöttség. Lexicon locorum regni hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum. Budapest, 1920.

28. Lásd MOL UetC 45 n28, összeírás 1597-ből, amely szerint Bálványszakállas lakossága Vízvárra menekült, az anyalalai pedig Érsekújvárra futottak a török háború alatt.

29. *Az 1715. évi összeírás*. DVD-ROM. Kiadta az Arcanum Adatbázis Kft, 2004.

30. „Az első lakosok, vagyis cselédek a szomszéd helységekből származtak, de most már végképp megtelepedtek.” (Keszegfalva, Pesty) A keszegfalvai plébánia 1763-ban jön létre.

31. MOL UetC 43 n5.

pén magát nevezi, Johannes Fabriciust alkalmazta.³² Kovács több nagyszerű, sok részlettel, helynévvel ellátott térképet készített a gútai uradalomról is.³³ Sőt elkészítette magyar nyelven úttörő munkáját az érseki birtokok leírásáról, a korabeli leíró statisztika módszerével. Kovács maga is végigjárta³⁴ és értő szemmel mérte fel az egyes falvak, puszták jellegzetességeit, gazdasági állapotát.

Gútával kapcsolatban megemlékezik a határ alacsony, szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas fekvéséről, amiért a lakossága „...kínszerítették Bálvány-Szakállosi Pusztán lévő Szántó földekre szorulnyi... Ezen Helségnek lakosi a kik vagyonossabbak marhákkal való kereskedéssel, a kik pedig aláb valók halászzattal szokták életeket folytatni”.³⁵

Martos esetében is a határ lapos voltáról szól: „Ezen okbul a lakosok szántásokat Halászzattal és Rákászzattal szokták helre hozni.” Naszvadról azt írja: „határja hasonló Martosi”-hoz. „Lakosi Magyarorságbul és Tótságbul vegyelitett, kik nagyobb részint halászzattal táplállyák magokat.”³⁶

Érdeklő leírásából is kitűnik, amit más levéltári források is alátámasztanak, hogy a 18. század elején a környező pusztákat, Csörgőt, Anyalát, Bálványszakállast és Ógútát is a gútaiak bérelték, a dombosabb, árvízmentes részeit szántóföldnek használták. A puszták többi része legelő és rét volt, ekkor még nem jönnek létre az érsekségi majorok. A rétek egy részét a jobbágyság robotban kaszálják, a szénát az uraság elszállítja más uradalmakba. A praediumok kaszálóinak nagy részét árveréssel adta bérbe az uradalom minden évben. A legelőket is bérbeadással hasznosították, a kaszálókat augusztus 20. után átengedték a szarvasmarhák legeltetésére egészen a tél beálltáig.³⁷

1767 és 1774 között került sor a Mária Terézia-féle úrbérrendezésre, amelynek célja a jobbágyság és a földesurak viszonyának egységes rendezése és részletekbe menő szabályozása volt, mivel az egyes uradalmakban a jobbágykötelességek nagyon eltérőek voltak. Ekkorra már nagyrészt befejeződtek területünkön a telepítések. A kuriális községek kimaradtak az úrbérrendezésből, a vizsgált községek közül ezek a következők: Ekel, Nemesbogya, Nemeslak és Nemesócsa. Ismeretlen okból hiányzik Turiszakállas, valamint Keszegfalva.³⁸

Gútán az úrbérrendezés során a teljes jobbágyság száma 224, a házas zselléréké 93 és a házatlan zselléréké 65 volt. A telekátlag (amelyet úgy számítanak ki, hogy az egésztelek-számot osztják a teljes jobbágyság számával) 0,48 volt, ami az országos

32. Dávid Zoltán–T. Polónyi Nóra: *Az első magyar nyelvű leíró statisztika*. Budapest, 1980.; Kovács János: *Az esztergomi érsekséget illető jószágoknak Geographico Topografica descriptioja 1736–1739*. Budapest, 1980, 8–9. p.

33. Esztergomi Prímási Levéltár Térképtár (a továbbiakban EPL) T 088 és T 089.

34. Erről a személyes tapasztalatról tanúskodik, mikor Bálványszakállasról azt írta: „1733. Esztergomban, Mind-Szent Havában, igen félre lévő Tsádék között egy Vén-Asszony találtott, a kit... Guttára bé vittem, kinek-is akkor béli Puskás Plebanus Uram gondgyát viselte...”. Dávid Zoltán–T. Polónyi Nóra: *Az első magyar nyelvű leíró statisztika*. i. m. 41. p.

35. Uo. 40–41. p.

36. Uo. 48–49. és 52. p.

37. MOL UetC 224 n25 (c)

38. Keszegfalva az 1773-as helységnévtárban sem szerepel, holott ekkor már újratelepült és plébániája is volt.

átlagnak felel meg, amely fél telek körül volt. Naszvadon 142 jobbágyot, 11 házas zsellért és 19 házatlan zsellért írtak össze. A telekátlag 0,80. Martoson 78 volt a jobbágyok, 2 a házas és 2 a házatlan zsellérek száma, a telekátlag viszonylag alacsony: 0,29.

A csallóközi jobbágyfalvak adatai a következők: Apácaszakállas 15 jobbágy, 12 házas zsellér, telekátlag 0,72. Várbogyát 3 jobbágy lakta csupán, a telekátlag 0,83. Ekecsen 56 telkes jobbágyot, 18 házas zsellért és 3 házatlan zsellért írtak össze, a telekátlag nagyon magas: 1,47. Megyerics 14 jobbággal, 18 házas és 2 házatlan zsellérral szerepel 0,79-es telekátlaggal. Nagytany került még rendezés alá, 26 jobbágy és 1 házatlan zsellér lakta, a telekátlag itt is magas, 0,95.³⁹

Az úrbéri összeírás Alsószeliben 118 jobbágytelket, 61 házas zsellértelket és 40 idegen házakban lakó zsellércsaládot tüntet fel. Ezek „örökös jobbágyok” voltak, tehát röghöz és földesurukhoz voltak kötve, a szabad költözés gyakorlása nélkül. A jobbágytelkek kiterjedése a következő volt: 14 negyedtelek, 69 nyolcadtelek és 36 tizenhatodtelek.⁴⁰ Negyeden 95 negyedtelkes jobbágy, 111 zsellér és 25 házatlan zsellér lakott. A község földesurának 1300 forintot fizetett. A pénzen kívül 40 szapu kukoricát adtak, valamint káposztát, hagymát, tormát és más zöldséget is kötelesek voltak adni szükség szerint, ugyanúgy halat is a nyitrai püspök asztalára.⁴¹

Ha végigtekintünk az úrbérrendezéssel bezárólag készült 18. századi összeírásokon, szembetűnő a lakosság gyarapodása, ezt egyértelműen jelzi a jobbágy és zsellér családfők számának emelkedése. Ezek az összeírások azonban nem fogták át az egész lakosságot, mivel különböző rétegek maradtak ki az egyes összeírásokból, a teljes népesség számát csak becsülni lehet. Az első összeírás, amely a lakosság minden rétegére kiterjedt, az a II. József császár idejében 1784–1787 között végrehajtott népszámlálás. Ez általános népszámlálás volt, legfőbb célja az újoncállítás, emellett az adókövetés jobb megszervezése. Átfogta a teljes népességet, mód és lehetőség nyílt minden település népességi és szociális viszonyainak megismerésére.⁴² A területünk községeinek és pusztáinak adatait a 1. táblázatban foglaltam össze.⁴³

39. Felhő Ibolya (szerk): *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon...*, i. m. 136. p. Az úrbérrendezés adatait idézve, ahol nem jelezem külön, ebből a munkából vettem.

40. Uo. 24. p.

41. Novák Veronika: A 17. századtól az I. világháború végéig. In Izsák Lajos (szerk): *Negyed története*. Negyed, 2011. 33–46. p.

42. Kovacsics József: Bevezetés a történeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In uő (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957, 21–22. p.

43. A II. József korában végzett népszámlálás Komárom megyei adatait elsőként Thirring Gusztáv dolgozta fel és adta ki. Thirring Gusztáv: Komárom város és vármegye népessége II. József korában. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940, 378–383. p. Az egész ország adatait feldolgozó kötet 1960-ban jelent meg, amelyből azonban hiányzott néhány szabad királyi város és megye, többek között Pozsony megye anyaga. Dányi Dezső-Dávid Zoltán: *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest, 1960. A kutatóknak sikerült a hiányzó anyagokat a levéltárakban megtalálni, és 1975-ben megjelent a pótlás az előző kötethez. *Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–87*. Budapest, 1975. Pozsony megye esetében két községsoros összesítés is előkerült 1786-ból és 1787-ből. Mivel a Komárom megye településeit feldolgozó közlések adatai 1784/85-ből származnak, a Pozsony megyébe tartozó Alsószeli esetében az ehhez az időponthoz közelebb álló, 1786-os adatokat foglaltam bele a táblázatba.

1. táblázat. A II. József császár idejében (1784–1786) végrehajtott népszámlálás adatai

Községek és puszták neve	Házak	Családok	Népesség	Férfi	Nő	A férfiak között volt			
						száma	nemes	mester-ember	paraszt
Alsószelei	164	221	1125	562	563	28	1	103	112
Apácaszakállas	87	112	657	341	316	185	5	18	48
Ekecs és Aszód p.	101	143	753	382	371	32	8	62	92
Ekel és Nagy Lögör p.	78	145	661	330	331	133	4	2	95
Gúta és Bálványszakállas p.	449	690	3455	1732	1723	32	20	338	421
Keszegfalva	32	84	381	187	194	6	0	0	83
Lak	42	59	324	169	155	99	1	5	27
Martos	94	114	630	319	311	8	0	84	32
Megyercs és Fölaranyos p.	79	108	502	260	242	94	1	19	49
Naszvad	227	308	1525	767	758	23	5	151	147
Negyed	371	927	2584	1295	1289	48	7	243	213
Nemes és Várbogya	50	77	371	185	186	92	1	7	34
Nemesócsa és Kis Lögör p.	104	168	748	387	361	193	2	4	90
Tany és Márkháza p.	50	61	319	158	161	33	2	28	27
Turiszakállas	32	40	243	128	115	79	1	0	20
Vízvár p. és Kava p.	8	4	20	8	12	2	0	0	5

Az állattartás helye és szerepe a vidék gazdálkodásában a 18–19. században

Vidékünk legfőbb kiviteli cikke a széna volt, és az állattenyésztés jelentette a lakosság létalapját a 18. és a 19. században. Az egyes községek határának művelési ágak szerinti megoszlásáról 1865-ből vannak először az ország egész területét felölelő pontos adataink.⁴⁴ Figyelembe kell azonban venni, hogy ekkor már elkezdődött az a gyökeres változás a határhasználatban, amelyet az egy évszázaddal korábban elkezdett vízbálozások, ármentesítések eredményeztek. Az országos kimutatás alapján községeinkben a rétek és legelők összterülete a határjuk területének több mint felét tették ki. A legmagasabb arány Keszegfalván volt, ahol a természetes füves területek a határ 74,5 százalékát foglalták el. Hetven százalék felett volt még Negyeden és Megyercsen.

A 19. század második felében nagy lendülettel folytak az ármentesítési munkák, különösen az 1876-ban megalapított Alsó-Csallóközi és Csilizközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat megalakulása után egyre nagyobb területek kerültek szántóföldi művelés alá,⁴⁵ a rétek és a legelők területe egyre zsugorodott. A harminc évvel később, 1895-ben végrehajtott országos mezőgazdasági összeírás már a megváltozott

44. Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjövendelme. Budán, 1865.

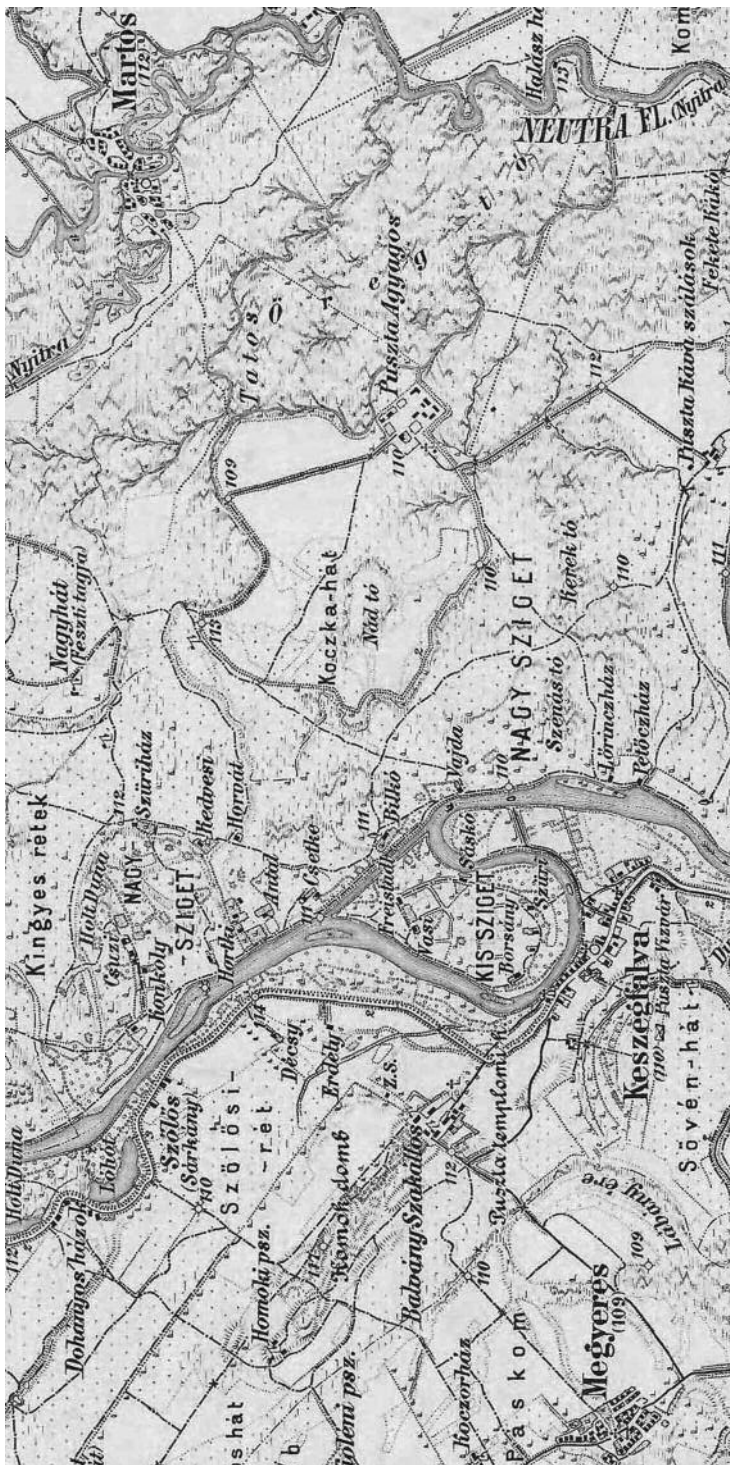
45. Bálint István: Az Alsó-csallóközi és Csilizközi Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat 1876–1926. Komárom, 1926.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XIV. évfolyam 2012/1, Somorja

3. térkép. A Vág és a Nyitra (Gúta és Naszvad) közötti Nagygúta fél határrész a Naszvadi, Örtényi és a Rácakolji szálláscsoportokkal. A Vág menti ártéri gyümölcsösökben házakkal. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

4. térkép. Keszegfalva Vág-Duna két partján elterülő határa. A bal parton a Kava-i szállásokkal, a folyó mellett sok tanyával, házzal a tulajdonosok nevével. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

viszonyokról adott képet. Mindössze két helységben, Keszegfalván (58,3%) és Gútán (52,1%) foglalták el a füves területek a határnak több mint a felét. Magas volt még rétek és a legelők aránya Negyedén 47,3%, a többi község határában arányuk csupán 20-30 százalék körül volt.⁴⁶

A már említett 1725-ös kamarai összeíráskor⁴⁷ a három érseki település, Gúta, Naszvad és Martos jobbágynak kezén lévő állatokat nagyon részletesen összeírták, külön tüntették fel a növendékeket, és megkülönböztették az igavonó és hízó ökröket. Mindhárom faluban az egész- és félhelyes gazdák általában 4-6 ökröt tartottak igavonásra, szántásra. A legtöbb és legváltozatosabb a gútaiak állománya volt, itt sok lovat és növendéket is tartottak, valamint csak itt írtak össze több gazdánál ökröket, amelyeket hizlalásra tartottak. Gútán az egyik legmódosabb gazdának, Szabó Istvánnak a gazdasága a következőkből állt: 22,5 mérő szántóföld, 40 kaszásrét. Az állatállománya: 8 ökör, 10 ló, 11 tehén, 19 növendék szarvasmarha, 22 ökör hizlalásra, 15 disznó és 5 kaptár méh. A zsellérek állatállománya sokkal szerényebb volt, igavonásra inkább lovakat tartottak, tehenet a teje és szaporulata végett. Ökör alig volt a kezükön.

A használt jobbágytelkek nagyságában, a gazdaságokban található állatok mennyiségében és tartásának módjában is megnyilvánuló, egyre mélyülő társadalmi különbségek feszültségeket szültek az egyes települések lakosságán belül. A gútai szegények a vármegyéhez írnak egy panaszelevelet 1787-ben, amelyben kéri, hogy rendezzék fuvarszolgálatukat. Ebben rámutatnak a telkes jobbágyok és a zsellérek közötti állattartás különbségéből fakadó problémákra, sérelmeikre. Panaszkodnak, hogy „a lóval való Szolgálat, Nagyon terhes nálunk, nem pediglen az Ökörrel való Szolgálat, Számtalanszor meg törtint dolog az Nálunk hogy akinek Ket lovacskaja vagy Számat nem tudgya hanyszor kellett elől állani, de ellenben az Ökör tartó Gaszdának pedig Esztendőben haromszor vagy leg alabb Negyszer ha kellennik utnak indulni... helsegünkben be vett dolog az is hogy nem tekintven Szolgálatnak rendit s modgyát, hanem csak, akar minémű uttyából vissza terittik a midőn élete táplálására valott fordítottani igyekesznek is a Szeginy ember... Soka vannak olyan gaszdek is hogy mind lovat mind pediglen ökröt tartani modgyuk vagyon, meg is a midőn az polgár lovat ell parancsolván tehát azon mentseggel ell tamasztyák magoktúl a Szolgálatott hogy ők ökörrrel Szolgálnak, az Lovaikat pediglen az Menesen hevertetik és hiszllalak, illy formán tehát egy Nimellyek közüllünk tudni illik akik[ne]k modjuk nincsen az ökörtartásban, hanem csak loval szolgáltak, eleteket fordítottani Sulos terhire valik ez rendetlen Szolgálat...”⁴⁸

A levélből is kitűnik, ebben az időben az ökörtartás egyértelmű volt a módossággal. A vagyonosabbak lovakat is tartottak nagy mennyiségben, csak ők „hevertették” lovaikat. Heverő lovaknak az olyanokat nevezték, amiket be sem fogtak soha, csak csikóztak. Fél Edit 1942/43 telén Gútán végzett kutatásai szerint a 19. második felében olyan nagygazda is akadt, akinek egyszerre 52 csikója volt. Ebben az esetben az állat szaporulata, nem pedig igaereje jelentette a hasznot, a föl hizlalt, megerősödött csikó-

46. A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. Budapest, 1897. (a továbbiakban: Mezőgazdasági statisztika 1895.)

47. MOL UetC 43 n5

48. EPL Gutai uradalom Iratai (a továbbiakban: GUI), Vegyes iratok.

kat adták el. Az egészsz helyes gazdának 40-50 darab marhája, 10-12 lova is volt. A középgazdának 25-30, de még a szolgának is volt 4-5 marhája.⁴⁹ Ez legutóbbi adatot igazolni látszik az, hogy 1811-ben mikor a város vezetősége meghatározta a „Béres szolgák” évi bérét, készpénzen és ruhán kívül a juttatások között „Négy marha Teleltetés” is szerepel.⁵⁰

A legeltetésnek a vidék állattartásában különös jelentősége volt a 18. és 19. században. Az állatok nagy része tavasztól egészen a tél beálltáig a legelőn tartózkodott. Az állatok téli takarmányozására kevés gondot fordítottak. A télen legyengült állatokat azután tavasszal-nyáron a legelőn javították föl. „Agyonhízott a marha, kovásszá hízott a jó legelőn.”⁵¹ A szántóföldek ugarolásáról, a kaszálás idejéről, a legeltetés rendjéről a város vezetősége döntött, évente többször hoztak határozatokat az időjárás és az ismétlődő áradások alapján. Tavasz közeledtével, amint kisarjadt a fű, kihajtották a télen leromlott állatokat. Ilyenkor megtilalmazták a *baromélőket* (legelőket), hogy a későbbiekben jó legelőjük legyen a csordáknak. A réteken és az ezek közötti árvízmentes szinteken fekvő „rétföldi vetésekre” verték az állatokat. Szent György-nap táján megtilalmazták a réteket, és a legelőkre meg az ugarföldekre hajtották a csordákat. Kaszálás után a sarjút megtilalmazták, csupán néhány kijelölt helyen engedték föl a csordákat a sarjúra. A gabona betakarítása után az egész határban szabadon járhattak a csordák. A csordák szétverésére Szent Márton-nap táján került sor.

A 19. század második felében azonban a földművelésben és az állattartásban is gyökeres változások indultak meg. A rétek és legelők feltörésével az állatok takarmányozásában egyre nagyobb szerepet kaptak a szántóföldi növénytermesztés melléktermékei, a szalma, a törek, a kukoricakóró, valamint a vetett takarmányok. Megjelent a gazdáknál is a nyugati fajta, *svájcer* szarvasmarha, amely gyorsabban hízott, több tejet adott, azonban istállózó tartást, jobb takarmányt igényelt. Az állattartás egyre belterjesebbé vált. A fajtaváltás minden településen más ütemben zajlott, nagyban függött a rétek, legelők kiterjedésétől az adott határban. Ahol elegendő volt a legelő, nagy területek maradtak kívül a szántóföldi termelésen, ez a folyamat bizonyos fáziskéséssel zajlott le.

Az állattartás belterjességéről és a fajtaváltásról az 1895-ben⁵² és 1911-ben⁵³ végrehajtott állatszámleléások adnak képet. Az állatok számáról 1895-ben készült statisztikai kimutatás szerint 2686 szarvasmarha, 1625 ló, 726 sertés, 11 685 baromfi és 199 méhcsalád volt Gútán. A mezőgazdasági statisztika szerint a 2686 szarvasmarhából 2600 (97%) volt magyar vagy erdélyi fajta.⁵⁴ A magyar fajta aránya az állományon

49. FE gy.

50. A Gútai Városi Hivatalban őriznek öt tanácsi jegyzőkönyvet a 19. század első feléből (az 1811-es, az 1828/29-es, az 1829/30-as, az 1841/42-es és az 1844/45-ös esztendőkről), amelyekből tanulmányozhattam az akkori városvezetés gazdaságszervező tevékenységét, így a legeltetéssel kapcsolatos döntéseit is. Munkámban az alábbiakban elsősorban ezekből szerzett adatok alapján vázolom a legeltetés rendjét. (A továbbiakban GVH 1811 tjkv, és a konkrét bejegyzés számát sz. b. jelölöm.) GVH 1811. tjkv. 595. sz. b.

51. FE gy.

52. Mezőgazdasági statisztika 1895.

53. *A magyar szent korona országainak állatszámja az 1911-ik évi február hó 28-iki állapot szerint.* Budapest, 1913.

54. Mezőgazdasági statisztika 1895, 156. p.

belül magas volt még Nemesócsán (87,6%), Alsószeliben (84,2%), Negyedén (77,0%), Keszegfalván (75,4%) és Bogyán (50,2%). A többi községben 30 és 50 százalék között volt, de itt az adatokat torzíthatja a községek határában működő majorsági gazdaságokban tartott nyugati fajták magasabb aránya.

1911-ben Gútán volt a magyar fajta aránya a legmagasabb (37,8%) a környéken, rajta kívül még két községben, Nemesócsán és Negyedén haladta meg a húsz százalékos. Megfigyelhető, hogy a nagy határu, mocsarasabb, több legelővel rendelkező községekben lassúbb volt a magyar fajta nyugatira cserélése. Gútán különösen ragaszkodtak a hagyományos fajtához és az extenzív tartásmódhoz.

Teletetés, aklok, szállások

Az állatok teletetésére a 18–19. században többnyire a határban épített kezdetleges épületek szolgáltak, a levéltári dokumentumokban *akloknak*, *féhajoknak*, *istállóknak* nevezik ezeket. Az akol szláv eredetű szó, és egyes értelmezések szerint eredetileg bekerített helyet, tábort jelentett. A régi magyar nyelvben rendszerint négyszög alaprajzú kerített terület, a szarvasmarhák, lovak egykori téli építménye. „Az akol az extenzív állattenyésztés legszélesebb körben elterjedt, ugyanakkor legfejlettebb építménye. Alaptípusa a korlátfákkal, sövényvel, deszkával vagy még szilárdabb falazattal körülrzárt, rendszerint négyszög alaprajzú terület, amelynek egyik végében, de gyakran két-három oldalán is fedeles szín, fészer áll.”⁵⁵

Fél Edit kutatásai alapján régen a határban csak istállók voltak, amelyeknek fonott fala volt, sárral betapasztva, nád volt a teteje és a padlása is. Ezekben az istállókban csak a cselédféle emberek laktak. Az állat *akóban* telet. Volt *kollát* vagy *akókerítés* az istálló mellett 15-20 darab marha számára. Az akó közepén kerek jászol volt. A magányos béresek kint az akloknál egész télen tejen és szalonnán éltek. Esténként a közelben lévő aklok lakói összejöttek olyan helyen, ahol lakás is volt, ott dudáltak, mulatoztak, diskuráltak. A tejet ki forraltan, ki nyersen itta. Akik a városhoz közel, pl. „*Örténybe tanyáztak*”, naponta behozták a tejet. A 19. század végén kezdtek az istálló végéhez kis lakóházakat csinálni, amelyben nyáron a gazda is kinn volt, télre pedig kiküldte bele a cselédet.⁵⁶

Szabó István adatközlőm szerint, aki 1893-ban született, az aklok a *gyűrekén* épültek. Sövényfalú, nádtetejű istállók voltak itt, amelyeknek a déli oldaluk hiányzott. Ez előtt volt a *kollát*, ahol az állatok voltak. Az istálló hátsó, zárt oldala észak felé nézett. A korlátban belül volt a vályú, ahova a korlátban kívül ásott kútból merték a vizet az állatoknak. Az istálló közelében volt egy szobából és *hideg*, szabadkéményes konyhából álló ház, ahol a *bírés* lakott a családjával. A béres fizetsége fejében állatokat tarthatott az akolnál a gazdáival együtt. A gazda néha meglátogatta a lakóját, ilyenkor hozott élelmet, tiszta ruhát, meg amire szüksége volt a kint lakónak. A korlátban egész évben összegyűlt trágyát ősszel hordták ki a földekre.⁵⁷

55. Szabadfalvi József: Az akol típusai és funkciója. In *Népi kultúra – népi társadalom IV.* Debrecen, 1970, 39–80. p. 72. p.

56. FE gy.

57. Vö. Szabadfalvi József: Az *akol típusai és funkciója*. i. m.

A 19–20. század fordulója táján már előfordult, hogy nem a béres, hanem egy családtag vagy szegényebb rokon lakott a házban, aki az állatokat gondozta, sőt előfordult, hogy a gazda fia megnősülvén, maga költözött ki a feleségével ide és itt alakította ki saját gazdaságát. Ezzel azonban a tanyarendszer kialakulásának kérdésköréhez értünk, amely már túlmutat ennek a munkámnak a keretein.

A beltelkeken található istállóknak csak a kocsis lovak és a kisborjúk számára volt hely. Az udvaron *lóakót* vagy *marhaakót* emeltek. Ez egy kerek térség volt, sövényből font kerítéssel kerítve, amelyeknek magassága a 2 métert is elérte. Teteje nem volt. Közepén volt egy kerek jászol, abba hányták a takarmányt. Sokszor telente úgy behordta a hó az egész akót, hogy a marhának a lehelete olvasztotta ki a havat, onnan vették észre hol van a marha.⁵⁸ Ennek a kezdetlegesnek tűnő telettetésnek az okát nem a hanyagságban, elmaradottságban kell keresnünk, hanem azt a célt is szolgálta, hogy edzett, erős, hosszú utakat, nélkülözést, úsztatást is jól bíró állatokat neveljenek.

Szent Márton-nap táján, november közepén, de legkésőbb november végén elérkezett a csordák szétverésének az ideje, majd azután következett az állatokat próbára tevő téli időszak. A nagyszámú állat téli elhelyezésére a települések szűk belterülete nem volt alkalmas, és a tanács is tiltotta a széna fölhalmozását a beltelkeken a tűzveszély miatt. Gúta határának a nagyobb része a Kis-Duna bal partján terül el, míg a település a csallóközi jobb parton. A folyón, sőt folyókon keresztül való gazdálkodás és a határ nagy kiterjedése megkívánta egy folyón túli szállásrendszer kialakulását, amely elsősorban az állatteleltetésre szolgált, de az év többi szakában a gazda időszakos kint tartózkodásának színhelye, a gazdasági eszközök és mezőgazdasági termények tárolóhelye is volt. Hidak nem voltak a folyókon, áradások alkalmával a kompok helyett csak egy nagyobb *réladik-nak* nevezett ladik közlekedett a partok között, amelyen nagyobb terhet nem lehetett szállítani. A nehéz átkelés szerepét a tanyák létrejöttében Fél Edit gyűjtése is igazolja.⁵⁹

A szállásoknak ez a településtől távolabb, folyókon túl elhelyezkedő típusa nem sajátosan gútai jelenség, hiszen a szomszédos Negyed hasonló, folyón túli gazdasági telephelyeiről Hofer Tamás adott hírt.⁶⁰ Keszegfalva hasonlóan a Vág-Duna által kettéosztott határral rendelkezett. A csallóközi települések – Lak, Bogya, Nemesócsa, Ekel – belterületét mocsaras, nehezen járható, áradáskor tengerré váló területek választották el a Dudvág és a Császta partján fekvő dombosabb kaszálóitól, szántóföldjeitől. Naszvad település a Nyitra bal partján fekszik, határának jelentős rész a folyó jobb partján elnyúlik egészen a Vág-Dunáig.⁶¹

Az aklok megjelenésére a környékünkön az első levéltári adatot 1722-ből találtam. Négy komáromi lakos elismervényt adott arról, hogy „*az Bálvány Szakállosi pusztán lévő négy aklaintúl, és Télen ott telettetett marhainktul (minden akolra három forinto-*

58. FE gy.

59. „*A tanyákat kiváltképp addig építették, amíg híd nem volt, ami a Vágon átvisz és a község lakóit összekösse határuk java részével.*” FE gy.

60. Vö Hofer Tamás: *A magyar kertés települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez.* i. m. 35–40. p.

61. A lakótelepüléstől eltávolodott szálláskertekre, a községet a szálláskertjei csoportjától, vizegyes legelőkkal, mocsarakkal elválasztó határookra Bárth János számos példát említ Kalocsa vidékéről. Bárth János: *A szállás fogalma és típusai Kalocsa környékén.* *Ethnographia*, 1975, 235–275. p.

kat értvén) *fűzettünk Nemzetes Lábady Ádám Tisztartó... kezéhez in toto Tizenkét forintokat...*⁶² Több adat is maradt fenn arról, hogy mézszárosok, kereskedők legelőket bérelnek, kaszálót vásárolnak az érsekség pusztáin vagy Gúta határában, úgy tűnik, egyesek teleltetés céljából ideiglenesen aklokot is tartottak fenn.

Annak ellenére, hogy a források a 18. század elején nem említenek gútaiak kezén lévő aklokot, ezek létrejötte szinte elengedhetetlen volt, hiszen ekkor már kialakult egy módos, piacra termelő, nagyállattartó réteg a városban. A nagy kiterjedésű belső határ természetföldrajzi adottságai is megkövetelték a lakóterülettől távoli üzemhelyek telepítését. Az 1768-as úrbérrendezés során elkészült a „*Guttai Szállások[na]k vagyis Aklok[na]k kitett Specificatioja...*”⁶³ Egy kiterjedt szállásrendszert találtak az összeírók. Az „*Ertény Aklok*”-nál 30 akolból álló csoportot írtak össze, egy akolnak 3, négynek pedig 2 tulajdonosa is volt. Az azonos családnevek alapján testvérek, rokonok lehettek. A másik csoport, a „*Nagy Szigeti Aklok*” szintén 30 akolból állt, itt hét esetben volt 2 tulajdonos. Még két akolból álló csoport, a „*Rácz Aklok*” került a jegyzékbe.

Az összeírás egyértelműen korábbi előzményekre utal, az aklok magas száma, a testvérek által való közös birtoklás szétöröklésre, talán évtizedekkel korábbi akolalapításra vezethető vissza. Az aklokot a gútai határ első részletes feltérképezésekor, 1833–1835-ben⁶⁴ és az első kataszteri felméréskor⁶⁵ is a beltelekként számították föl. A szomszédos Negyeden az akolkerteket az 1872-i úrbéri rendezés és tagosítás során a kis belső telekhez tartozó pótlásnak minősítették.⁶⁶

A határban azonban nem csak aklok, istállók voltak, házra is van levéltári adat. Továbbá arra is van példa, hogy egy gazdának több akla, istállója is lehetett. Egy 1776-ban felvett hagyatéki leltárban a következő szerepel: „*Gútai Hatarban vagyon 1. nagyobb Istálló mely az Házon kívül, melyet Borka Mihály épéttett [Borka Mihály gútai bírór rokonságban állt az elhunyttal – A. B.] bőtsültetett 70 f... 1. mas kisebb Istálló akollal edgyűt 8 f.*” Adatok hiányában nem lehet megállapítani, hogy az akloknál mennyire volt elterjedve a lakóházak építése, csupán regisztrálni tudom a jelenséget, már a 18. század második felében.

A terület első részletes térképi ábrázolásának tekinthetők az 1780–1784-ben készült első katonai földmérés térképlapjai, melyek lehetőséget nyújtanak a települések utcahálózatának, szerkezetének, a környék szálláskertjeinek tanulmányozására.⁶⁷

62. EPL GUI, Gúta perben felhasznált eredeti iratok.

63. EPL Archivum Juridico-Oeconomicum, E/65.

64. EPL T 089.

65. Országos Széchényi Könyvtár Térképtár. 1555/1/1–2

66. Hofer Tamás: *A magyar kertes települések elterjedésének és típusainak kérdéséhez.* i. m. 338. p.

67. A II. József korabeli katonai felmérést, valamint a második és harmadik felmérést, továbbá a harmadik katonai felmérésből levezetett 1:75000 térképet, valamint a második világháború alatt készült magyar katonai térképet merevlemezen együttesen megjelentette a budapesti Arcanum Adatbázis Kft. Ezen tanulmányozhattam a jobbára színes térképlapokat, amelyeken jól megfigyelhető volt a terület képének, a művelési ágaknak és a településhálózatnak a változása a több mint másfél évszázad alatt. Az első katonai felmérés esetében a Coll. IX. Section XI., Coll. IX. Section X., Coll. X. Section XIV. és Coll. IX. Section XII. lapokat tanulmányoztam át részletesen, amelyek átfogják az egész vizsgált területet.

A katonai térképészek nagy gondot fordítottak arra, hogy a határban található különböző épületeket, majorokat, aklokot, istállókat, révházakat stb. ábrázolják. Problémát jelent azonban, hogy az aklok, szállások ábrázolásához a térképrajzolók nem alkalmaztak egységes jeleket.⁶⁸ Mégis a lapok részletes tanulmányozása után az megállapítható, hogy hol jelentek meg, mely területekre települtek az aklok. Továbbá a színes térképlapok lehetővé teszik, hogy meghatározzam a szállások környékén a területek művelési ágait, tehát azt, hogy rétre, szántóföldre települtek-e a gazdasági telephelyek.

Alsóhatárban még nem ábrázolnak semmilyen épületet. A Feketevíz partján kevés erdő és szántóföldek láthatók, utak vezetnek a révhöz, ahhoz a helyhez, amelynek közelében később az első épületek megjelentek. A szállások hiánya azzal magyarázható, hogy a területen található rétek és legelők nagy részét a közelben fekvő Nádszeg gazdáinak adták bérbe az alsószeleiek, akiknek éppen a közelség miatt nem volt szükségük még ideiglenesen lakott épületekre sem a gazdálkodáshoz Alsóhatárban.

Negyed esetében, a faluval szemben, a Vág bal partján, ahova a későbbi aklok települtek, csak erdők, mellettük szántóföldek és rétek láthatók. Ekecs és Apácaszakállas közelében előfordul „*Salasch*” név és jel, későbbi térképekkel összevetve azonban megállapítható, ezekből fejlődtek ki az urasági majorok Aszód pusztán. Délebbre a Dudvág mindkét partján elszórtan szállások állnak a folyót követő keskeny szántóföld-sávokon, némelyikük kissé távolabb, a réteken. Ezek a környező csallóközi falvakhoz – Lak, Turiszakállas, Bogya – tartoztak. Délkeletre haladva a Dudvág mentén Ekel, Megyerics közelében nem ábrázolnak gazdasági telepeket a határban.

Átlépve a Vág-Dunát, annak bal partján négy nagy épületszoportot látunk. Legdélebbre a Kava pusztán, a folyó közelében, utak mentén, szántóföldek között tűnik föl a szálláscsoport. Fölfelé haladva Agyagos pusztán van egy csoport épület az út mindkét oldalán a réteken, majd még följebb a Vág-Duna-parti erdők mellett a szántóföldeken a naszvadiak szállásai láthatók két csoportban. Mind a négy csoportot azonos jellel ábrázolták, de minden bizonnyal Agyagos pusztán, amely az esztergomi káptalan birtoka volt, nem állattelepítő szállások voltak. Komlóssy Ferenc a katolikus iskolák történetét feldolgozó munkájában a következőket írja a pusztáról: „Agyagos puszta az esztergomi főkáptalan tulajdona, de századokon át csekély bér fizetése mellett Izsza község lakói birták bérben, de akkor még házak itt nem állottak, csak ugynevezett hajlok voltak építve, hol az izsaiak a nyár folyamán a kaszálás ideje alatt tartózkodtak, mert abban az időben csakis rétek és legelők voltak itt. Télen azután senki sem volt ott, üres, kihalt volt minden. Az esztergomi főkáptalan azonban 1853. évben e pusztát kezelése alá vette, tisztí lakot és a cselédség részére házakat emelt...”⁶⁹

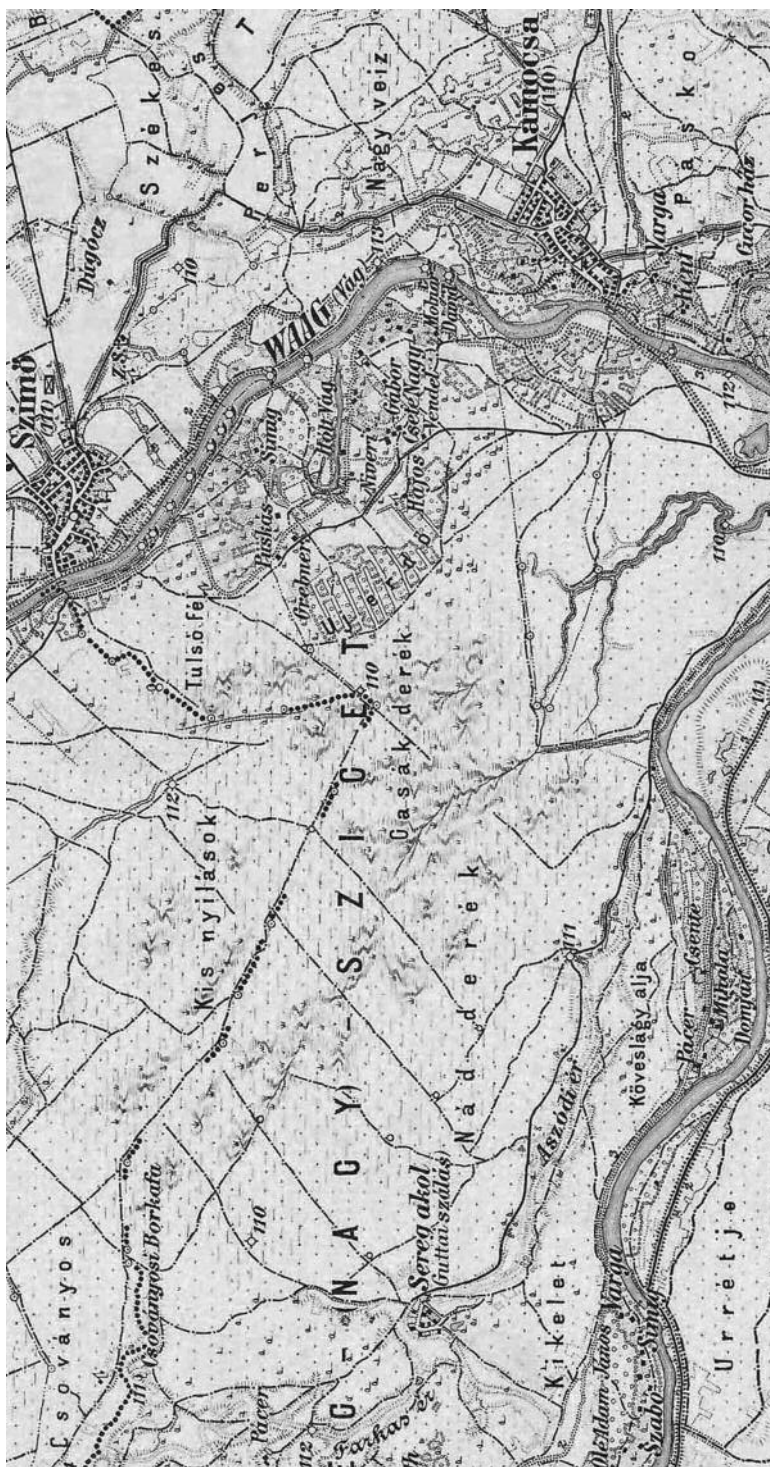
Észak felé haladva megtaláljuk az Örtényi és a Rácaklasi szállásokat, már a gútai határban. A hatalmas rétekből szigetekként kiemelkedve, szántóföldek közepén állnak, egy nagyobb és két kisebb csoportként vannak ábrázolva. Az úrbérrendezéskor az örtényivel azonos számú 30 aklot magába foglaló nagyszigeti csoportot azonban hiába keresnénk, mivel nem tudni, miért, a térképrajzoló csupán egy jellel ábrázolta és *Salaschnak* nevez-

68. Rácz István: Az első katonai térképfelvétel tanyatörténeti tanulságai. In *Agrártörténeti Szemle*, 1–2. sz. 1976, 1–15. p.

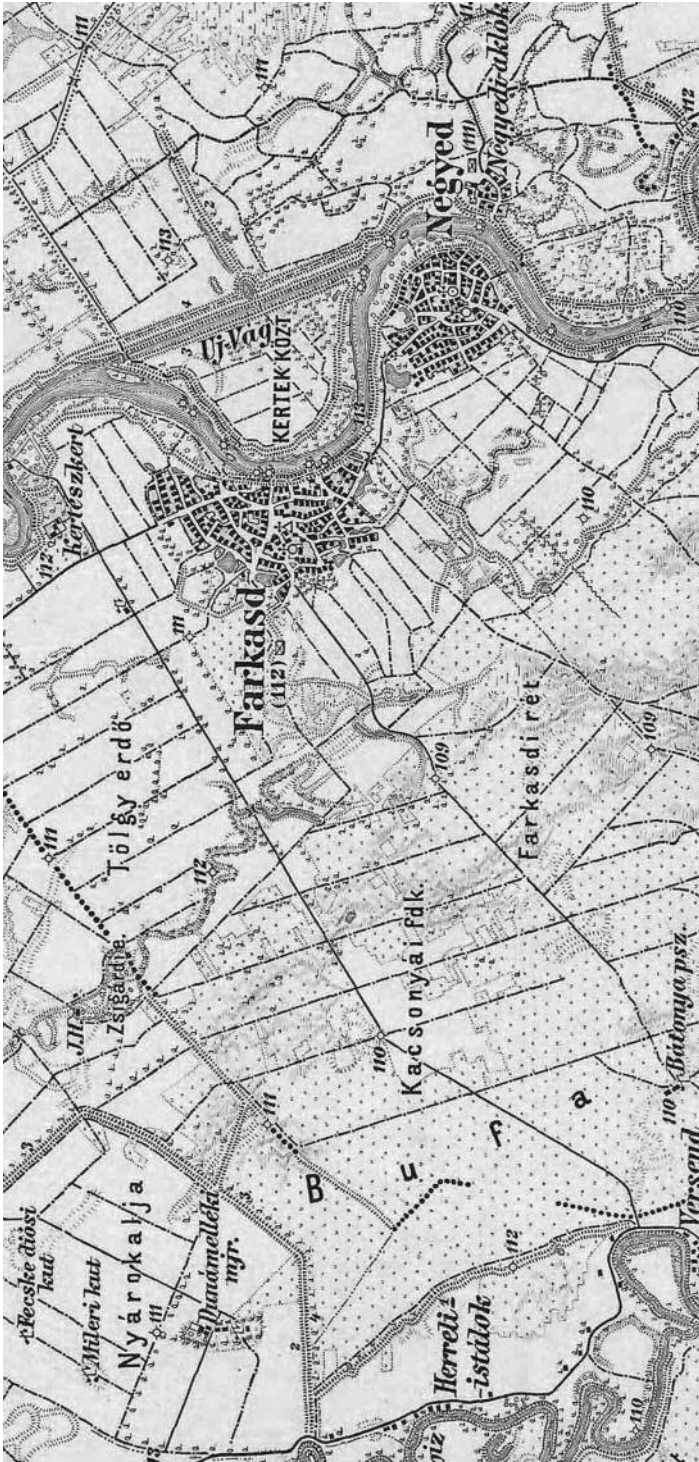
69. Komlóssy Ferenc: *Az Esztergom Főegyházmegei római katolikus iskolák története*. Esztergom, 1896, 650. p.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XIV. évfolyam 2012/1, Somorja

5. térkép. A gútai határ nagyszigeti és kisszigeti része. Nagyszigeten a Kis-Duna mellett állt a gyümölcsösökkel, benne házakkal és a Seregakol szálláscsoporttal. Kisszigeten a Vág jobb partján az ártéri (gyümölcsös)kertekben szállások, házak a tulajdonosok nevével. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1884. Méretaránya 1:75 000.

6. térkép. A Feketevíz és a Vág között elterülő terület. Az alsóhatári részen Versend és Herreli (helyesen Helyréti) istállók szállás-csoportokkal. Negyed községgel szemben, a Vág túlso partján a Negyedi aklok. Harmadik katonai felmérés, részletes térkép, 1885. Méretaránya 1:75 000.

te a későbbi térképeken Seregakolnak nevezett nagy szálláscsoportot. Más korabeli források nem említik, de a térképen a gútai határ csallóközi részén a Császa közelében több szántóföldre telepített, kerített épület is látható, a Császtaháti aklok.

A gútai határban tehát a folyókon túli, de a csallóközi oldalon is, elsősorban szántóföldnek használt árvízmentes szinteken jöttek létre aklok. Nagyon kiterjedt volt már a 18. század végén a gútai szállások rendszere, sűrűségét tekintve kiemelkedik a környék lakosai külterületi üzemhelyeinek sorából. A csallóközi falvaktól távol eső Dudvágparti rétek közötti szántóföldeken jelennek meg még jelentős számban gazdasági telephelyek. A Vág bal partján a naszvadiak és a keszegfalviak, ez utóbbiak Kava pusztán, tartanak szállásokat. Az aklok szaporodása a lakosság számának emelkedésével és az állatállomány növekedésével hozható kapcsolatba. A szállások Keszegfalva kivételével a települések belső határában jöttek létre, a lakóterülettől távolabb, leginkább csoportosan. A szálláskertek ilyenfajta kialakulását a természeti adottságok indokolták, ahol általában természeti akadályok, folyók mocsarak választották el egymástól a lakótelepeket és a szállásokat.

Maguk a települések többnyire szabálytalan utcahálózatu halmaztelepülés képét mutatják. Lak és Turiszakállas kivételnek számít, egymás mellé épült a két falu, egy utcába rendeződött településként látjuk, amelynek közepén a templom áll. Gúta utcái nagyrészt a Kis-Dunával párhuzamosan futnak, de már kezdenek kiépülni az ezekre merőlegesen futó utcák, elkezdtek körbeépíteni a korábban a város szélén álló templomot.

Levéltári források elsősorban Gútáról állnak rendelkezésemre, ezek segítségével képet kaphatunk a szállásokról, az ott emelt épületekről, az akloknál folytatott gazdálkodásról, az állatok teletetéséről. A gútai aklok szerepére utal a következő adat a már idézett folyamodványból, amelyet a gútai szegények a vármegyéhez írtak, az első országos térképfelvétel idejével csaknem egy időben, hogy a vármegye rendezze a fuvarszolgálatokat, mert többen a gazdák közül különböző ürüggyekkel kitérnek alóluk. Az egyik ilyen ürüggyként említik, hogy *„A Másikát pedig a midőn ell parancsolta az polgár de mivel hogy ez mint Telben s mind Nyárban a Szallasoknál Szokott lakni azért nem parancsolhattya hogy nehéz által jövetel és Sokára is vetődik illy moddát tehát, Csak az ide haza tevellő Gazdákat, mind ökkörrel mind pedig lóval való szolgálatra [olvaszhatatlan szó], holott nagy faradsaggal Marhájának teli eledelit haza takaríthattya.”*⁷⁰ Nem mindenkinek volt tehát akla, a szegényebb gazdák otthon teletettek, míg a nagyobb gazdák nagyszámú állataikat gondozták a szállásokon.⁷¹

A 19. század elején a források nem gazdákat, hanem *„lakókat”*, szolgálakat említenek az akloknál. *„Város Birája elő adja, hogy Kondé János és Ollé János aklainál lévő lakók a Gazdáik Telkein, és ennek környékébe Teheneket, Lovakat, és Barom fiakat tartanak, az ott birtokos Város Lakóssinak kárával... A’ Nevezett két Gazdák lakóssinak*

70. EPL GUI, Vegyes iratok. 1787.

71. A tanyákkal foglalkozó szakirodalom több esetet is említi, hogy a jobbágyok a szolgálataik alól a tanyán lakással igyekeztek kibújni, ezért is tiltották kezdetben a hivatalos szervek az állandó kinnlakást. Szabad György: A tanyára telepedés feudalizmus kori korlátai és felszámolásuk. In Pölöskei Ferenc–Szabad György (szerk.): *A magyar tanyarendszer múltja*. Budapest, 1980, 149–169. p.

egy Tehenek és egy Lovak tartása oly formán engedtetik meg hogy azokat Gazdáiknak telkén legeltessék, a Baromfi tartás végképpen meg tiltatván.⁷² Ezt a bejegyzést 1829. május 10-én keltezték, ami azt bizonyítja, hogy a lakók a tavaszi kihajtás után is az akloknál tartózkodtak, végezték a mezőgazdasági munkákat. A fönti adatból az is kitűnik, hogy a lakók fizetségük részeként állatokat tarthattak a gazdáik telkén, illetve takarmányán. A baromfiak tartása az akloknál talán asszonyok kinnlakására is utal, mivel a körülöttük való munka női tevékenységnek számított.

A következő adat is az aklok és a szántóföldek kapcsolatára utal, kitűnik belőle, hogy az újonnan létrehozott, szaporodó aklok egy részét a jobbágytelkek külső szántóföldi tartozékán hozták létre. 1811-ben „Csende Éva kéri azon Örtényi Sessionalis Szantó Földet, melyet az Attya Csende Mihály 1797dik Esztendőben Sz: Görgy havának 12dik Napján Kiss Jánosnak, 30. forint fell adás mellett örökösen Cserébe adott, vissza itéltetni, azon okbul: mivel az a' Sessióhoz tartozandó”. A tanács elutasítja a kérést, ennek oka elsősorban abban a szemléletben kereshető, amely előnyben részesítette az állattartást a szántóföldi gazdálkodással szemben és az állattartásban jelentős szerep jutott az akloknak. „...jól emlékezik a Mostani Tanács arról: hogy akkoriban azon Csere a Tanács hírével tsak azért történt vala meg: hogy Kiss Jánosnak akolly helye nem volt, ezen föld pedig nagyon alkalmas volt Akoly helynek, és ugyanazért adott Kiss János a Csere földön felül, még 30. forintokbul álló Felladást is.” A határozat indoklásából képet kapunk arról is, milyen épületeket emelt Kiss János a kérdéses földön: „Mint hogy ezen Csere Földet Kiss János, és Maradéki már 13 Esztendőtől birván, abba a' Könyörgő által soha sem bolgattattak, sött arra Akolly helyet, Istállókat, Kutat és más a' gazdasághoz tartozandó Épületeket építettén, Füz fákkal környül ültettvén békességben használták...”⁷³ A gazdasági épületek mellett szükség volt a kútra az állatok itatásához, és köréjük árnyéket adó, szél ellen is némi oltalmat nyújtó fűzfákat ültetett a gazda.

Amint az előbbiekből is kitűnik, nem mindenkinek volt akla, de állata, legalább 5-10 darab minden gútai gazdának volt, és ezek telettetéséről is gondoskodni kellett. Ennek legegyszerűbb és bizonyára régi hagyományokra utaló módja volt, hogy az állatokat szabadon engedték az ártéri erdőkben, gyümölcsöskertekben, nádasokban, ahol maguknak kellett gondoskodniuk téli élelmükről. A tanácsi jegyzőkönyvek tiltó rendelkezései bizonyítják ennek a telettetésnek a továbbélését a múlt század első felében. A tanács szigorúan lépett föl az erdők pusztítása ellen, a gyümölcsöskerteket is megtilalmazzák egész éven át, és kényszerítik a gazdákat, akiknek nincsenek aklaik, hogy állataikat ott-hon tartsák, telettessék az udvaraikban. „Jelentetik hogy a' Lovak mindenütt szíjjel kobollanak... A Templom előtt ki hirdettetni rendeltetett, hogy a' kertek tilalmassak, és a' kinek a' vizeken túl aklaik nintsenek azok Lovaikat haza hozzák.”⁷⁴

A telettetés részben az ártéri erdőkben, gyümölcsösökben történt. Gúta éghajlati viszonyai kedvező feltételeket biztosítottak a gyümölcsstermesztésre. A folyók mentét a 18–19. században ártéri erdőkkel, fűzesekkel egyes gyümölcsöskertek szegélyezték. Irtással gyümölcsöskerteket alakítottak ki, amelyeket az úrbérrendezés értelmében nem vehettek el a jobbágyoktól földesuraik, és szabadon adhatták-vehették őket. Az

72. GVH 1828/29. tjkv. 126. sz. b.

73. GVH 1811. tjkv. 3. sz. b.

74. GVH 1811. tjkv. 645. sz. b. (december 8.)

idősebb adatközlőim ezeket az ártéri gyümölcsösöskerteket csak *kerteknek* nevezik. A kertek elsősorban a Kissziget, Pacsérok, Újszegés, Vágszeg, Kikelet, Belső- és Külső-Köveszlágy nevű részeken, a Kis-Duna és a Vág mentén voltak. Ezeket az öreg kerteket azonban nem úgy kell elképzelni, mint a mai telepített gyümölcsösöket. Az ártéri erdőt és a gyümölcsösöskerteket nem is lehetett egymástól elválasztani, a múlt század eleji összeírásokban „*erdő és kertek*” (Sylvae et Hortis)⁷⁵ címszó alatt együtt vannak feltüntetve. Az ártér dombosabb, *gyűrösebb* részein inkább a gyümölcsfák voltak többségben, a laposabb részen, a *huvalban* a fűzfák, nyárfák, erdős részek. A régi gyümölcsfák magas, hatalmas koronájú fák voltak, amelyek kiválóan alkalmazkodtak az itteni éghajlathoz, különösen a szilvafák kedvelték az ártereket.⁷⁶

A kertekben mindig voltak időlegesen lakott épületek, ezt biztosan állíthatjuk annak ellenére, hogy az első katonai felmérés térképlapjain csupán a réteken fekvő állattartó szállások, aklok vannak feltüntetve Gúta határában. Az árterekben erdőket jelöl a térkép. A 19. század eleji tanácsi jegyzőkönyvek „*kamaráról*”, „*házról*”, „*akolról*” tesznek említést a gyümölcsösökben. Péter-Pál után népesedtek be a kertek, ilyenkor már őrizni kellett a gyümölcsösöt, szedni a fokozatosan érő termést. A szolgálk vagy a család idősebb tagjai költöztek ki a kertekbe, és október végéig a kertekben tartózkodtak. A gazda is kijárt a kertbe, ételmezt vitt a kertpásztoroknak, és elvitte a leszedett gyümölcsöt. Az első világháború előtt inkább fogadott kertpásztorok voltak, később többnyire a családból költözőt ki valaki, idősek, gyerekek, akiknek otthon már nem vették hasznát.

A kertpásztorok kint főztek, összejártak beszélgetni. A következő feljegyzésből arra lehet következtetni, hogy a kunyhókban, kamrákban tüzeltek is. „*Katona Molnár István panaszólkodik, hogy Dömösi József, Kaportás János, Borka Ferencz szolgálja, és Bihertz Mihály Kiss Nagy Ferencz szolgálja, úgy nem különbben Madari János gyerkötze mindenszentek nap előtt egy héttel, a' panaszólkodónak Kiss szigethi kamarájában hálván, a' tüzet ott hagyták és regvel a' Tüztül a' kamra meg gyulladván, egészen ell égett, egy ott mellette lévő eleven termő alma fával együtt, – kéri tehát a' kárát meg térétetni... Ezen komarának meg gyulladása onnét is eredvén, hogy a' panaszólkodó ajtót nem tartván rajta bé nem tsukta, és így a' maga szolgáljának a' többével együtt okott adott a kamarában való hállásra, sött tudta is hogy ott hálnak, és még sem akadályoztatta, ugyan azért a' kárul maga is szenvedni kényszerítettvén, mivel a' szolgálk nem kész akarattal okozták ezen kárt amellyet is szolgálk Legények lévén sokat nem fizethetnek, tehát öszvesen 60 forintokat tartoznak a' Panaszólkodónak fizetni.*”⁷⁷

Az ártéri gyümölcsösöskertek megtalálhatóak voltak a Vág alsó folyása mentén Gútától északra, de különösen nagy kertek voltak a várostól lefelé Naszvad és Keszegfalva határában.

Vidékünkéről az 1839–1840-ben készült második katonai felmérés térképlapjain⁷⁸ kapunk átfogó képet az előző országos térképezés óta eltelt több mint ötven év alatt

75. EPL Uradalmi 23ik számú Földkönyv a Gúttai határ térképéhez

76. 1895-ből származó adatok alapján Gútán 66 744 szilvafa, 31 175 almafa, 13 194 körtefa, 1491 szederfa, 577 kajszibarackfa, 411 diófa, meggyfából 283, őszibarackból 140, cse-resznyefából 117 volt. *Mezőgazdasági statisztika 1895*, 154–155. p.

77. GVH 1811. tjkv. 649. sz. b. (december 14.)

78. A második katonai felmérés következő térképlapjait tanulmányoztam át: Sect. 46. Coll. XXVII., Sect. 47. Coll. XXVII., Sect. 47. Coll. XXVIII., Sect. 46. Coll. XXVIII. és Sect. 48. Coll. XXVIII.

lezajlott változásokról. A határban szaporodtak a szántóföldek, az aklok, újabb és újabb szálláscsoportok jelentek meg.

Az alsóhatári részen, a Feketevízen épült híd mellett a mai falu helyén már utcákba rendezett kisebb gazdasági épületeket, valószínűleg aklokat, istállókat láthatunk. Ezek voltak az alsószeleiek téli állattartó szállásai, amelyet a térkép *Versinne* jelöl. Bizonyára a német térképeszek által elkövetett elírásról van szó, ugyanis a későbbiekben a területet *Versendnek* hívták. Környékét sűrűn hálózzák be az utak, és szántóföldekkel van körülvéve. A területnek azt a részét, ahol az említett épületek álltak, még ma is *Akolhelynek* nevezik. A térképlapokon, a szelvények szegélyén a gondos hadmérnökök feltüntették azt is, hogy az egyes falvakban, településeken hány ház és istálló található, illetve ezekben mennyi ember és ló szállásolható el. Azonban Versin nem szerepel a jegyzékben. Ez azzal magyarázható, hogy az itteni épületek nagyon kezdetlegesek lehettek, emberi tartózkodásra, katonalovak bekötésére kevésbé voltak alkalmasak, és mint ilyeneket katonai szempontból értéktelennek tekintették.

A két térképfelvétel között eltelt mintegy 50 év alatt tehát Alsóhatáron épületeket emeltek, és részben a földművelés nyert teret ezen a területen. Ezek a jelenségek első sorban az erre a korra jellemző gyors népességnövekedéssel magyarázhatók, amelyek következtében a határ egyre nagyobb területeit fogták eke alá, hogy eltartsák a növekedő lakosságot. Az alsószeleli gazdák a felső határban levő legelők egy részét, mint egy 1857-ből származó jegyzőkönyvből kiderül, szántóföldre alakították.⁷⁹

A Csallóközben a Dudvág partján, a Réteken is megszorodtak a szállások és a lakóházak. Kaszálókon, szántóföldek szélén állnak a kerített telepek. A térképeken feltüntették a tulajdonosaik nevét: *Csiba, Csepy, Puzsir, Pápai* stb. Ekel és Nemesócsa határában is megjelennek újabb mezőgazdasági üzemek, telephelyek: *Ekli Pusztá, Lögör* stb. A Réteken, a katonai térképlapok szélén lévő kimutatás szerint, összesen 24 ház állt, beleszámítva az uradalmi Kis- és Nagy-Aszód pusztai egy-egy lakóházat is. Megyerics határában ekkor még nem tüntetnek fel épületet. Keszegfalva határában a csallóközi oldalon, Bálványszakállas pusztán két lakóházat, Szöllösön további kettőt találtak. Az előbbi majorsági központ, az utóbbi szállásnak látszik. A Vág-Duna bal partját sűrűn ellepték a tanyák; az ártéri erdők, gyümölcsösök, rétek, szántóföldek között szétszórva telepedtek a szállások. Az egyes telepek mellett a tulajdonosok neve: *Trugli, Majtényi, Kürthi, Misicz* stb. A katonai hadmérnökök 17 házat találtak katonai bekvártélyozásra alkalmasnak. Kissé délebbre Kava pusztán rétek, szántóföldek között 6 lakóház egy csoportban található. Agyagos pusztán is ábrázolnak csoportban álló épületeket a rét közepén, amelynek neve Izsai Rétek, utalva a bérlőkre.

A naszvadi szállások két csoportja látható a Vág-Duna mellett, de csak gazdasági épületek vannak a térképen, az összeírásban sem említenek itt lakóházat, bizonyára kezdetleges épületek lehettek. Az északi csoport épületei utcákba rendezett halmaztelepülés képét mutatja.

Északabbra, már a gútai határban, az „*Örtényi Szállások*” ugyancsak halmazfalura emlékeztető elrendezést mutat. Mellette a „*Rác Akok*” kisebb csoportjai rétek, szántóföldek között állnak. Itt 7 házat és 10 istállót láttak katonai beszállásolás céljára

79. Štátny oblastný archív Bratislava, fond Župa Bratislava I (a továbbiakban: ŠOBA BA, fond ŽB I) 106. doboz 139. lap.

alkalmasnak a hadmérnökök. Ugyancsak kis halmazfaluvá nőtte ki magát a seregakolli szálláscsoport a nagyszigeti részen, az Aszód ere kanyarulatában, körülötte szántóföldek, távolabb rétek. A negyedi határ felé eső részen is újabb szétszórt aklok figyelhetők meg. Hét lakóházat említenek a térképészek ezen a nagyszigeti részen. A Vág közelében Kisszigeten, rétek és gyümölcsösök között 9 lakóházat és 11 istállót találtak szétszórva. Az ártéri gyümölcsösökben, Kikeletben és Köveslágynban is felűnnek kisebb épületek.

Negyed határában, a Vág bal partján is megjelenik a kis halmazfaluvá terebélyesedett aklok csoportja, rétek, szántóföldek között, egyik oldalról ártéri erdők határolják. Itt szilárdabb gazdasági épületeknek, nagyméretű istállóknak kellett lenni, mivel 4 lakóházat és 62 istállót minősítettek katonai célokra alkalmasnak, 30 ember és 30 ló elszállítására. Az istállók magas száma érdemel figyelmet, mivel a többi község határában alig találtak gazdasági épületet a katonai térképészek, amelyeket érdemesnek tartottak leltárba venni, emberek és katonalovak beszállítására felhasználni.

Egy 1819-ben felvett negyedi hagyatéki leltárában tekintélyes istállókról írnak. Az alábbiakban felsorolom azokat az ingatlanokat, amelyek a Vágon túli gazdasági telephelyhez tartoztak. *„Vágon túl istálló, s fél haj, a két végibe, öl No. 15, türhető statusba sövény falakbul, náddal földve, ökor Istállóba Deszka jászolokkal... Akol sövényel kerítve, kopot, Egy kút, hankalék, s vödörrel.”*⁸⁰

A lakótelepülések utcahálózata az eltelt fél évszázad alatt zegzugosabbá vált, halmaztelepülés jellege erősödött mindegyikük esetében. A belterületek a lakosság számának növekedése következtében egyre zsúfoltabbá váltak.

A jobbágyfelszabadítást követő úrbérrendezés, polgári átalakulás

A jobbágyfelszabadítást kimondó törvény a forradalom hevében született meg 1848 tavaszán, gyakorlati végrehajtása azonban még évtizedekig elhúzódott. Az úrbérrendezés során a volt úrbéres jobbágyok és zsellérek az általuk használt jobbágytelekhez tartozó ún. úrbéres földek tulajdonosaivá váltak, amelyért az állam kártérítést fizetett az egykori földesúrnak. Problémát jelentett azonban, hogy a jobbágyok különböző jogcímenek többnyire jóval nagyobb területet használtak, mint a jobbágytelek. Ezeket a jobbágytelekhez szorosan nem tartozó, ún. maradvány- vagy remanentiális földeket pénzben kellett megváltaniuk a jobbágyoknak. Ez a folyamat azonban számos problémát vetett fel, a feudalizmus szövevényes jog- és földviszonyait kellett lebontani. Az ekkor született döntések több emberöltőre meghatározták az egyes parasztcsaládok anyagi helyzetét. Meghatározták, egy-egy volt jobbágy vagy zsellér mennyi földnek válik a tulajdonosává, ezt a földet hány darabban és hol kapja meg, vagyis a tagosítást hogyan hajtják végre. A folyamat végeredményeként a parasztek és a volt földesúr birtokát egymástól elkülönítették, mindenki megkezdhetette a gazdálkodást a saját földjén. Megindult az ország a kapitalista fejlődés útján. A parasztgazdaságok mellett létrejött-

80. Novák Veronika: Farkasd és Negyed hagyományos gazdálkodása a levéltári adatok tükrében. In Danter Izabella (szerk.): *Hagyományos gazdálkodás a Kiszálföld északi részén...*, i. m. 39–42. p.

tek az új, nagy kiterjedésű uradalmak majorsági gazdaságai, amelyek nagyban befolyásolták a vidék fejlődését.⁸¹

A földkérdés különösen élesen vetődött fel Gútán, ahol a környéken a leggyorsabban növekedett a lakosság, a gazdák kezén lévő földnek egyre nagyobb népességet kellett eltartania. A II. József korabeli népszámláláskor 3455 lakost mutattak ki, 1890-ben ez a szám 7088 volt, gyakorlatilag száz év alatt a lakosság megkétszereződött. A környékbeli pusztákat az érsekség magánkezelésbe vette a 18. század végétől, nagyobb majorsági gazdálkodást azonban csak a 19. század második felétől folytatott ezeken. A Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor megállapított telkek fokozatosan szétöröklődtek a jobbágyság kezén. A rendezés idején 1768-ban, 0,48 volt a telekátlag, a jobbágyfelszabadítás hajnalán, 1847-ben ez szám 0,25-re csökkent.⁸² Tehát a lakosság rohamos növekedésével párhuzamosan zsugorodott az egyes parasztcsaládok kezén lévő föld mennyisége. Egyre többen süllyedtek a töredéktelkesek, a zsellérek sorába.

A gútai birtokstruktúrára jellemző volt, hogy kataszterében a legnagyobb földterületet a község, „Gúta mezőváros” és a „közirtokosság”, a gútai volt úrbéres telkes gazdák osztatlanul birtokolták. Ezek a birtokok együttesen 6692 kat. holdat tettek ki. Őket követte az Esztergomi Érsekség mint a mezőváros korábbi földbirtokosa, 3454 kat. hold birtokkal.⁸³ A hatalmas legelők többsége és a rétek egy része a közirtokosság, a volt úrbéres telkes gazdák közös tulajdonában volt. Magánkézben csupán néhány birtok maradt, ezek összterülete meghaladta a száz katasztrális holdat. A határ tagosítására soha nem került sor a lakosság ellenállása miatt.

Negyeden is lezajlott az úrbérrendezés, a folyamat eredménye jóval kedvezőbb volt, mint Gútán. Negyeden az egykori földesúrnak, a nyitrai püspöknek a határ mintegy 20%-a jutott, nyolcvan százaléka az egykori jobbágytelkek rendezése után Negyed lakóinak tulajdonába került.⁸⁴ Végrehajtották a tagosítás is.

A csallóközi egykori nemesi falvakban viszonylag könnyebben ment végbe az úrbérrendezés, sőt már a szabadságharc előtt megtörtént a tagosítás. Ezekben a falvakban nem jöttek létre hatalmas uradalmak.

A szabadságharc utáni évtizedekben, különösen az 1867-es kiegyezést követően, jelentős fejlődés indult el Magyarországon. Megindul az iparosodás, elkezdődik a vasúthálózat kiépítése, a polgárosodás folyamata. A szabadságharcot követő évtizedek gyökeres változásokat hoztak a társadalmi berendezkedésben, a birtokviszonyokban, a gazdálkodásban. A változásokat szemlélteti az 1882–1883-ban készült harmadik katonai felmérés, amelynek azonban 1:25000-es mértékű színes lapjaiból nem maradt

81. A kérdésről bővebben lásd Für Lajos: *Jobbágyföld – parasztföld In A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914.* Budapest, 1972, 33–153. p.

82. „Őszve írása Gutta Mező-Városában létező jobbágyoknak és minden némű zselléreknek 1847ik Esztendőre” alapján. Az összeírás szerint a 165 úrbéri telek 649 jobbágy családfő tulajdonában volt. Rajtuk kívül 95 házas és 18 házatlan zsellért mutattak ki. EPL Archivum Juridico-Oeconomicum E/65

83. *Magyarország földbirtokosai,* Budapest, 1893, 368. p.

84. Novák Veronika: *A 17. századtól az I. világháború végéig.* In Izsák Lajos: *Negyed története.* Negyed, 2011, 80. p.

fenn minden, környékünket ábrázoló térképlap.⁸⁵ Kiegészítésképpen a katonai felmérésből levezetett, 1:75000 mértékű fekete-fehér térképet kellett használnom a települések tanulmányozásához.

A harmadik katonai felmérés térképlapjain Alsóhatárban változások figyelhetők meg. A híd közelében sok apró épületet ábrázol, a terület megjelölése *Versend*. Északabbra a *Herreti istállók* felirat olvasható. Itt minden bizonnyal elírásról lehet szó, ez helyesen Helyréti istállók. E két utóbbi adat arról tanúskodik, hogy az Alsóhatári részen szaporodnak az *istállók*, az időszakos szállások, és már nem csak az Akolhelyen, hanem a réteken is. Fontos jelenség, hogy megváltozott az alsóhatári épületeknek a neve, már nem aklokknak, hanem istállóknak nevezik őket. Ez arra utal, hogy gazdasági szerepük és az épület jellege is megváltozott az aklokhoz képest.

A csallóközi részen a Dudvág, Császa folyók közelében a Réteken a színes lapokon jól megfigyelhető, hogy jelentősen megnövekedett a szántóföldek aránya ezen a területen. Újabb uradalmi majorságok – *Gólyás, Nagyszeg, Madérét, Rakottás major* stb. – jelentek meg, de különösen a szétszórt szállások, tanyák szaporodtak el. Ezek különböző községek határához tartoztak. Rakottás major Tany hosszan elnyúló határának végén jött létre. Egy két évtizeddel korábban kelt leírás szerint Lakszakállas „a réten 7 réti, házzal vagy szállással” (Pesty) rendelkezett. Az épületeknél gyakran feltüntették azok tulajdonosát. Az előző országos térképezéshez képest újabb nevek jelentek meg a tulajdonosok között: *Farkas, Kucsora, Vermes, Borsány* stb. Mellettük már néhány gútai családnév is jelöl tanyákat: *Forró, Fekete, Szabó* stb. Ők vettek itt területeket, elsősorban a szomszédos Bogyaréten. A gútai határban, a Császa mellékén is kiterjedtek a szántóföldek, rajtuk a már korábban is jelölt néhány szállás látható. Lejebb haladva a folyók mentén a szomszédos falvak – Nemesócsa, Ekel, Megyerics – határában is majorok, tanyák tűnnek fel: *Lögöri ház, Lapaháti* (helyesen Lapuhát) *rét, Koczorház* stb.

Keszegfalva határában a csallóközi részen kiépült a nagy Bálványszakállasi major, határának a Vágon túli része pedig tanyák, szállások területe. *Pusztá Káva szállások* rétek és szántóföldek határán található épületcsoport, lakóház és gazdasági épület egyaránt található itt. *Agyagos Pusztán* már az 1850-es években épült főkáptalani major látható. A Vág-Duna közelében sok tanya figyelhető meg. Északabbra, már a naszvadi határban a *Kis erdő szállások* és *Naszvadi-szállások* csoportja fekszik változatos művelés alatt álló területen. Vannak itt erdők, kertek, rétek, szántóföldek.

A gútai határban rétek, szántóföldek között, körülkerített kertekben találhatóak az *Örtényi szállások* és *Ráczi akol* szálláscsoportok. Kamocsa alatt a Vág-parti kertekben is lakóházakat találunk (*Varga, Dócza ház*), ami új jelenség ezen a területen. A Vág másik oldalán, Kisszigeten már évtizedekkel ezelőtt is voltak aklok, kamrák, de most több lakóházat mutat a térkép a gyümölcsöskertekben, családnevekkel jelölve (*Borka, Niveri, Csete Nagy* stb.) A nagyszigeti részen azon kívül, hogy *Sereg akol* kis faluvá duzzadt, több új szállás, tanya tűnt fel. A kikeleti és köveslágyi kertekben kis piros négyzetek lakóházakat jelölnek.

Negyedről sajnos csak fekete-fehér térképem van, ezen jól látható a községgel szemben a Vág tulsó partján a halmazfalu képét mutató *Negyedi aklok* csoportja. Az

85. Három térképlap: Zone 14 Col. XVIII Section NW, Zone 14 Col. XVIII Section NO és a Zone 14 Col. XVIII Section SO maradt fenn az eredeti lapokból.

aklokot és környéküket 1864-ben a következőképpen írják le: „*Faluból a vághoz kimen-
vén, ott egy Kompon átjárás létezik, a tulsófélen, majdnem irányában fekvő ugyneve-
zett Akloknak, hol a Gazdák marháikat teleltetik, – körülötte vághmellest szép szilvá-
sok, jó káposzta, hajma, zöldség 's más egyebettermő földek vannak.*” (Pesty)

A térképen található sokféle név és jelölés (akol, istálló, szállás, ház, major) is jelzi, hogy az átalakulóban lévő gazdálkodás és határhasználat sokféle funkciójú gazdasági telephe-
lyet, lakóházat, szórványtelepülést hozott létre, amelyek egymás mellett éltek és működtek,
ugyanakkor folyamatosan változtak. Léteztek még az egykori aklok, és állatteleltető szál-
lásokként működtek, de funkciójuk a szántóföldi művelés terjedésével némileg változott. A
földművelés kiterjedése befolyásolta a gazda kint tartózkodásának idejét, a gazdasági esz-
közök és termények tárolását. Megjelennek új gazdasági telephelyek, amelyek mint szán-
tóföldi tanyák jönnek létre, és egész évben lakottak. Új jelenség a gyümölcsösökbe törté-
nő állandó kiköltözés, amely elsősorban a gútai szegények körében terjedt el. A túlszűfolt
belterületről sokak számára a kiköltözés a kertekbe a lakóházszerzés egyetlen útjának
bizonyult. Sokan nem is rendelkeztek más ingatlannal, mint egy kis gyümölcsöskerttel.

Ma a környékünkön 18 település található, a fenti felsorolt 15 település határával csak-
nem megegyező területen. A 20. században több új település jött létre, elsősorban az
egykori szállásokból kialakult tanyacsoportok önállósulásával. Ilyenek: Alsóhatár,
Bogyarét, Vágfüzes, nagyrészt Ifjúságfalva is. Lipové (korábban Hodžovo) az első
Csehszlovák Köztársaság alatt létrejött telepes falu, kolónia. Ezeknek a településeknek
a kialakulását nem érthetjük meg, ha nem tárjuk föl a települések történetét, a környék
gazdálkodását és ha nem ismerjük föl azokat a természeti és gazdasági okokat, ame-
lyek a tanyarendszer kialakulását és az azt megelőző szállásrendszert létrehozták.
Munkámmal ezt a megismerési folyamatot igyekeztem elősegíteni.

BÉLA ANGYAL

FOLDS, QUARTERS IN GÚTA AND SURROUNDINGS IN THE 18–19TH CENTURY

In the Hungarian folk literature, the study of Tamás Hofer generated attention in 1960 on the fact that there had been farmyards outside the dwellings, in the fields also in the northern part of Kisalföld (Little Plains), in the folds of Negyed (Neded). Similarly to the situation on Alföld (Great Plains), divided settlements were formed in the 18–19th century, when the houses and farmyards were separated. The historical research of the divided settlements and the ethnological research of folds and quarters have not been conducted up to now. In my present study, based on archival research, contemporary maps and ethnographic collection, I specify the circle of divided settlements having quarters and I present their farming, in particular animal husbandry. Folds and quarters were essential accessories of contemporary extensive farming (animal husbandry), where they conducted the wintering of the livestock. Based on maps of contemporary military surveys, I determine the special spread, growth and local characteristics of the folds according to settlements. In the second half of the 19th century, folds turned gradually into permanently inhabited farmlands, some of the quarters developed into an independent village, such as Alsóhatár and Bogyarét. Most of the farms though have lost their importance and gradually withered away.

MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

NYELV

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Egy kocsmai verekedés tanulságai

Társadalom- és mikrotörténeti elemzés egy pozsonyi
borkimérésben lezajlott 1539-es konfliktusról

ATTILA TÓZSA-RIGÓ

Lessons from a tavern brawl. Social and micro-historical analysis
of a conflict from 1539, taking place in a Pozsony wine tavern

316.472.4(437.6)"1539"

16.48(437.6)"1539"

159.922.27(437.6)"1539"

Keywords: Pozsony, 1539. Place: a wine tavern in the 16th century. The room size, structure and setup. Pickers of quarrels, injured and witnesses: inspection of the persons involved. Anatomy of a brawl.

Egy kocsmai verekedéssel kapcsolatban a kutató számára talán az lehet a legtanácsosabb, ha igyekszik kimaradni belőle. A történészek viszont abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy anélkül „lehetnek jelen” egy ilyen konfliktusban, hogy komolyabb sérüléseket vagy jogi következményeket kellene kockáztatniuk. Természetesen a történeti források teszik lehetővé, hogy betekintést nyerjünk a mindennapok ezen szegmensébe.

A kora újkori ember számára – hasonlóan más korok szereplőihöz – a kikapcsolódásnak, az ún. szabadidő eltöltésének legalább olyan fontos szerepe volt, mint a munkának. A két szférát valójában nem is igazán választották el egymástól mereven, s meghatározó volt, hogy a munkával töltött hétköznapiakat, illetve a pihenésre szánt időt milyen közegben élte meg az egyes ember. A kikapcsolódást célzó tevékenységek között kiemelt helyet kapott a közös italfogyasztás, a különböző társas játékok és a tánc. A szűkebb társadalmi környezet természetesen nagyban meghatározta a szabadidő eltöltésének helyét, módját és körülményeit. A korabeli polgárság számára a nyilvános szféra kiemelt színterei voltak a fogadók és a borkimérések. Az ezeken belül zajló életről sajnos ritkán értesülünk, gyakran inkább csak a városvezetésnek az italfogyasztás szabályozását célzó rendelkezéseit ismerjük. Így minden olyan forrás nagy értékkel bír, amely segítségével betekintést nyerhetünk a nyilvános szféra ezen részébe.

Jelen tanulmány egy verekedés ügyében 1539-ben felvett pozsonyi tanúkihallgatási jegyzőkönyv információit vizsgálja. A konfliktus egy borkimérésben zajlott le. A tanúk vallomásait több szakaszban jegyezték le, az anyag a pozsonyi Actionale Protocollum második kötetében (1539–1548) maradt fenn.¹ Részünkről nem elsősorban az összetűzés lefolyása és kimenetele tart érdeklődésre számot, hanem olyan – a résztvevők és az ügyet vizsgálók számára esetleg mellékesnek tekintett – információk, amelyek számos adalékkal járulhatnak hozzá a kora újkori polgári társadalom mindennapjainak közelebbi megismeréséhez. A forrás információiból nem lehet nagy ívű társadalomtör-

1. Archív mesta Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy (AMB MmB) Actionale Protocollum 2 a 2 (AP) II. fol. 7r–11v.

téneti következtetéseket levonni, érdemes viszont összegyűjteni és elemezni az „elejtett” információtöredékeket.

Előjáróban röviden szeretnénk vázolni az ügyet. A feljegyzésekből az derül ki, hogy 1539-ben Pozsonyban egy nyilvános borkimérésben („*Inn aim öffnen leithauss*”) szóváltás után verekedés tört ki egyrésről egy Hans Knüpfer nevű személy, másrésről két halászlegény, Georg és Mert Riemer között. Összesen 11 tanút hallgattak meg az ügyben a pütkösöt követő napokban.

A helyszín, egy 16. századi borkimérés

Vizsgálódásaink során elsőként a helyszínt vesszük szemügyre. A bejegyzések arra utalnak, hogy egy olyan kimérésben zajlott az esemény, amelyet egy fürdővel együtt, vagy annak közvetlen közelében üzemeltettek. Az első tanú, Peter Schneller szerint Hans Knüpfer a verekedést megelőzően a kimérés, vagy a fürdő udvarán tartózkodott („*Knupffer sei im hoff gewesen Inn Judem pad*”).² A megfogalmazásból esetleg arra is következtethetünk, hogy a fürdőnek és a kimérésnek közös udvara volt. Corbinian Slosser vallomása már egyértelműsíti a kérdést, nála ugyanis az szerepel, hogy egy bizonyos Jakab mesterrel együtt a fürdőhöz tartozó helyiségben (*padstub*) iszogattott, amikor kitört a rendbontás.³ Mindennek tekintetében – mielőtt képzeletben belépünk a „tethelyre” – érdemes távolabbról indítani a helyszín vizsgálatát.

A polgárok számára a fürdők – a kocsmákhoz hasonlóan – nemcsak a kikapcsolódás és a felfrissülés lehetőségét nyújtották, hanem egyben a közösségi élet fontos színterei is voltak.⁴ Kifejezetten tisztálkodásra használt helyiség általában nem volt a korabeli polgárházakban, leginkább a közös fürdők szolgáltak erre. A fürdősök tevékenysége sokrétű volt, így például köpölyöztek és eret is vágtak.⁵ A fürdősöknek (és a borbé-

2. AMB MmB AP II. fol. 7v.

3. AMB MmB AP II. fol. 9r.

4. A fürdőknek a szórakozáson túlmutató jelentőségét fejezi ki, hogy a polgárok – saját lelki üdvük érdekében – a szegények számára sokszor rendelték ún. lelki fürdőt („*Seelbad*”), ami annyit jelentett, hogy a hátrahagyott vagyonukból erre elkülönített összegből a nélkülözőknek egy fürdőt készítettek. A lelki fürdő intézményéhez Tózsá-Rigó Attila: *Kegyesség és hit-újítás. A reformáció megjelenésének első nyomai az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletekben*. Publicationes Universtitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica XI. 2006/1. 113–159. p., hiv. hely: 121–122. p. Tudunk olyan esetről is, amikor egy polgár egész fürdőjét mint lelki fürdőt a pozsonyi Krisztus Teste Társulatra hagyta. Vámosy István: *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Pozsony, 1901, 56. p.

5. Granasztói György: *A középkori magyar város*. Budapest, 1980, 227. p. A fürdőmesterek (*Bader; Balneator*) felkészítése a borbélyokéhoz hasonlóan céhszerű keretek között történt. Folyamatosan gondoskodniuk kellett fürdőjükben friss vízről, tűzvész esetén pedig segédjeikkel és felszerelésükkel az oltásban voltak kötelesek részt venni. Kamenický, Miroslav: *Brandschutz im Alltagsleben der Stadt Preßburg*. In Čičaj, Viliam–Pickl, Othmar (Hrsg): *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Die Referate des Internationalen Symposiums in Časta-Pila vom 11.–14. September 1995. Veröffentlichungen der Kommission für Wirtschafts-, Sozial- und Stadtgeschichte 6. Bratislava, 1998, 151–156. p., hiv. hely: 153. p.

lyoknak) fontos szerepük volt a polgárok mindennapi életében, ők végezték ugyanis az egészségmegőrzést szolgáló egyszerűbb műveleteket. Vagyoni helyzetük igen változó képet mutat. Bár mindkét foglalkozás, de főleg a fürdősöké lenézett szakma volt,⁶ mégis valószínűleg mindkét csoport tagjainak többsége a (felső)középréteghez tartozott, s voltak olyan borbélyok is, akik az előkelő felső réteghez voltak sorolhatók.⁷ A Pozsony történetével foglalkozó szakirodalomban két fürdőre találunk adatot. A Felsőfürdő 1517-ben került a Flins családtól a város kezébe.⁸ A fürdő városon belüli helyéről nem rendelkezünk közelebbi információval. Ismert viszont, hogy az Alsófürdő a Dunára néző Halász-kapu közelében működött. Ezt a létesítményt 1536-ban eladták Jakab fürdősnek, majd a város 1585-ben szerezte vissza Langhaus György örökösétől.⁹ A vizsgált tanúvallomásokban először *Judenpad*ként, azaz Zsidó-fürdőként jelenik meg a borkimérésnek is helyet adó fürdő. A *Judenpad* minden bizonnyal az Alsófürdő egy másik elnevezése lehetett. Az egyik tanú leírásában ugyanis már az szerepel, hogy az Alsófürdőben („*Im untern pad*”) zajlottak a mozgalmas események.¹⁰ A két elnevezés egymásnak történő megfeleltethetőségére utal még áttételesen az is, hogy a Halász-kapu előterében fekvő Újvárosban nagy számban dolgoztak halászok és tímárok. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a szóban forgó borkimérésben is – legalábbis a verekedés időpontjában – jelentős arányban voltak jelen az említett két szakma képviselői.¹¹

A helyszínt közelebről megvizsgálva megállapítható, hogy a kimérésnek valószínűleg a fürdőépülettel közösen volt egy udvara, ezen keresztül lehetett megközelíteni magát a csapszéket. Utóbbit minden alkalommal (négy említés) a *Leithaus* kifejezéssel jelölik. Mivel a kimérőnek, azaz a *leitgeber*nek magától értetődően az volt az elsődleges érdeke, hogy a közép- és nagytermelő szőlősgazdák által rábízott készleten minél hamarabb túladjon, vagy legalábbis minél nagyobb mennyiséget értékesítsen belőle, ennek érdekében mindent meg kellett tennie azért, hogy a vendégeknek a borfogyasztáson túli igényeit is kielégítse. Amellett, hogy gondoskodott padok és asztalok felállításáról, általánosan megszokott volt, hogy a *leitgeber* által felvett segédzemélyzet a borok mellé ételt is felszolgált, sőt olykor mutatványosokkal is igyekeztek növelni a forgalmat.¹² Mindennek tekinte-

-
6. Kintzinger, Martin: Status Medicorum. Mediziner in der städtischen Gesellschaft des 14. bis 16. Jahrhunderts. In Johanek, Peter (Hrsg): *Städtisches Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800*. Städteforschung A 50, Köln–Weimar–Wien, 2000, 63–91. p., hiv. hely: 78. p.
  7. Kubinyi András: Gesundheitspflege in den mittelalterlichen Städten Ungarns. In Kirchgässner, Bernhard–Sydow, Jürgen (Hrsg): *Stadt und Gesundheitspflege*. Arbeitstagung in Bad Mergentheim, 14.–16. November 1980, Südwestdeutscher Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung. Sigmaringen, 1982, 95–107. p., hiv. hely: 100. p.
  8. Érdekes adalékként megemlíthető, hogy 1533-ban egy vízforraló üsttel is felszerelték ezt a létesítményt. Öt évvel később kikerült a város tulajdonából, eladták egy Sebestyén nevű fürdősnek. Vámosy István: *Adatok...* i. m. 55–56. p.
  9. Ortvy Tivadar: *Pozsony város utcái és terei. A város története utca és térnevekben*. Pozsony, 1905, 228. p. Arra nem tér ki Ortvy, hogy a kapun belül, vagy kívül volt-e a létesítmény.
  10. AMB MmB AP II. fol. 9r.
  11. A Zsidó-fürdő elnevezésből kiindulva az is elképzelhető, hogy talán az óváros délkeleti részén helyezkedett el, ahol a Zsidó utca is. A hasonló méretű német városokkal összevetve a pozsonyiak viszonylag jól el voltak látva fürdőkkel. A szintén kb. 5000 lakosú Hall városában például négy ilyen létesítmény várta a kikapcsolódásra vágyó polgárokat. Wunder, Gerd: *Die Bürger von Hall. Sozialgeschichte einer Reichsstadt 1216–1802*. Sigmaringen, 1980, 134. p.

tében a fürdővel együtt üzemeltetett kimérés igencsak „jó húzás” lehetett a fenntartó részéről, hiszen így többféle kikapcsolódási lehetőségnek hódolhattak a betérő polgárok. A jegyzőkönyvekben találunk utalást arra, hogyan használták a vendégek az említett létesítményt. Az egyik halász, Emrich Rietzinger azt vallotta, hogy „amikor Riemer bejött [a kimérésbe], [Rietzinger] hallotta, hogy [Riemer] Knüpfert szidalmazza, annak az ügynek kapcsán, amit még a fürdőben kezdtek el [megvitatni]”.¹³ Ez a kijelentés nem pusztán arra világít rá, hogy a verekedést megelőző szóváltás egy korábbi beszélgetés folytatása volt, hanem arról is információt nyerünk, hogy a vendégek összekapcsolhatták a különböző szórakozási/kikapcsolódási lehetőségeket. A vizsgált 1539-es esetben nyilván először a fürdőt látogatták meg, majd betértek poharazni a kimérésbe.

A *Leithaus* külsejéről sajnos nem találunk adatot. Ennek elképzeléséhez az 1497-es pozsonyi bormérési statútum rendelkezéseit hívhatjuk segítségül. A szabályzat értelmében a bormérésre a ház előtt lehetett felhívni a polgárok figyelmét. Az alapszabály erre vonatkozóan részletesen rendelkezik. Nemcsak egyszerűen a bormérés tényét kellett a potenciális vendégek tudomására hozni, hanem azt is meg kellett jelölni, hogy milyen fajtájú és milyen idős bort lehet az adott helyen kapni. A kétéves bort (-*Zwifirdigen*) egy vágott cégér (-*ain Zaiger mit schaiten*) és egy szalmafonat jelezte, az egyéves bornak (-*viridigen*) a magában kitett cégér felelt meg, a leginkább keresett újbort (-*hewrigen*) pedig a zöld cégérral (-*mit [...] ainem grunen Zaiger*) ellátott ivókban találhatták meg a betérők.¹⁴ A statútum második pontja arra is kitér, hogy a fent leírt

12. Richard Perger a hasonló munkát végző bécsi *Weinmeisterek* tevékenységét az angol *-catering* kifejezéssel jellemzi. Perger, Richard: Weinbau und Weinhandel in Wien im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In Opll, Ferdinand (Hrsg): *Stadt und Wein. Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas*. Bd. XIV. Linz, 1996, 207–219. p., hiv. hely: 214. p. Ennek tekintetében mind a bécsi *weinmeistereket*, mind a pozsonyi *leitgebereket* modern kifejezéssel egyfajta -vendéglátó-ipari menedzserként is értelmezhetjük.

13. AMB MmB AP II. fol. 7v.

14. Tóza-Rigó Attila: Az 1497-es pozsonyi borkimérési statútum. *Agrártörténeti Szemle*, 47. (2006) 202–222. p., hiv. hely: 215. p. A mai közízléssel ellentétben a korszakban a fiatal borokat fogyasztották a legszívesebben, ezek között is az volt a legkeresettebb, amelyet nem sokkal a szüret után kínáltak eladásra. Erre többféle magyarázatot is találhatunk. A korabeli viszonyok között nagyon nehezen tudták eltartani a borokat, így azok hamar megcetesedtek, megpimpósodtak. Az egyéves bornak már esett az értéke, kivéve, ha a rossz termés miatt nem állt rendelkezésre megfelelő minőségű újbor. A többéves bort pedig egyszerűen fáradt bornak (-*er altelt*) nevezték. Csak a 17. század második felétől kezdett egyre gyakoribbá válni, hogy a szőlősgazdák több évre visszamenőleg is elraktároztak borokat, de nem a minőségjavítás céljából, hanem azért, hogy a felhalmozott készletek által csökkentse az időjárásal szembeni kiszolgáltatottságot. Ettől az időszaktól kezdve váltak inkább népszerűvé az idősebb borok az újborral szemben. Landsteiner, Erich: Weinbau und bürgerliche Hantierung. Weinproduktion und Weinhandel in den landesfürstlichen Städten und Märkten Niederösterreichs in der frühen Neuzeit. In Opll, Ferdinand (Hrsg): *Stadt und Wein. Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas*. Bd. XIV. Linz, 1996, 17–50. p., hiv. hely: 38. p.; Sandgruber, Roman: Wein und Weinkonsum in Österreich. Ein geschichtlicher Rückblick. In Opll, Ferdinand (Hrsg): *Stadt und Wein. Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas*. Bd. XIV. Linz, 1996, 1–30. p., hiv. hely: 3–4. p. Mindebben természetesen közrejátszott az a tény is, hogy az újbor még nem volt olyan erős, mint „idősebb társai”, így az előbbiből többet lehetett inni a mindennapi fogyasztás keretében.

módon kell eljárni vörösborkok árusítása esetén is, azzal a különbséggel, hogy meg kell jelölni azt is, hogy az adott helyen vöröset mérnek.¹⁵ Az egyes cégértípusok tárgyalásánál tehát értelemszerűen fehérborokra gondoltak. A rendelkezésnek ez a része is rávilágít arra, hogy a pozsonyi szőlőnedűk között inkább a fehérborok voltak túlsúlyban.

Visszatérve a verekedés helyszínének elemzéséhez, az szűrhető le, hogy az udvaron is lehetett fogyasztani, erre utal a korábban már említett Peter Schneller vallomása, mely szerint Knüpfer még az udvaron tartózkodott, amikor Schneller belépett az épületbe („*herein ins haus gang*”).¹⁶ Konkrétan megnevezik a belső helyiséget is, *stubnként*, azaz szobaként jelölik, utóbbi kifejezés négy alkalommal fordul elő. Az italárusítás minden bizonnyal itt történt, s a vendégek az időjárástól függően benn az épületben, vagy kint az udvaron fogyasztottak.

A helyiség mérete, felépítése, berendezése

A belső helyiség méretére csak közvetett módon következtethetünk. A tanúvallomások alapján megállapítható, hogy legalább 17–18 személy tartózkodott a kimérésben, részben az udvaron, részben az épületben. Bár a legtöbb tanú az indulatok elszabadulása után igyekezett kijutni, annyi bizonyos, hogy mivel a rendbontás bent zajlott, így a szemtanúk és az általuk említett személyek legalább rövid időre megfordultak a belső helyiségben. Így még ha feltételezzük is, hogy nem egy időben tartózkodtak a helyiségben, a kimérést nagyjából akkorának képzelhetjük el, amelyben legalább 20–22 ember elférhetett. Ehhez hozzá kell még számítanunk a személyzetet, amelyből a kocsmai verekedések „állandó tartozékaként” csak a korcsmárost említik meg egy alkalommal, nevezetesen mikor az egyik Riemer már egy a helyiségben fellelhető eszközzel igyekezett érvényt szerezni igazának, Rietzinger szolt a borosgazdának (*Wirt*), hogy el kellene venni tőle az eszközt. Mivel a szövegben a *Wirt* megnevezés szerepel, valószínűsíthető, hogy a beavatkozásra felszólított személy egyben a létesítmény tulajdonosa/fenntartója volt, nem pedig alkalmazott, hiszen utóbbi esetben inkább a *Leitgeber* vagy a *Zapfler* kifejezést várnánk.

Csak egy alkalommal utalnak arra, hogy mit fogyasztottak a vendégek. Wolfgang Hofer tímár vallomásában azt olvashatjuk, hogy másokkal borozott („*peim wein gewesen*”), amikor elkezdődött a dulakodás.¹⁷ Arról sajnos nem értesülünk, hogy milyen bor lehetett a kupákban.¹⁸

15. Tózsá-Rigó Attila: *Az 1497-es pozsonyi...*, i. m. 215–216. p.

16. AMB MmB AP II. fol. 7v.

17. AMB MmB AP II. fol. 9r.

18. A korábbiakban a kimérések általános bemutatásánál már említettük, hogy Pozsonyban nagy valószínűséggel inkább a fehérborokat részesítették előnyben. A vörösborkultúra csak a 16. század második felében és a 17. században terjedt el nagyobb méreteken délszláv hatásra, s inkább csak az ország középső területén volt jellemző. Kisebb régiókban, így például éppen Pozsony és Sopron környékén a német polgárság által meghonosított, fejlett szőlőtermelő-kultúrának köszönhetően már a korábbi időszakokban is megjelent, de nem tett szert túlsúlyra. Andrásfalvy Bertalan: *A vörösborkultúra Magyarországon. Néprajzi Értesítő*, 39. (1957) 49–69. p., hiv. hely: 54–61. p.

Amint azt korábban említettük, gyakran előfordult, hogy a kimérésekben ételt is lehetett kapni. Az 1539-es verekedés helyszínén is lehetőség volt erre, a vallomásokból ugyanis kiderül, hogy konyhája is volt a „komplexumnak”. Caspar Reisner tanú valószínűleg később érkezhett, ő ugyanis már csak a verekedés végkifejletéről számolt be. Amikor a csapszékbe lépett, a földön fekve találta az egyik Riemert, akit ecettel próbáltak magához téríteni. Nyilván az ecet is a konyhából került elő. A másik Riemer pedig a konyhában feküdt („*der ander Riemer sei inn der kuchel gelegt*”).¹⁹

A kimérés berendezéséről sajnos igen szűkösek az információink. A személyek vizsgálatánál a későbbiekben látni fogjuk, hogy nagy többségében kézművesmesterek és legények alkották a hely közönségét. Ezt az információt figyelembe véve egyszerű berendezési tárgyakkal, faasztalokkal és -padokkal képzelhetjük el mind a belső helyiséget, mind az udvart. Több kifejezés is arra enged következtetni, hogy ülve fogyasztottak a vendégek, tehát nem ún. „talponállóként” kell magunk elé képzelni a helyet. Erre utalnak az olyan megjegyzések, mint „*Er sich zu Maister Jacoben [...] gesetzt mit Ime getrunck*”, vagy „*si[c]h ain klains zu inen gesetzt*”.²⁰ Az eset kissé morbid ironiája, hogy néhány berendezési tárgyat is említenek a tanúk, azonban nem azzal a szándékkal, hogy pontosabban leírják a helyszínt. Konkrétan három tárgyra térnek ki, mégpedig azért, mert a rendbontók ezeket az eszközöket használták egymás ellen a verekedés során. Ilyen módon értesülünk néhány használati tárgyról.

A legtöbbször előforduló eszköz azonosítása kérdéses. Hat tanúnál 13 említéssel szerepel egy *wör*, vagy *rör* nevű tárgy. Az első formában nem tudjuk feloldani az elnevezést. A *rör* alakból viszont a mai német *Röhr* szóra asszociálhatunk, amely ebben az esetben kiöntőt vagy kiöntőcsövet jelent. A korszakban gyakoriak volt a kiöntőcsővel ellátott kannák.²¹ Rietzinger szerint amikor Knüpfert elfogvotta a türelme a Riemer részéről őt ért szidalmak miatt, kezébe vette a kiöntőt („*hab die wör inn der hanndt gehobt*”),²² és azt már Schneller vallotta, hogy ezután Knüpfert ezzel az eszközzel fejbe vágta Riemert („*mit derselben den Riemer über den kopff geslagen*”).²³ Wolfsgnag Resch tanú kiemelte, hogy a Riemereknél nem volt hasonló tárgy („*die Vischer haben khain wör gehabt*”).²⁴ Ezzel szemben Albrecht Ellender állítása szerint az egyik Riemer a verekedés közben kirohant és hozott magával egy másik kiöntőt és azzal ütötte Knüpfert. A fegyverként használt tárgy alakjára csak egyetlen adatot közölnek, Thomas Nievergold vallomásában *plosse rör*, (vagy *plosse wör*) szerepel, ami talán arra utal, hogy fedél nélküli kiöntő volt Knüpfert kezében.

Három tanú egybehangzóan azt állította, hogy Knüpfert a verekedés egy adott pillanatában egy kannával leütötte az egyik Riemert, pontosabban fejbe vágta vele

19. AMB MmB AP II. fol. 7v.

20. AMB MmB AP II. fol. 9r.

21. A 17. századi soproni végrendeletekben is említenek ilyen darabokat. Askercz Éva: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején. *Soproni Szemle*, 53. (1999) 4. 370–382. p., hiv. hely: 380. p.

22. AMB MmB AP II. fol. 7v.

23. AMB MmB AP II. fol. 7v.

24. AMB MmB AP II. fol. 7v.

(„*Knupffer ain kandl gerukht und den Riemer zum Kopff geslagen*”).²⁵ A tanúvallomásokot összegző bejegyzés szerint Georg Riemer szenvedte el ezt az ütést. Wolfgang Resch állítása annyiban tér el az előbbiektől, hogy szerinte Knüpfer nem leütötte, hanem megdobta Riemert az eszközzel, ebből arra következtethetünk, hogy egy könnyű vagy közepesen nehéz tárgyról lehetett szó. A kanna minden bizonnyal önből készült, alakjára, méretére sajnos nincs adatunk.²⁶ Az is elképzelhető, hogy a fent említett *rör* és a *kandl* ugyanazt az eszközt, egy kiöntővel ellátott kannát takar. Schneller említ még egy eszközt, amellyel – a kissé nehezen értelmezhető szöveg szerint – egy Joachin nevű mestert arcon vágta („*sei mit ainer gapeln zugeloffen*”).²⁷ A *gapel*ként megnevezett eszköz minden bizonnyal egy nagyobb űrméretű korsó lehetett.²⁸

Rendbontók, sérültek és szemtanúk; a személyek vizsgálata

A tanúvallomásokból az derül ki, hogy a verekedés idején a kimérésben csak férfiak tartózkodtak. A korábban már idézett bormérési statútum nem említ olyan rendelkezést, mely szerint nőknek nem lett volna szabad látogatni ezeket a helyeket. A személyzet kapcsán pedig a szabályzat kitér arra, hogy a bort nők is értékesíthették. Ez abból a szakaszból szűrhető le, amelyben a fogyasztók védelme érdekében kilátásba helyezték, hogy amennyiben valaki rossz vagy nem hitelesített mértékeket használ, az büntetendő. Külön kiemelték, hogy minden esetben így kell eljárni, attól függetlenül, hogy a bort maga a tulajdonos – mindegy, hogy férfi vagy nő – vagy borkimérő értékesíti („*Es seyn weinhern, frawen oder leitgeb[e]n*”).²⁹ Mindazonáltal a fürdő melletti csapadék vendégei között joggal feltételezhetünk általában erős férfifélszázat.

Korábban már említettük, hogy a szemtanúkat és a vallomásokban szereplő további személyeket összegezve 17, esetleg 18 vendégről olvashatunk a forrásban. A bizonytalanság abból ered, hogy előfordulnak csak keresztnévvel megadott személyek, akikről nem közölnek további információt. Összesen tehát tizenhét férfit tudunk nagy biztonság-

25. AMB MmB AP II. fol. 9r.

26. A korszakban kétféle típus volt elterjedt a német városokban. Az északi területeken egy olyan változat volt használatos, amely öblösebb kialakítású alsó része miatt harang alakra emlékeztetett, és gyakran látták el kiöntőcsővel. A délnémet és az osztrák területeken egy elegánsabb kialakítású változat terjedt el. Ebbe a típusba egyenes falú, felfelé keskenyedő, hengert formázó kannák tartoztak. Dixel, Walter: *Das Hausgerät Mitteleuropas*. Berlin, 1973, 60–62. p. és 179–185. p. A magyarországi régészeti ásatások során előkerült önkannák alapján arra következtethetünk, hogy Pozsonyban is inkább az utóbbi típus lehetett használatban. Az említett leletekhez: Holl Imre: *Zinn im spätmittelalterlichen Ungarn*. Teil I. Acta Archeologica Scientiarum Hungaricae. 39. (1987) 313–335. p., hiv. hely: 318–319. p. és 323–325. p.

27. AMB MmB AP II. fol. 7v.

28. A *gabele* vagy *gabel* kifejezések szinonimájaként Lexernél a *Krücke*, *Krückstock* szavak szerepelnek, amelyek nagyobb korsót, flaskaszerű edényt, esetleg kannát jelentenek. Lexer, Mathias: *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 38., unveränderte Auflage. Stuttgart, 1992, 52. p.

29. A dokumentum a Pozsony Városi Levéltár állományában a *Gotsleichnamszech gazdasági kimutatásai* címmel jelölt iratcsoporton belül található. AMB MmB 3 a 1 fol. 48r.

gal „elkülöníteni”. A továbbiakban – kiaknázva más pozsonyi források információs bázisát is – meg kell próbálnunk a lehetőségekhez mérten feltárni a vizsgálati anyagban elének táruuló személyek, azaz az Alsó-fürdő és a kimérés közönségének a háttérét.

Tizenkét férfinak nagy biztonsággal meg lehet állapítani a foglalkozását. A legnagyobb számban halászok voltak jelen a kimérésben, nevezetesen hat személyt halászként vagy halászegényként tudunk azonosítani. A verekedés két résztvevőjéről, Mert és Georg Riemerről már a tanúvallomások bevezető néhány sorban megjegyezték, hogy egy bizonyos Dionisi Vischer segédei voltak. A Mert és Georg közötti esetleges rokoni kapcsolatról nem tudunk meg közelebbit. Mert Riemerrel más pozsonyi forrásban is találkozunk. Egy kézműves özvegye, Otilia Wildmanin végrendeletében többek között egy kováccsal és egy fürdőssel együtt szerepel, mint a végrendeletben foglaltak végrehajtását felügyelő testamentumos urak egyike.³⁰

Mivel a jelen levő személyek között a halászok alkotják a legnagyobb csoportot, érdemes részletesebben kitérni e szakmának a város életében képviselt szerepére. A pozsonyi kézműveseken belüli jelentős számbeli súlyuk nyilvánvalóan a Duna nyújtotta kedvező lehetőségekre vezethető vissza. A kézműves-társadalmon belüli arányuk a korszak Végrendeleti Könyvében is érzékelhető. Az 1529 és 1557 között lejegyzett testamentumok között 155 olyan utolsó rendelést találunk, amely kézműveshez vagy annak feleségéhez köthető. Az iparostevékenységet űző végrendelezők 43 szakma képviselői közül kerültek ki. Legnagyobb arányban a textil-, ruha- és bőriparban tevékenykedők vannak jelen a forrásban. A harmadik legnagyobb csoportot az élelmiszeripar képviselői alkotják, ezen belül legnagyobb számban a halászok és a mészárosok képviseltetik magukat, kilenc-kilenc végrendelettel. A halászok megtalálhatók a pozsonyi Tiltáskönyvben (1538–1566) is: négy esetben követelő félként, hét ügyben pedig adós-ként.³¹

Megélhetésüket tekintve a halászok esetében többrétű tevékenységről beszélhetünk. Régi szokásjogra hivatkozó 1543-as céhlevelük megfogalmazása szerint a dokumentum a halászok és a halárusok között („zwischen den Maistern und Fischerhandwerks und Fischkäuflen”) már korábban írásba foglalt szokások alapján erősített meg.³² A 16 végzéből álló céhlevel pontjainak a fele a halárusítás szabályozásáról szól (pl.: idegenek kizárása, méreten aluli hal árusításának tiltása stb.).

30. AMB MmB Protocollum Testamentorum 4 n 2 (PT) II. fol. 266r.

31. Tózsa-Rigó Attila: A pozsonyi Tiltáskönyv (1538–1566) információs bázisa. Különös tekintettel a pozsonyi felső- és középréteg városon túlnyúló kapcsolatrendszerére. *Századok*, 142. (2008) 5. 1135–1186. p., hiv. hely: 1166. p.

32. Špiesz, Anton: *Štatúty bratislavských cechov*. Bratislava, 1978, 395. p. A nőknek a céhes kézműipari termelésben képviselt szerepéhez találunk fontos adalékot Caspar Reickher felesége, Katerina asszony végrendeletében, amelyben kiemeli, hogy ő maga is tagja volt a halászok céhének, midőn mesterére és a céhlegényekre összesen 12 forintot hagy. AMB MmB PT II. fol. 362v. Több olyan korabeli céhszabályzatot is ismerünk, amely már megfogalmazásában is jelzi, hogy a mesterek között egyaránt lehettek férfiak és nők is, azaz a *Maister* és *Maisterin* megjelölést használja az említett céhtagokra. Ilyen dokumentum például a fazekasok céhszabályzata 1569-ből és a kalaposoké 1575-ből. Špiesz, Anton: *Štatúty bratislavských...*, i. m. 117–118. p. és 152–159. p.

Témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel bír a halászegényeket érintő rész. Eszerint a legények önállóan nem kezdhettek halárusításba, csak akkor, ha arra valamelyik mester utasítást adott. Az áru minőségét és a halak megfelelő méretét a céhmesternek, de legalábbis a halászok vagy a halárusok valamelyik mesterének kellett ellenőriznie. A céhlevél az 1539-es verekedés egyik tanúját, Albrecht Ellendert is említi. A forrásból megtudjuk, hogy Ellender köztisztviselőként álló személy volt a halásztársadalmon belül, a céhlevél ugyanis azzal zárul, hogy mind a halászoknak, mind a halárusoknak ki kell jelölniük egy-egy mestert, aki a rendelkezések betartását felügyeli, s a dokumentum szerint 1543-ban a halászok részéről Albrecht Ellendert jelölték erre a feladatra.³³ Arra nincs adat, hogy esetleg ő lett volna a céhmester, de mindenképpen tekintélyes személynek kellett lennie a szakmán belül. A halászok és halárusok céhtől gyakran vásárolt a városi tanács is. A városvezetés reprezentációs költségei között a bor és a hal tette ki a legnagyobb tételt.³⁴

Visszatérve az 1539-es rendbontás tanúhoz, Emrich Rietzinger esetében az Actionaléban nem találunk utalást foglalkozására. Itt is a végrendeleteket hívhatjuk segítségül, Rietzinger testamentumát ugyanis hat évvel később jegyezték le. Ebben nemcsak foglalkozását, hanem – viszonylag pontosan – városon belüli lakhelyét is közli. Eszerint a Duna mentén elterülő vödríci külvárosban lakott („*Emerich Rietzinger vischer und mitbürger zu Presspurğ gesessen auf der Wedritz*”).³⁵ Utolsó rendelkezésében több kisebb értékű kegyes adomány mellett egy forintot a halászcéhre is hagyományozott. Végrendelete nem tanúskodik nagy vagyonról, a középosztálybeli kézművesek népes táborához sorolhatjuk. Annyit mindenestre megtudunk, hogy rokonsági körében más is ezt a mesterséget űzte: unokatestvérét is halászként említi. Továbbá Rietzinger kapcsolatban volt a már többször említett Peter Schnellerrel, aki szintén az ivóban volt a vizsgált eset idején. Rietzingernek a halászat mellett más tevékenységéről is értesülünk. A városi számadáskönyv szerint 1540-ben a magisztrátus által a polgároknak kivetett adó behajtásában működött közre. Ebben az évben 13 ilyen adószedő (*Gaber*) végezte ezt a munkát.³⁶ Az Actionaléban Rietzinger beszámolóját Albrecht Ellender vallomása követi. Ellendernek a halászcéhben képviselt pozíciójáról a fentiekben már szóltunk.

Michel Wachingernek a tanúvallomásából következtethetünk arra, hogy szintén halász volt, mivel a szöveg szerint más halászokkal együtt ivott („*als er mit andern*

33. Špiesz, Anton: *Štatúty bratislavských...*, i. m. 397. p.

34. Példaként említhető, hogy 1540-ben hat schillingért vásárolt a város jó minőségű halat („*gut essen visch*”), egy soproni küldöttség ellátása céljából. AMB MmB Kammerbücher (K) 92 fol. 79.

35. AMB PT II. fol. 182v.

36. AMB K 92 fol. 35–36. A városi adminisztráció tisztségei között alsó fokú pozíciót jelentett az adószedői tisztség. Gyakran látták el pályájuk elején olyan személyek ezt a funkciót, akik később nagy karriert futottak be a politikai elitben. Tóza-Rigó Attila: *A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában*. Fons Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok 14. (2007) 2. 187–277. p., hiv. hely: 222. p. Nem valószínű, hogy Rietzingernek ilyen „ugródeszkaként” szolgált volna az adószedői tisztség, (eddig) ugyanis nem tudunk arról, hogy a későbbiekben betöltött volna bármilyen más pozíciót.

Vischern getrunken”), amikor az egyik Riemer az asztalhoz lépett és belekötött Knüpferte.³⁷ Az Ellender után tanúskodó Caspar Reisner beszámolójában nem szerepel foglalkozás, a későbbiekben azonban többször előfordul még a városkönyvben. Egy másik, ugyancsak 1539-es bejegyzésben felváltva fordul elő a Caspar Reisner és a Caspar Vischer névalak. Az 1529–1557 között összeállított második Végrendeleti Könyvben pedig többször is szerepel egy bizonyos Reisner (vagy Reiser) család, amelynek Hans Reisner halásmester volt a feje.³⁸ Nagy a valószínűsége tehát annak, hogy a korábban felesége végrendelete kapcsán már említett Caspar Reickher halász azonos lehetett az 1539-es anyagban szereplő Reisnerrel. Az eddig említett hat személynél tehát viszonylag biztosan meg lehetett állapítani a foglalkozást. További egy tanú, Peter Schneller nagy valószínűséggel szintén a halászok köréhez kapcsolható, amint arra korábban utaltunk, Rietzinger végrendelete szerint Schneller tartozott neki.³⁹

A biztosan azonosítható foglalkozású személyek közül ketten tímárok voltak. Wolfgang Hofer azt vallotta, hogy másokkal együtt borozott, és mást nem láttak, mint-hogy Knüpfer először egy kannával leüti az egyik Riemert. Hofer tímárként szerepel az anyagban. A kihallgatások mellett többször találkozunk vele a végrendeletekben is. Egy halász, egy tímár és egy övkészítő utolsó rendelkezésében említik – minden esetben más kézművesekkel együtt – a testamentumos urak között. Egy nyerges feleségének 1555-ös testamentumában tímármesterként szerepel.⁴⁰ Egy másik tímár, Blasi Früewirt 1556-os végrendeletében azt is megjegyzi, hogy Hofer a Duna-parton elterülő Újvárosban lakott, és saját pecsétjével erősítette meg céltársa utolsó rendelkezését.⁴¹ A verekedésnél jelen levő másik tímár egy tímárlegény, aki kissé furcsa „szerepben” tűnik

37. AMB MmB AP II. fol. 8v.

38. AMB MmB AP II. fol.22r és 23r. AMB MmB PT II. fol. 158r-v. A kapcsolat Caspar és Hans Reisner között nem tisztázott.

39. Az ügynek a vallomások után bejegyzett néhány soros összefoglalásában Dionisi Vischert is említik, azonban nem tisztázott, hogy ő valóban jelen volt-e a kimérésben, és ha igen, akkor milyen módon volt részese a verekedésnek, illetve az azt megelőző vitás ügynek, így őt nem vettük bele az elemzett személyek körébe.

40. Érdekességgépp megjegyezhető, hogy az Újvárosban lakó asszony viszonylag jelentős adósságot halmozott fel (több mint 120 forint értékben), amelyek kiegyenlítését férjére bízta. Hitelezői között három tímárt is találunk, köztük Hofert, akinek harminc forinttal tartozott az asszony. A tímár- és a nyergesszakma közötti kapcsolat kézenfekvő, hiszen előbbiek készítették elő a bőrt a nyergesek számára. A nyerges feleségének testamentumos urai között is két tímárt és egy cserzővargát találunk. A nőknek a kézművességen belül képviselt szerepéhez pedig fontos adalék, hogy az asszony a nyergesszakmához szükséges szerszámokat is a férjnek rendelte („*allen werkzeug, das es zu dem satler handwerk antreffen ist*”). Nyilvánvaló tehát, hogy a nő – férjéhez hasonlóan – szintén nyergeket készített, esetleg együtt is dolgoztak. AMB MmB PT II. fol. 312r–v. Utóbbi rendelkezés azért bír kiemelt jelentőséggel, mert a legtöbb esetben csak általában rendelkeztek szerszámokról, összesen csak hat ilyen esetben neveztek meg pontosan a szakmát, ebből három említés halászatnál használt eszközöket jelölt. A Tiltáskönyvben a követelt tartozások fedezeteként betáblázott vagyonrészek között mindössze négy alkalommal szerepelnek munkaeszközök, ebből két esetben konkretizálják a szakmát: mindkét követelésnél halászszerszámok eladását tiltják. Tózsá-Rigó Attila: *A pozsonyi Tiltáskönyv...*, i. m. I/1. sz. táblázat, 1142. p.

41. AMB MmB PT II. fol. 338r.

elénk. Ő maga ugyanis nem tett vallomást, viszont két tanú is említi, hogy jelen volt. A nevét nem adták meg, Ellender és Reisner csak úgy emlegette, mint Blasi Ledrer segéde. Mindketten azt vallották, hogy a legény a verekedés után visszament az ivóba, és az akkor már a földön fekvő Georg Riemernek mondott egy nehezen értelmezhető mondatot: „*ha adós vagy, csak akkor bocsátanak meg neked, ha [már] meghaltál.*”⁴² Reisner szerint a tímáregény maga is megsérült a csetepaté során. Bár magáról a kérdéses legényről nincs további információnk, mestere, Blasi Ledrer viszont szerepel egy Hans Ledrer nevű mester végrendeletében. A rokoni és a szakmai kapcsolatok összefonódására találunk itt példát, ugyanis Blasi Ledrer Hans unokájának volt a férje.⁴³ A pozsonyi Tiltáskönyvben is szerepel Blasi Ledrer. Egy 1539-es bejegyzésben egy szűcsről, egy 1541-esben pedig egy varga feleségétől követeli tartozásuk kiegyenlítését.⁴⁴ Fontos információ, hogy a második ügyben megadják Ledrer lakhelyét, ő is az Újvárosban lakott. Nagy valószínűséggel ott lehetett a műhelye is, amelyben a verekedési ügyben szereplő legénye is dolgozott.

A tímárok mellett ugyancsak két fazekassal találkozunk az anyagban. Egyikükről, Thomas Schellenperger tanúról semmilyen további információval nem rendelkezünk. A másik fazekas, Thomas Nievergold, a korábban már említett Hans Ledrer tímármester végrendeletében fordul elő: egy másik kézművessel őt kérte fel a mester az utolsó rendelés végrehajtására. Elképzelhető tehát, hogy Nievergold Blasi Ledrerrel és annak legényével is kapcsolatban volt. A fazekastevékenység mellett a városnak is teljesített szolgálatot. A városi számadáskönyv adatai szerint 1540-ben a városi adó behajtásában működött közre.⁴⁵ Az eddig ismert információk szerint – Rietzingerhez hasonlóan – Nievergold sem lépett tovább a hivatali ranglétrán. A fazekasok 1569-es céhlevelét a korábbiakban már említettük. Bódéik a ferences kolostor előtti, a Főtér kibővítésének tekinthető téren álltak.⁴⁶ Más pozsonyi forrásokban csak elvétve találunk fazekasokat. A második Végrendeleti Könyvben két ilyen testáló szerepel, a Tiltáskönyvben pedig hat fazekast tudunk kimutatni. A számadáskönyvek segítségével viszont nyerünk némi adatot munkájukra vonatkozóan. Az 1528/29-es költségvetési évben a város többek között korsókat, fedőket és tégelyeket rendelt fazekasoktól. Témánk szempontjából külön érdekes, hogy a számadáskönyvi bejegyzés szerint a városi kimérés („*zum leitgeb*n”) számára készítették ezeket a – minden bizonnyal agyagból készült – edényeket.⁴⁷ Ezen eszközök mellett a fazekasok csempét is égettek. Ezt támasztják alá az 1529-es számadáskönyvi adatok: többek között a városi örök és a kocsiszolgák szobájához 77 új csempét rendeltek, a hóhér számára ugyancsak 12 új csempét készített a tanács. A Városházán levő egyik kályhán pedig csempéket kellett cserélni. Ebben

42. AMB MmB AP II. fol. 8r.

43. AMB MmB PT II. fol. 83v.

44. AMB MmB Verbotbuch a i 1 fol. 4r és 16v.

45. AMB K 92. fol. 37.

46. Ortvy Tivadar: *Pozsony város...*, i. m. 95. p.

47. A Schustergassl egyik házában, frekventált helyen, az ún. *Zöldszobában (Gruenstubl)* mértek a város borait, egy 1532-es számadási feljegyzés szerint kocsmául és étkezőhelyül is szolgált a helység. Ortvy Tivadar: *Pozsony város...*, i. m. 645. p.

a költségvetési évben összesen tíz fontot és négy schillinget költött a város fazekas munkákra.⁴⁸

A korábban már említett Corbinian Slossert – egyéb adat hiányában – nevéből kiindulva lakatosnak vélhetjük. A számadáskönyvek tanúsága szerint a város mindig jelentős megrendelésekkel fordult e szakma képviselői felé. A lakatosoknak kifizetett összegek az ácsok és a kovácsok díjazása után általában kiemelt helyen álltak a városi költségvetésben a kézművesmunkákra fordított kiadások között. Amint azt a halászok és halárusok tárgyalásánál már láthattuk, gyakran előfordult, hogy több szakma képviselői egyesültek egyazon céhen belül, nyilvánvalóan azért, hogy jobban érvényesíteni tudják befolyásukat és/vagy mérsékeljék az egymás közötti esetleges konkurenciát. Ilyen összefonódásra találunk példát a lakatosok, puskamívesek és órásk 1571-es közös szabályzatában.⁴⁹

Jörg Preuer tanú személyére vonatkozólag – Slosserhez hasonlóan – szintén nem rendelkezünk semmilyen további adattal. Nevéből esetleg arra következtethetnénk, hogy serfőző volt, mindazonáltal éppen az ügyben szereplő Riemerek neve és foglalkozása figyelmeztet arra, hogy a forrásokban szereplő és foglalkozásnevet jelentő vezetékneveket nem lehet minden esetben valós foglalkozással azonosítani. Georg és Mert Riemer nevéből ugyanis azt szűrhetnénk le, hogy a kérdéses személyek szűjjártók voltak, a forrás azonban pontosít ebben az esetben, s amint azt láthattuk, egyértelműen halászlegényekről van szó. Wolfgang Resch tanú egyszerűen csak halászokként aposztrofálja a két Riemert („*die Vischer*”). Mindennek tekintetében tehát Slossernek lakatosként, illetve Preuernek serfőzőként történő besorolása – egyéb megerősítő információ hiányában – kérdésesnek tekinthető.

Két személy esetében csak annyit tudunk biztosan, hogy kézművesek voltak. Slosser vallomásából ismert, hogy egy bizonyos Jakab mesterrel (*Maister Jacob*) ült egy asztalnál, utóbbinak azonban a tanú nem közölte a szakmáját.⁵⁰ Jakab mester mellett Slosser szerint még egy mester jelen volt, őt *Maister Joachinként* nevezi. Sajnos utóbbinak sem ismert a pontos foglalkozása.

Wolfgang Resch tanú foglalkozására vonatkozólag még csak utalással sem rendelkezünk. A korszak végrendeleti anyagából ismert egy rézműves és egy puskamíves Resch, azonban egyikkel sem mutatható ki kapcsolat. Resch személyénél sokkal érdekesebb, hogy a verekedés egyik főszereplőjéről, Hans Knüpferről sem tudjuk, hogy mi lehetett a foglalkozása, sőt tulajdonképpen semmilyen további adattal nem rendelkezünk róla. Ilyen információszegénység mellett tehát már az is lényeges momentum lehet, hogy az egyik tanú szerint halászokkal ült egy asztalnál. Albrecht Ellender szintén azt vallotta, hogy amikor ő a kimérésbe érkezett, Riemer a halászokkal ellenségeskedett (kezdt ellenségeskedni). Ezek szerint tehát a rendbontás egyik kulcsszereplője

48. AMB K 79 fol. 125–126.

49. Špiesz, Anton: *Štatúty bratislavských...*, i. m. 456–459. p.

50. Amint azt korábban említettük, Ortwaynál szerepel, hogy a város egy bizonyos Jakab fürdősnek adta el az Alsó-fürdőt. Tekintve, hogy a fürdősök is céhszerű keretek között végezték tevékenységünket (l. 5. sz. jegyzet), elképzelhető, hogy a Slosser beszámolójában szereplő Jakab mester a fürdő tulajdonosa volt. Megerősítő információ hiányában azonban ez (egyelőre) csak feltételezés marad.

je mindenképpen jó kapcsolatban lehetett a halászokkal (persze leszámítva a két Riemert), esetleg maga is ezt a szakmát űzte.

A forrásokban kisszámú olyan adat szerepel, amelyekből a kérdéses személyeknek vagy az azokkal szoros kapcsolatban állt polgároknak a lakóhelyére tudunk következtetni. Láttuk, hogy Wolfgang Hofer és a történetbe áttételesen bekapcsolt Blasi Ledrer tímárok az Újvárosban laktak. Ugyancsak ezt a városrészt adja meg lakóhelyként végrendeletében Caspar Reickher (Reisner) felesége, Katerina asszony. Ez a külváros az Óvárost körülvevő városfalnak a déli, a Duna felé néző kijárata, a Halász-kapu előterében elterülő keskeny területsávon helyezkedett el. Északról a városfal, délről pedig a Duna határolta. Leggyakoribb elnevezése: *New Stat vor dem Vischer Thor*, azaz a Halász-kapu előtti Újváros.⁵¹ A munkájukhoz szükséges víz közelsége miatt itt dolgoztak a tímárok, a cserzővargák, és magától értetődően a halászok. A ruháiparnak a posztón és a vásznakon kívül a bőr is jelentős alapanyaga volt. Ennek kikészítését részben a tímárok végezték. Telepük éppen a Duna-parton terült el, az említett Újvárosban.⁵² Az általuk készített bőrök szolgáltak alapanyagul többek között a vargák és a nyergesek munkáihoz. A városrész késő középkori jelentőségnövekedését mutatja, hogy a 15. század első harmadától már nemcsak az Óváros területén tartottak vásárokat, hanem az árucserének ez a formája „megjelent” a városfalakon kívül is, az 1430-as évektől kezdve ugyanis már a Halász-kapu előtti Újvárosban is tartottak vásárt.⁵³ Az 1529–1557 közötti végrendeleti anyagban négy testálónál szerepel ez a városrész lakóhelyként. A négy végrendelezőből kettő halász, egy pedig tímár.

A Duna-parti Újváros mellett két személyt „helyezhetünk el” egy másik külvárosban. Emrich Rietzinger végrendeletében olvashatjuk, hogy Vödricben, azaz a Vödrici-külvárosban lakott („*gesessen auf der Wedritz*”).⁵⁴ A Caspar Reisner kapcsán említett Hans Reisner halásznál ugyancsak ez a külváros szerepel lakóhelyként.⁵⁵ A halász-kapui Újvárostól nyugatra, a Várhegy és a Duna között terült el a Vödrici külváros (*Wedritz*). Itt az iparosok mellett az elsődlegesen szőlőtermesztésből és bortermelésből élő gazdapolgárok aránya lehetett jelentős. Mindez nem meglepő, hiszen a városrész folytatásának is tekinthetjük a várost körülölelő szőlőskertek övezetét.⁵⁶ A végrendeletekben 16 alkalommal említik ezt a külvárost, ebből 10 testamentum gazdapolgár nevéhez köthető, az itt lakó kézművesek között találunk fazekast, bognárt és két halászt.

A lakóhelyre vonatkozó adatokat összegezve tehát ha kis metszeten keresztül is, de arról értesülünk, hogy a forrásban szereplő halászok és tímárok számára nagy valószí-

51. Király János: *A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története*. Pozsony, 1890, 84. p. és AMB MmB PT II. 12r. A fenti megnevezéssel minden bizonnyal a Mihály-kapu külvárostól („*Neustadt vor St. Michel Thor*”) és a Vödrici külvárostól („*Neustadt, aus der Wedritz*”) akarták megkülönböztetni.

52. Király János: *A pozsonyi...*, i. m. 84. p.

53. Ortway Tivadar: *Pozsony város...*, i. m. 95. p.

54. AMB MmB PT II. fol. 182v.

55. AMB MmB PT II. fol. 354r.

56. A Vödric környéki dűlőkhöz I. Tózsa-Rigó Attila: Szőlőbirtoklás a 16. századi Pozsonyban. In Orosz István–Papp Klára (szerk.): *Szőlőtermelés és borkereskedelem*. Speculum Historiae Debreceniense 2. 2009, Debrecen, 33–54. p., hiv. hely: 47. p. és 50–51. p.

núséggel helyileg igen közel volt, a város méreteit figyelembe véve majdhogynem egybeesett a lakó-, a munkahely, valamint a kikapcsolódás/szórakozás színtere.

A személyek koráról csak egy „elejtett” információ tudósít. Slosser szerint a kimérésben tartózkodó Joachin mester a zűrzavarban szintén kapott egy pofont. A vallomás szerint a mesternek világos színű szakálla volt („*Maister Joachin mit ainer helnn part*”).⁵⁷ A világos szakáll kapcsán arra gondolhatunk, hogy egy idősebb ősz szakállú mesterről volt szó. Hasonló korú férfiként képzelhetjük magunk elé Rietzinger is, hiszen hat évvel az eset után bejegyeztette végrendeletét, özvegye 1555-ös testamentuma szerint pedig utóbbi időpontban már nem élt. Albrecht Ellendernek a halászczében viselt tisztségéből ugyancsak arra következtethetünk, hogy túl volt már élete zenitjén. A legényeket ezzel szemben nyilván inkább fiatal férfikként képzelhetjük el. Külsejükre csak egyetlen viselettörténeti adalékkal rendelkezünk, nevezetesen Ellendernél olvashatjuk, hogy az egyik Riemer sárga kabátban volt.⁵⁸

Egy verekedés anatómiája

Végül érdemes még röviden vázolni a verekedés néhány részletét. Az eseményt folyamatában szemlélve megállapítható, hogy a verekedés lefolyása fő momentumai-ban megfelel a hasonló összetűzések majdhogynem általánosnak mondható szerkezetének. Bár a vallomások alkotta, időnként egymásnak ellentmondó mozaikokat néhány mozzanatnál nehéz egységgé kovácsolni, annyi mindenesetre kivehető, hogy három szakaszra osztható az esemény.

Amint azt már említettük az egész rendbontás előzménye egy korábbi beszélgetés lehetett, amit még a fürdőben kezdtek el a felek. Resch valószínűleg a „verbális szakasz” elejétől jelen lehetett. Amikor betért a kimérésbe, látta, hogy az egyik Riemer már Knüpfert asztalánál áll és igen határozottan beszél hozzá – és ahogy az már lenni szokott ilyen esetekben –: be akarta bizonyítani, hogy a kérdéses vitás ügyben neki van igaza. Egyik tanú sem említi, hogy a verekedők részegek lettek volna, csak annyit tudunk meg, hogy boroztak néhányan a helyiségben. A továbbiak kissé zavarosak, de annyi bizonyos, hogy Knüpfert szintén nagy határozottsággal mondta Riemernek, hogy utóbbi több alkalommal valamilyen bosszúságot okozott neki, ezt Riemer nem akarta elismerni.⁵⁹ Valószínűleg itt kapcsolódott be szemtanúként Schneller és Rietzinger, hár-mójuk vallomása kis részletektől eltekintve összecseng. Ezek szerint felgyorsultak az események. A „felvezető” vita után Riemer az ajtó mögül erősen szidalmazta Knüpfert, utóbbi ezt megelégedve felkapott egy kannát és vagy megdobta, vagy fejbe vágta vele a kötekedő halászt. Rietzinger itt még megpróbált közbelépni, odament a csaposhoz és szólt neki, hogy el kellene venni a kiöntött Knüpfertől, a csapos azonban nem avatkozott közbe.

57. AMB MmB AP II. fol. 9r.

58. AMB MmB AP II. fol. 7r.

59. AMB MmB AP II. fol. 7r.

A verekedés „csúcspontján” az egyik Riemer kezébe is került egy kiöntő. Valószínűleg ekkor sérültek meg mások is: Joachin mestert egy korsóval képen vágta, Jörg Preuert bevallása szerint Georg Riemer sebesítette meg, Blasi Ledrer segéde pedig tisztázatlan körülmények között sérült meg. Knüpfert egy darabig huzakodott az egyik Riemerrel a kiöntőn, végül sikerült elvennie tőle. Ellender nehezen olvasható valómása egy szakaszában az szerepel, hogy Knüpfert egy kritikus pillanatban a földre került, mégis úgy tűnik, hogy végül is ő került ki győztesen az összetűzésből, mivel Ellender és Reisner is úgy számolt be a dulakodás végkifejletéről, hogy – a helyszínre másokkal visszatérve – az egyik Riemert a belső helyiségben, míg a másikat a konyhában látták feküdni, sőt Ellender szerint Georg annyira rossz bőrben volt, hogy a szemtanúk azt hitték, nem éli túl az esetet. Ezen a ponton hangozhatott el Blasi Ledrer segédének kissé színpadias mondata: „ha adós vagy, csak akkor bocsátanak meg neked, ha meghaltál.”⁶⁰

Az elemzés fókuszában álló konfliktus rendkívül rövid időtartamából, illetve az eseményből „kibontható” csoport kis létszámából következően a társadalomtörténet vizsgálati léptékének a lecsökkentése, valamint a krízishelyzetben megjelenő egyéni attitűdök megemlítése jelen tanulmányt a mikrotörténelem, vagy másképp a mindennapok története szférájába utalja. Azzal, hogy az egyedi eseményt egy történeti elemzés középpontjába helyezzük, sajátos megközelítés válik lehetővé számunkra. Egy közösség, vagy akár csak egy kis csoport sorsán vagy – történeti léptékben mérve – rövid pillanatán keresztül megragadhatjuk a viszonyok összetett szövedékét, illetve a háttérként szolgáló tér valóságát.⁶¹ Jelen esetben egy 16. századi pozsonyi kimérésben jelen volt kézművesmesterek és céhlegények megélt valóságáról kapunk egy történeti pillanatsfelvételt. A vizsgált kocsmai verekedés legfőbb tanulsága egy történész számára tehát az lehet, hogy a 16. századi mindennapok elsősorban talán kissé partikulárisnak tűnő, de mindenképpen rendkívül izgalmas és maga után dokumentált nyomot hagyó eseménye elemezhető adalékokkal bír a városi társadalom és a városi középélet mentalitásának és életkörülményeinek teljesebb megismeréséhez.

ATTILA TÓZSA-RIGÓ

LESSONS FROM A TAVERN BRAWL. SOCIAL AND MICRO-HISTORICAL ANALYSIS OF A CONFLICT FROM 1539, TAKING PLACE IN A POZSONY WINE TAVERN

The study analyzes information from a protocol made upon a witness interrogation in Pozsony in 1539. The protocol was taken on a fight in the tavern. The conflict, respectively the official records are interesting for the micro-historical research from the standpoint of how recorded information can contribute to our

60. AMB MmB AP II. fol. 8r.

61. Revel, Jacques: Történelem földközélebről. In Levi, Giovanni: *Egy falusi ördögűző és a hatalom*. Budapest, 2001, 14–15. p.

better understanding of the everyday life of the early modern civil society. In the result of the events taking place in the whole country, Pozsony, under the rule of the Habsburgs, became the administrative centre of the remaining part of the country during those years. As we have very scarce details on the everyday life of the citizens, especially on the lower middle class, therefore the above mentioned file of information is very important.

(Ipoly)Ság és vára 1550

Hont vármegye a történelmi Magyarország legkisebb megyéi közé tartozott, székhelye, Ipolyság pedig talán a legkisebb megyeszékhely volt.

A megye Hont vára körül alakult ki, nevét is róla vette. Hont ma Nógrád megye települése, a helyén állt valamikor egy földvár, amelyet valószínűleg Hunt német származású lovag alapított, s egyben ő volt a vármegye első ispánja. A Hont–Pázmány (néhány leírásokban: Hontpázmány) eredetileg német nemzetség volt. Ősei, Hont és Pázmány lovagok I. (Szent) István idejében, hihetőleg Gizella királyné kíséretében jöttek be Magyarországra. (A tőlük származó nevezetes családok a Szentgyörgyi és a Forgách família.)¹ A német eredetű Hont személynév volt, tulajdonképpen jelentése *száznagy, hadnagy* (lásd: középfelnémet hunt = száz). A nevet a korabeli és későbbi oklevelek több alakban is rögzítették: Hunt (1075), Chunt (1156), Hunth (1290 előtt).²

Tehát Hont volt a vármegye első székhelye, névadója – a döntés társadalmi, katonai elv alapján történt. A földvár romlásával a 14. század elejétől (1329 után) előbb Drégely vára (első említése 1274: Dragul) lett a megye központja, majd annak török által történt ellete után a megyeszékhely átkerült Kemencére. Ezt a szokatlan nevű települést arról a patakról nevezték el, amely mentén épült. A szláv eredetű szó jelentése: köves (medrű) patak.³ Itt épült föl az első, valódi megyeháza, amely mind a mai napig áll, jelenleg iskola működik benne.

1806-ban a megyeszékhelyet (Ipoly)Ságra helyezték át. A városka az Ipoly folyó jobb partján, tőle északra terül el. Kiválasztásának szempontja valószínűleg a könnyebb elérhetősége, az egyházi szerepe, valamint az lehetett, hogy ez volt az akkori megye legnépesebb magyar települése. Természetesen meg sem közelítette más megyeközpontokét, hisz 1906-ban 4000, 1910-ben is csak 4206, zömmel római katolikus vallású személy élt a városban.

A település első említése vitatott. Egyesek szerint 1237-ben említik Saag néven egy IV. Béla által, Zólyomban kiállított oklevélben.⁴ A földrajzi nevek etimológiai szótára szerint 1244-ben írták le Sag alakban, de említés történik egy 15. században ártirt, erede-

-
1. *Akadémiai Kislexikon I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 780. p.
  2. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 605. p.
  3. Kiss Lajos: uo. 710. p.
  4. Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi város.* (Magyarország vármegyéi és városai 11.) Magyarország monográfiája. Budapest, 1906, 72. p.

tileg 1235-ben kelt okmányról is, ez utóbbi azonban nem maradt ránk. A *ság* köznév több magyar település nevében is előfordul, jelentése: *domb, erdős magaslat*. 1799-től a folyó mellékére utalva különböztették meg a hasonló elnevezésektől, ekkor kapta az előtagot. A magyar nyelvben ekkor az Ipolyság alak lett a hivatalos, ám a szlovák megőrizte a régít, mind a mai napig Šahy az elnevezése.⁵

A város történetét bemutató összefoglalások eléggé eltérő évszámokat említenek a településsel kapcsolatban. Ennek az lehet az oka, hogy három eseményt nem mindig különítenek el határozottan egymástól. Ezek: a város nevének írásos említései; a prépostság alapítási éve; a kolostor és a templom átépítése. Mindezt megzavarják a várról szóló feljegyzések is, noha ez időben jóval későbbi történés.

Jelen írás mindezt igyekszik jól elkülöníteni, szétválasztani, hogy feleletet tudjon adni a címben megjelölt témára.

Egyes lexikonok szerint a Hont nemzetség tagjai létesítették a 12. század elején a premontreiek kolostorát. E korai keltezés valószínűleg elírás, hisz magát a rendet alapították 1120-ban. Más források a dátumot későbbre teszik a prépostság fundálását illetően. Borovszky még így fogalmaz: „Mikor és ki által alapított a Boldogságos Szűzről elnevezett sági konvent és prépostság – oklevél hiányában nem tudjuk.” Valószínűleg a 12. század első felében, ezt bizonyítják a mostani templom román stílusú részei.⁶ Az első templom fennállása és stílusa azonban nem bizonyíték magára a rend meglétére is. A katolikus lexikon szerint 1235-ben alapította a Hont–Pázmány nemzetséghez tartozó Márton bán, aki – mivel nem volt gyermeke – a birtokait is a kolostorra hagyta, és a felszentelés alkalmával IV. Béla királynak ajánlotta föl.⁷ A prépostság történetét feldolgozó kutatók (Paterka Pál, Pálinkás Tibor) 1236–1238 közé teszik az alapítás évét, s megemlítik, hogy a felszentelésén részt vett Béla király is, aki nagy támogatója volt a premontrei rendnek.⁸ Birtokokat adományozott nekik, állítólag magát Ság települést is nekik ajándékozta. A későbbiek során is kedvelték királyaink a helyet, szívesen jártak ide vadászni. Mindezek fejében a szerzetesek megkapták az Ipoly-híd vámszedési jogát, később pedig a vásárszabadalmat, sőt pallosjoggal ruházták föl a községet. A konvent első pecsétje 1262-ben készült, az Angyali üdvözllet ábrázolta. A jelenlegi 1377-ből való, mivel az eredeti nem maradt fenn. Kezdetben prépostjainak még csak keresztnevük volt (a magyarban ekkor még nem alakultak ki a családnevek, csupán a 14–15. századtól öröklődtek), az első leírt prépost Roland volt (1244), az utolsó valódi, azaz ott élő pedig Fegyverneki Ferenc (1506/7–1534), aki közel harminc évig vezette a konventet. Halála után a kolostor az esztergomi érsek gondjaira lett bízva. A Magyar katolikus lexikon szerint az utolsó prépost Gubasóczy János volt (1688), aki feltehetően már Garamszentbenedeken élt. 1829-től pedig már csak a címet adományozta az egyházmegye.

5. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára...*, i. m. I. 632. p. és II. 434. p.

6. Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi város*, i.m. 72. p.

7. <http://lexikon.katolikus.hu/S/s%C3%A1gi%20Boldogs%C3%A1gos%20Sz%C5%B1z%20M%C3%A1ria%20pr%C3%A9posts%C3%A1g.html>

8. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/sk/museum_hungaricum_2/pages/003_Az_ipolysagi_boldogsagos.htm

A vár története szorosan összefügg a kolostor későbbi történetével. Ugyan a szakirodalom minden esetben várat említ majd Ságön, amint azonban a későbbiekben olvashatjuk, nem igazi, klasszikus értelemben vett várról, inkább valamiféle erődítményről beszélhetünk a városka életében.

Borovszky is említi a várat, mégpedig 1444-ben adja meg létének első dátumát. Ekkor Gyarmati Balázs és fiai megírigyelve a konvent virágzását, Bálint prépostot szerzetestársaival kiűzték a kolostorból, s azt várrá alakították át.⁹ Fenntartással kell fogadnunk ezt a gondolatot több szempontból is. Világi (katona) magyar személyek illet abban a korban ok nélkül nem mertek volna tenni, hisz a szerzetesek elűzése az egyházzal való komoly konfliktushoz vezetett volna. Egyáltalán miért lett volna szükségük egy kolostort várrá alakítani, milyen pénzből, kik tartották volna fenn – és sorolhatnánk a kérdéseket, kételyeket. Erre az állítólagos építményre a későbbiekben egy forrás sem tér ki.

Egészen más helyzet állt elő mintegy száz év elmúltával, amikor a törökök hazánkban mind északabbra vonultak. Miután a főváros, Buda, Esztergom, az érseki székhely és a közeli Vác is elesett, az udvar az 1546-ban kiadott törvényében megparancsolta a végvárak kiépítését, valamint a sági kolostort és a hozzá tartozó templomot erődítménnyé átalakítani. A „vár” első kapitánya Thuri György volt, 1550-től pedig Jakusich Ferenc lett.

Épp 1550-ből maradt ránk egy értékes, *latin nyelvű feljegyzés*, amelyet Némethy Lajos közölt és ismertetett 1897-ben.¹⁰ Az eredeti okirat akkor az esztergomi főegyház-megyei könyvtár irattárában volt megtalálható (Acta Kopácsyana III. 184.) Ezen írás három vár őrségét, létszámát, zsoldját, tisztjeinek a nevét is tartalmazza (Újvár – ma Érsekújvár, Drégely és Ság). Mindhárom a mindenkori esztergomi érsek gondozásában volt, az előző kettőt közvetlenül maga tartotta fenn. Viszont a sági vár karbantartása, katonaságának teljes ellátása a helybéli prépost feladata volt. A prépost, mint tudjuk, a püspöknél alacsonyabb egyházi rang, a premontrei kanonokrendek szerzetesházainak elöljárója. Jóval kevesebb ingatlannal és jövedelemmel bírt, mint egy megyéspüspök, és főleg mint az érseki rangot viselő esztergomi egyházi főpap. Ezért nem lehetett csekély feladat Poklostói prépostnak a Ságön levő erődítmény fenntartása, valamint a szerzetesrend tagjairól való gondoskodás.

Az okirat alcímében a castellum szó olvasható, amely a latin nyelvben inkább az erődnek, erődítménynek felel meg, az arx (vár) szó a későbbiekben sem fordul elő. Ennek ellenére a továbbiakban azt többször várként fogom említeni, mint a róla szóló eddigi források. Megjegyzem, ugyanakkor Drégelyt arx néven szerepelteti a korabeli feljegyző.

Az aláírásból kiderül, hogy a szöveget saját kezűleg írta az ispán, akinek a nevét nem ismerjük meg, mivel csupán N. betűvel rövidítette azt. Azt viszont megtudjuk, hogy egy Salm nevű egyén megbízása alapján íródott a dokumentum. Valószínűleg Niklas Salm (magyarul: Salm Miklós) grófról van szó, a bécsi udvari főkamarásról, aki ez év, azaz 1550 decemberében hunyt el.

9. Dr. Borovszky Samu (szerk.): *Hont vármegye és Selmeczbánya szabad királyi városa*, i. m. 72. p.

Tekintsük át ezek után Ság védőinek névsorát 1550-ből, milyen adatokat ismerünk meg róluk, és milyen egyéb információkkal tudjuk utólag azt kiegészíteni.

A *várkapitány*, a kapitányi rangot viselő várparancsnok a horvát származású Jakusith (az okiratban Jakosith) Ferenc volt. Tíz lovas tartozott a közvetlen irányítása alá. A zsoldja havonta 34 aranyforint (florenus) volt, amit az élelmezésre, fegyverekre, ruházatra kapott. Egyébként 1560-ban Győr várának alkapitánya lett, tehát megmenekült a török támadás idején.¹¹

Valószínűleg az erődítmény létszáma indokolta azt, hogy két *várnagya* (a vár katonai parancsnoka) is volt az őrségnek. Pekry Gábor¹² és Vajda István szintén tíz-tíz lovassal bírt. Érdekes momentum, hogy a várnagyok zsoldját nem rögzítik pontosan. A leírás szerint (a prépostság részéről) a mindenkori esztergomi érseknek juttatott jövedelem egyharmad részét kapják fizetségül.

A névsorban ezek után kilenc *tiszt* (tüzér) következik:

8 lovassal Dombay Mihály¹³ és Papy Ferenc,

6 lovassal Östeleky János,

4-4 lovassal Bekefalvay (másképp: Bekefalusi) György, Kézy Lőrinc, Izdenczy Lázár, Dessewffy Jakab, Redneký János, és Chary György 8-8 aranyforint zsolddal.

Ugyanitt, Ság erődjében 50 *gyalogos* teljesített szolgálatot havi 2-2 aranyforint fizetség fejében. Végül négy *tizedest* sorol be név nélkül a lajstrom 12-12, összesen 48 aranyforint zsolddal.

A korabeli okirat szerint tehát mégsem lehetett jelentéktelen Ság település vára, hisz a falain belül 130 hivatásos, azaz fizetett fegyveres tartózkodott állandóan.

Közeledő veszély esetén – a kor szokása szerint – az erődítménybe költöztek be a városka és a környező falvak lakói is, mintegy menedéket keresve. Ilyenkor a megfelelő korú férfinép teljes létszámban részt vett a védelemben (mint ismert, sok végvár esetében még a nők is), tehát a védők száma több százra emelkedett egy ilyen eléggé felszerelt várban. (A felszereltségre utal a bombardá szó is, amely bombázót jelent. Nem tudjuk, hogy ez csupán kőhajító szerkezet volt-e, vagy már mozsárágyú, mivel az a leírásból nem derül ki.)

Hogy mennyibe került a sági prépostnak a 128 személy (ugye a két várnagyot az esztergomi érseknek küldött jövedelemből fizették) pénzbeli ellátása, az a leírás alapján könnyen kiszámítható: havonta 254 florenusba.

Az olvasó azonnal felteheti a kérdést, vajon mekkora lehetett 1550-ben egy aranyforint vásárlóértéke. A témát még megközelíteni sem lehet mai szemmel nézve. Teljesen más dolgok számítottak akkor értéknek. Egy háztartásban a nélkülözhetetlen

10. Némethy Lajos: *Ujvár, Drégely és Ság esztergomi érseki várak zsenge korából*. Történelmi Társ, 1897, 545–552. p.

11. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest, 1859, V. 288. p. (A család- és keresztnéveket a mai helyesírás alapján közöljük.)

12. 1552-ben, az események után Erdélyben telepedett le. Idővel Udvarhely és Háromszék főkapitánya lett. L. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, i. m. IX. 200–201. p.

13. 1552-ben a palásti (Plášťovce) csatamezőn esett el a törökök elleni ütközetben. L. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, i. m. III. 348. p.

só, a méz; a katonáembernek a ló, a fegyverek, az akkori megfelelő ruházat. Feltételezhetjük, hogy egy nemesi származású várkapitány vagy várnagy a 16. századi kor elvárásai igényeinek megfelelően jól megfizetett ember lehetett.

Drégely várának eleste után (az ostrom négy napig tartott: 1552. július 6–9.) hamarosan a török seregek bevették és feldúlták Ság várát is (1552. július eleje). A kolostor szerzetesei Garamszentbenedekre menekültek, és velük ment az erődítményt fenntartó sági prépost, Poklostói Mátyás is.¹⁴ Ság kétszer volt török kézen: 1552–1595 között, majd 1625-től Buda 1686-os visszafoglalásáig. Ezután az erődítményrészt elbontották, csak a romos kolostor és templom maradt meg, így Ság vára mára csupán írásos emlék.

A jelenlegi kolostor már a 17. század végén épült a korábbi maradványainak felhasználásával, majd ezt 1736-ban átalakították. A hajdani templom újjáépítésére pedig 1734-ben került sor, a réginek egyes részeit megőrizve (például a portálé), de már barokk stílusban.

A latin nyelvű dokumentum megfogalmazása és írása után 460 évvel megállapíthatjuk, hogy Ság városka a kis népessége ellenére is fontos szerepet töltött be az egyházi, társadalmi, politikai életben a korabeli Magyarországon.

---

14. Nagy Iván szerint a prépost keresztnéve Máté volt. L. Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, i. m. IX. 1862, 395. p.

Acta Ethnologica Danubiana

13

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2011

Fórum Kisebbségkutató Intézet

L. JUHÁSZ ILONA

Kegyeleti, emlékező és tudományos konferencia a kőrösmezői deportálás és a kamenyec-podolszkiji mészárlás 70. évfordulóján

(Budapest, Wesley János Lelkészképző Főiskola, 2011.
október 13–14.)

A magyar hatóságok 1941 nyarán mintegy 20 000 zsidót utasítottak ki Magyarországról, s deportáltak Kőrösmezőn keresztül az ukrajnai hadműveleti területekre. A rendelkezést azzal indokolták, hogy a Lengyelország és Ukrajna egy részének elfoglalása után a korábban Magyarországra menekült zsidók visszatérhetnek hazájukba, hiszen azt a német és magyar hadsereg „felszabadította”. A „hontalan” zsidók között többen voltak magyar állampolgársági igazolvánnyal rendelkező személyek, akik már évtizedek óta vagy még korábban telepedtek le Magyarországra, illetve olyanok is, akik a zsidóüldözés elől Szlovákiából menekültek át Magyarországra. A marhavagonokba zsúfolt embereket Kőrösmezőre szállították, ahol átadták őket az SS-nek. Augusztus 27–28-án, valamint október 12–13-án a deportáltak nagy részét különböző helyeken (Kamenyec Podolszkijban) bestiális módon legyilkolták.

E történések kapcsán fontos megemlíteni, hogy a Kassáról származó Schlachta Margit (ő volt a legelső nőképviselő a magyar parlamentben) fáradozását. Miután Szapáry Erzsébet és Apponyi György kíséretében személyesen a helyszínen győződött meg az kiutasított zsidók embertelen sorsáról, felszólalt a parlamentben a deportálás azonnali leállítását sürgetve.

A sokak által előholokausztnak nevezett vérengzés volt a témája a Wesley János Lelkészképző Főiskola szervezésében megvalósult konferenciának. Ez az intézmény, valamint az Evangéliumi Testvérközösség s az itt oktató lelkészek már évek óta rendszeresen megemlékeznek az áldozatokról.

Elősorban Majsai Tamás ügybuzgalmának köszönhetően a 2003-ban tartott első megemlékezés óta számos rendezvény valósult meg. A Wesley János Lelkészképző Főiskola és a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség fáradozásának eredményeként Kamenyec Podolszkijban ma már 2 emléktábla is őrzi a tömeggyilkosságok áldozatainak emlékét: egy a vasútállomás épületén, a másik pedig a mártírok parkjában

állított emlékművön. Első zarándokútjuk alkalmával a meggyilkoltak tömegsírjáról egy kis cserjét is hoztak magukkal, amelyet a főiskola udvarán ültettek el.

Majsai Tamás, a főiskola teológus- és lelkészképző szakának dékánja már évek kutatja ezt az időszakot, 1986-ban egy fontos tanulmányban foglalta össze mindazt, amit a témáról akkor tudni lehetett (*A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben*. Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V. Budapest, 1986, 59–86. p., valamint: *Iratok a kőrösmezei deportálás történetéhez, 1941*. A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IV–V. Budapest, 1986, 195–237. p.), s később is folyamatosan napirenden tartotta a témát, számos tudományos közlése és publicisztikai írása jelenet meg különböző helyeken. Az 1941-es deportálás és tömeggyilkosság ténye alig ismert a holokauszt magyarországi történetében. A téma úgymond hivatalos történeti kutatását illetően jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány (HDKE) részeként 2011-ben hozták létre három taggal (Gellért János, Gellért Ádám, Csősz László) a Kőrösmező 1941 Kutatócsoportot (korosmezo1941@hdke.hu), amely Gellért János és Gellért Ádám 2009 óta folyó kutatásaira épül.

A deportálás 70. évfordulója alkalmából rendezett kétnapos kegyeleti és emlékező tudományos konferenciának a Wesley János Lelkészképző Főiskola adott otthont. A korábbi megemlékezésekhez hasonlóan e mostani rendezvény időpontja is a stanislaui tömegmészárlás emléknapjához – október 12. – kötődött. A rendezvényen a témát valamilyen szempontból kutató szakembereken kívül néhány túlélő is részt vett, illetve az áldozatok leszármazottai is, akik előadást, illetve beszámolót tartottak.

A tanácskozás első napjának nyitóelőadását az holokausztkutatás világszerte elismert szaktekintélye, egyik legnagyobb tudósa, RANDOLPH L. BRAHAM¹ professzor tartotta, akinek 1973-ban jelent meg egy fontos tanulmánya a vérengzésről: *The Kamenets Podolsk and Délvidék Massacres. Prelude to the Holocaust in Hungary.* (Yad Yashem Studies, vol. IX. Jerusalem, 1973, 133–156. p. Ugyancsak a tengerentúlról érkezett GEORGE EISEN, a Nazareth Egyetem, (Rochester, New York állam) nemzetközi ügyekért felelős rektorhelyettese; neve az Árnyak játéka. *Gyerekek a holocaustban* című (Budapest 1990) kötet kapcsán vált világszerte közismertté. Az eredetileg angol nyelven megjelent, majd számos idegen nyelvre lefordított megrázó művében a koncentrációs táborokban és gettókban élő gyermekek játékának elemzésével a holokauszt során elpusztított másfél millió gyermeknek állított emléket. E mostani előadásában az egyéni sorsok szempontjából történő megközelítés módszerének fontosságát hangsúlyozta, mert szerinte így értelmezhető s fogható fel e tragédia lényege a maga teljességében – szörnyűségében. Megjegyezzük, hogy George Eisen rokonságát szintén érintette az 1941-es deportálás.

1. Randolph L. Braham Désen született 1922-ben. A vészkorszak idején szüleit, testvéreit, számos ismerősét deportálták, megölték. A 21 éves fiatal 1943. október 4-én 21 évesen vonult be munkaszolgálatra, ahonnan 1944. decemberében néhány társával sikerül megszökniük, egy ideig egy gazda és családja bújtatta őket. A felszabadulás után, 1945 elején szovjet hadifogolytáborba került, ahonnan ismét sikerült megszöknie, majd hazatérve leérettségizett. Ezt követően Németország amerikai megszállási övezetébe ment, amelyet 1947 decemberében hagyott el. Sok fontos alapmű (pl. *A magyar Holocaust 1–2.*, Budapest–Wilmington, 1981) szerzője és szerkesztője (*A magyarországi Holocaust földrajzi enciklopédiája 1–3.*, Budapest, Park Kiadó, 2007, *A magyar holocaust bibliográfiája 1–2.*, Budapest, 2010)

FROJIMOVICS KINGA, a Yad Vashem Kutatóintézet munkatársa (*Magyarországi deportáltak a galíciai gettókbán 1941–1942-ben*), SZITA SZABOLCS egyetemi tanár, a Holokauszt Emlékközpont ügyvezető igazgatója (*Adatok az utolsó magyarországi deportálások történetéhez*) előadásából több ismeretlen epizódot ismerhetett meg a hallgatóság.

A konferencián részt vettek a deportálás túlélői, illetve azok leszármazottai is. GÁBOR ÉVA túlélő előadásában Szirtes Zoltánra emlékezett, s felidézte az 1986-ban a szerző magánkiadásában megjelent kötet (*Temetetlen halottaink 1941 – Körösmező, Kamenyec-Podolszk. Budapest, 1996, 96 p.*) címmel megjelent könyve születésének körülményeit.

A HDKE bevezetőben említett Körösmező 1941 Kutatócsoport két tagja is részt vett a tanácskozáson. GELLÉRT JÁNOS előadásában a nemzetiszocialista megsemmisítő gépezet működését tárta a hallgatóság elé a Kamenyec-Podolszkijban 1941. augusztus 26–28-án lezajlott vérengzések tükrében. GELLÉRT ÁDÁM a jog s a deportálást irányító KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) szemszögéből mutatta be a deportálások megszervezését és lebonyolítását.

HARSÁNYI IVÁN, a szegedi egyetem emeritus professzora az első két zsidótörvény életbe lépése utáni időszakból származó hivatalos iratok – elsősorban születési bizonyítványok – beszerzésének nehézségeiről, sok esetben lehetetlenségéről szólt.

A tanácskozáson többek közt szó volt még a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség Egyházának az 1941-es deportálás emlékét ápoló jószolgálati kezdeményezéseiről is. IVÁNYI MIKLÓS lelkész az Ukrajnában állított emlékjelekről szólt, az ötlettől a megvalósulásig, majd beszámolt az ezeknél tartott kegeleti megemlékezésekről. IKLÓDY LÁSZLÓ lelkész szubjektív gondolatait osztotta meg a jelenlevőkkel a deportáltak, majd meggyilkoltak útját végigjáró 2011-es ukrainai zarándokútról.

HORVÁTH RITA, a Yad Vashem Kutatóintézet munkatársa arról szólt, hogyan jelenik meg az irodalmi alkotásokban a deportálás emlékezete. E sorok írója a Dél-Szlovákiában található holokauszt-emlékjelek típusait mutatta be gazdag képanyag kíséretében, felvázolva az emlékjelállítási tendenciáinak változásait (Cseh)szlovákiában 1945-től napjainkig.

A konferencia helyszínén megtekinthető kis kamarakiállítás dokumentumai egyfajta illusztrációi voltak az elhangzottaknak, itt több meglepő dolgot is felfedezhetett az érdeklődő. Ilyenek például id. Antall József szinte alig ismert levelei. Az egyikben a lengyelországi menekültek szelektálását kéri, pontosabban: a lengyel zsidók befogadását megakadályozó intézkedést sürget Szapáry Erzsébet grófnőnél, a másikban pedig e levél elküldéséről tájékoztatja Siménfalvy Sándor miniszteri tanácsost, a KEOKH elnökét.

A tanácskozás befejező programpontját képezte egy kerekasztal-beszélgetés, amelyen *A holokauszt és a keresztény világ* című kötetet (Carol Rittner, Stephen D. Smith, Irena Steinfeldt, Pécs–Budapest: Egyházforum–Balassi, 2009) mutatták be. E fontos kiadványt WILDMANN JÁNOS, az Egyházforum című folyóirat főszerkesztője ismertette.

A tanácskozás programjában egy emléktábla felavatása is szerepelt a Páva utcai zsinagóga falán, erre azonban az előzetes ígérek ellenére mégsem kerülhetett sor. Emiatt a tábla a konferenciának otthont adó főiskola udvarán, a tömegsírról hozott, mára már fává cseperedett cserjével szembeni épület falán kapott helyett. A rendezvény záróakordjaként ezeknél az emlékjeleknél valósult meg az ökumenikus istentisztelet is.

Fontos gondolatokat és kérdéseket fogalmazott meg MAJSAI TAMÁS főszerző a konferencia zárásaként a deportálás és mészárlás megítélését illetően *Prelúdium és fuga. A Soá 1941-es magyarországi eseményeinek értelmezéséhez* címmel. Prelúdium, avagy fuga volt a tömegmészárlás a holokauszt történetében? Vannak, akik előholokausztként értékelik az eseményeket, de valóban előjáték volt? Vagy már fűgának tekinthetjük? Úgy vélem, a történések tükrében a válasz egyértelmű...

(A konferenciával és a történelmi eseménnyel kapcsolatos anyag megtalálható a www.korosmezokam.atw.hu oldalon.)

Majsai Tamás, Szita Szabolcs, Schweitzer József nyugalmazott főrabbi és Randolph Braham (L. Juhász Ilona felvétele)

Majsai Tamás dékán, a tanácskozás főszerzője (L. Juhász Ilona felvétele)

A feminista tanulmányok határátlépései

(Feministická studia na hranici)

A cseh és szlovák feminista tanulmányok 2. konferenciája

A brünni Masaryk Egyetem Szociális Tanulmányok Kara, a prágai Károly Egyetem Humán Tudományok Karának Társadalmi Nemi Tanulmányok Tanszéke, a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészkarának Társadalmi Nem Központja, valamint a Cseh Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének Gender és Szociológia Részlege és a Nő és a Tudomány nevű Nemzeti Központja közös rendezésében került sor a cseh és szlovák feminista tanulmányok második konferenciájára 2011. november 3-án és 4-én.

Az első konferenciához kapcsolódva (amely 2005-ben volt) a 2011-es rendezvény célkitűzései között a legfontosabb a csehországi és szlovákiai feminista diskurzus és kutatás aktuális helyzetének feltérképezése volt. Ezen túl pedig teret adott a különféle feminista törekvések párbeszédének, külön figyelmet szentelve a társadalmi nem mint analitikus kategória interdiszciplináris jellegének, mivel ennek jelentése a hagyományos tudományos diszciplínák határait túllépi.

A konferenciát a szervezők egy olyan dialógus alapjaként, kiindulópontjaként hívták össze, amely a különféle diszciplináris, konceptuális és episztemológiai szempontok között játszódik le. A tudomány, a művészet, az oktatás, a munkapiac, a politika, a médiumok feminista megközelítését, valamint a gender, az osztály, a szexualitás és az etnicitás kapcsolatát és összefüggéseit is feltérképezheti. Éppen ezért lett a címe a határ és a mögötte és rajta kívül eső hely és tér.

A konferencia résztvevői a következő témákat dolgozták fel: a tudományágak és szakok közötti határok és átfedések, a módszerek és metodológiák közötti határok és szinergiák, a nyilvános és a magánszféra határai és átfedései, a Kelet és a Nyugat, a Dél és az Észak közötti határok, a társadalmak belső határai és a köztük levő összekapcsolódások, a társadalom képviselőinek és szerkezetének kölcsönös összefonódásai, a tudat és a tér határai és ezek átlépései, a valóság és a kritikai közötti átfedések, az aktivizmus és a tudomány közötti határ, a mindennapi és a szakmai tudás átfedései és határai, a normalitás határai és e határok kitolása, a hasznos és a haszontalan tudás határai, az objektív és a szituatív megismerés lehetőségei, valamint maguk a határok, őrzésük és ledöntésük összefüggései.

A két nyitóelőadást ANN SNITOW, neves angol feminista irodalomtudós és GERLINDA ŠMAUSOVÁ, a Saarbrückeni Egyetem szociológus professzora, a feminista episztemológia neves kutatója tartotta. A kétnapos rendezvényen több mint hatvan előadás hangzott el, több blokkba osztva a témák sokrétősége miatt. Álljon itt csak néhány a sok közül: a hatalom és a kiszolgáltatottság hierarchiája, a szituált tudományos megközelítési mód és annak kritikája, a legális és illegális határai, az identitás megalkotása és reprezentációja, a szöveg mint az emlékezet alakítója, a reprodukció mint szociális jelenség, az iskola és a család a határ előtt.

Az előadások mindegyikét szinte lehetetlen bemutatni, ezért csupán néhány kiemelten érdekes témát ismertetek.

ALICE ČERVINKOVÁ *A nevetés feminista politikái* (Feministické politiky smíchu) című előadása Isabelle Stengers „Another Look: Relearning to Laugh“ (2000) című írásából indul ki, amely arra szólít fel, hogy a tudományos kutatást az érdeklődés szempontja felől közelítsük meg. Stengers kritikus álláspontra helyezkedik azon feminista elmélet-írókkal szemben, akik szerint a racionalitás és az objektivitás a tudományos kutatás meghatározó aspektusa. Nem utasítja el az objektivitást és a racionalitást, de a tudományt olyan térként mutatja be, amelyben helyet kap a megbízható tudás és az érdeklődés (izgalom, öröm, meglepetés és nevetés).

JANA CVIKOVÁ, az SZTA Irodalomtudományi Intézetének doktorandusza és az Aspekt feminista szervezet egyik alapító tagja előadásában azt kutatta, milyen nemkonceptciók alakulnak ki a szlovák irodalomkritikában. Leszögezte, hogy az utóbbi évtizedek szlovák irodalomkritikájában egyre gyakoribbak az irodalmi mű szerzőjének nemére való utalások. A női irodalom vagy női írásként meghatározott művek afféle nők által írt irodalom határait próbálják meghatározni. Ez a nemi szempontú besorolás azonban tulajdonképpen nem tudatos, és csupán egyetlen szempontra szűkíti le a mű meghatározását, ami gyakran értékelésének kárára válik. Ezzel összefüggésben a kritikusok kiemelik, hogy a szerzőnő a nem és a nemi sztereotípiák stb. problémáját dolgozza fel. Cviková a nem különféle definíciói és kategóriái közül Joan Wallach Scott feminista történész kulcsfontosságú tanulmányának meghatározásait használta fel (a társadalmi nem mint a történelmi analízis hasznos kategóriája). Azt vizsgálta, vajon a szlovák irodalomtudomány és -kritika használja-e a társadalmi nemet olyan analitikus kategóriaként, amely elég erős ahhoz, hogy megváltoztassa a megszokott paradigmákat.

EVA KALIVODOVÁ a fordítás genderszempontjairól értekezett. Vajon részt vesz-e a gender a fordítás folyamatában és az erről való gondolkodásban? – teszi fel a kérdést. Sokéves fordítói munkájából kiindulva a fordításnak azon meghatározó faktoraira összpontosít, amelyek összefüggésbe hozhatók a fordító nő és/vagy férfi nemével. A nemi identitás hatásai nagyon eltérők lehetnek attól függően, hogy a fordító személy nemi identitása hogyan jelenik meg. A szövegben elfogadott kulturális normaként vagy a konfrontálás eszközeként a kulturális normarendszerrel szemben, továbbá hogy a fordítás folyamatában formálódik-e meg, s éppen abban talál-e új lehetőségeket. A tanulmány különféle szövegek (irodalmi és nem irodalmi) fordításait elemzi, alapvető célja pedig annak kutatása volt, miként változik és alakul a nemi identitás a fordítás folyamatában.

MAĐAROVÁ ZUZANA *A politikai szubjektumok a gyengéd forradalomban* címmel a forradalomban részt vett nőkkel folytatott beszélgetések narratív analízisét készítette el. Azokat a folyamatokat figyelte meg, ahogyan a nők ma pozicionálják a 21 évvel ezelőtti aktív részvételüket valahol a nyilvános és a privát szféra között, s ezáltal határokat alakítanak ki, valamint dekonstruálnak ezek között. A nők láthatatlanná tételének különféle mechanizmusaira utalnak a 1989. novemberi események folyamatában, valamint a történetírás folyamatában is, s mindezt összefüggésbe hozzák a nők alacsony részvételével az ún. nagypolitikában.

LIBORA OATES-INDRUCHOVÁ, a brünni Masaryk Egyetem docense és a feminista irodalomtudomány kiváló művelője előadásában arról a mítoszról fejtette ki nézeteit, amely szerint a feminista gondolkodás az 1989-es változások után került nyugati hatásra

cseh környezetbe. Amellett érvel, hogy ez a tézis az egész huszadik század folyamán folyamatosan jelen volt. Az előadás a már publikált történelmi munkák mellett egy empirikus kutatás eredményeire is támaszkodik, amelyet A társadalmi nemek kultúrájának változása cseh környezetben 1948–1989 között címmel végeztek el. Annak az általános nézetnek az ellenére, amely azt mondja, hogy a szocialista időszakban nem létezett feminista diskurzus, ez az új kutatás kimutatta, hogy ez nem igaz. A háború utáni időszak női esélyegyenlőségi követeléseivel kapcsolódva a 60-as években elkezdődött egy a nemi szerepekről szóló párbeszéd, éppen az angol–amerikai feminizmus második hullámával egy időben. Ezt a folyamatot ugyan erőszakkal megszakították a normalizáció idejében, de a feminista gondolkodáshoz hasonló eszmék tovább hatottak. Ennek bizonyítéka az a tény, hogy az 1989-es fordulat után a cseh feminista kutatók más társadalomtudományi irányzatokkal szemben (mainstream szociológia, kultúrakutatás, posztstrukturalista irányzatok) azonnal kapcsolódni tudtak a nemzetközi feminista diskurzushoz.

SZAPU MARIANNA a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Filozófiai Tanszékének docense a feminista episztemológia elismert szakembere. *A feminista kutatás és az indoklás stratégiái* címmel az objektív és a szituált megismerés közötti különbségről értekezett. A hangsúlyt a feminista kutatás néhány metodológiai és episztemológiai kérdéseire helyezte, amelyeket azon fogalomhálózat kontextusában helyezett el, amely az objektivitás, a szituáltság és a pozicionáltság fogalmaiból tevődik össze.

IVA ŠMÍDOVÁ, a brünni egyetem szociológiai karának oktatója a reprodukciós orvoslás: a hatalom és a maszkulinitás hegemoniájának hatalmáról értekezett. Az előadás a gender reprodukálására fókuszált a reprodukciós orvoslás terén. A „fehér férfi” autoritatív tudására és kétségbevonhatatlan hatalmára helyezi a hangsúlyt, mégpedig a cseh születészet aktuális helyzetére – a gyakorlatban, a szülés és az orvosi személyzet szimbolikus reprezentációjával kapcsolatban. Az előadás ahhoz szeretett volna hozzájárulni, hogy a laikus és a szakmai tudás (az alternatív és autoritatív tudás) közötti határok értetőbbé váljanak.

LENKA VRÁBLÍKOVÁ a nőművész identitásának problémáját vizsgálta előadásában. Megállapította, hogy a feminista kritika alkalmazása ellenére a művészetről és a művésztől alkotott kép kizárólag maszkulin kategóriaként működik. A pszichoanalízis eszközeivel arra tett kísérletet, hogy feltárja a férfiközpontú művészi identitás e hagyományos stratégiáit, s ezek viszonyát a művészettel foglalkozni kívánó nőkhöz. A későbbiekben pedig felsorolta azokat a lehetőségeket, amelyeket a feminista elmélet kínál fel a nőművészi identitás megalkotására. Konkrétan itt a hagyományos oidipuszi, apáról fiúra áttevő hagyományos pedagógiai átvitel helyett az anya-lány kapcsolatra helyezi a hangsúlyt Julia Kristeva, Judith Butler és Luce Irigaray elméletei alapján.

A konferencia anyagai a Cseh Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének folyóirataiban jelennek meg.

Rybář, Marek: Medzi štátom a spoločnosťou – Politické strany na Slovensku po roku 1989. Bratislava, Marek Rybář, 2011, 160 p.

Érdekes könyv jelent meg Szlovákia politikai pártjairól a közelmúltban. A kötet címe magyarra fordítva: Az állam és a társadalom között – Politikai pártok Szlovákiában 1989 után. Szerzője Marek Rybář, a Comenius Egyetem Politológia Tanszékének oktatója. A könyv részletesen elemzi az egyes pártokat és a pártrendszer egészét. Érdekesnek nem pusztán szakmaisága okán érdekes, hanem mert a szlovákiai pártrendszer ingatagságának okait is keresi. Tehát azt a mindannyiunk által jól ismert jelenséget vizsgálja, hogy miért bukhatnak el és emelkednek fel újabb és újabb pártok oly nagy számban. Nyugat-Európa legtöbb demokráciájában ritkaságnak számít, hogy társadalmilag beágyazott, ismert, a politikai élet szerves részét képező párt kihulljon a törvényhozásból, és eltűnjön az ismeretlenségbe, mint ahogy az is, hogy pár gazdag, befolyásos vagy éppen ismert ember a semmiből varázsoljon be egy új politikai szervezetet a parlamentbe.

A szerző először módszertani szempontjait tárja az olvasó elé. Sorba veszi a politikai pártok jellegével foglalkozó elméleteket, s tisztázza saját álláspontját. Rybář szerint a politikai pártok olyan racionális szereplők, amelyek szavazatmaximalizálásra törekednek. Arra tehát, hogy minél több választó támogatását szerezzék meg, s általuk megszerezzék, majd megtartsák a politikai hatalmat. A pártszervezet felépítése e racionalitás mentén alakul, s ennek kapcsán születnek különféle szervezeti stratégiák. A szerző szerint ugyanez a racionalitás vezérelte a szlovákiai politikai pártok kialakulását és fejlődését, ennek mentén alakítják ki ideológiájukat és taktikai lépéseiket.

Rybář sorra veszi a fontosabb szlovákiai politikai pártokat, és mozgósítási képességük, választói, szervezeti kereteik, vezetőik stratégiái, valamint elszámoltathatóságuk és a hatalom párton belüli megosztása szerint értékeli őket. A kötet második részében pedig az

államhoz fűződő viszonyuk néhány kérdését boncolgatja; a legfontosabb a pártok állam általi finanszírozásának problémája. A szerző szerint a szlovákiai pártok életében különösen fontos szerepet játszik az állami erőforrásokhoz való hozzáférés. Egyfajta patronázszerű kialakításában érdekeltek, amelyben saját jelöltjeiket juttatják a megfelelő pozíciókba, majd közreműködésükkel anyagi erőforrásokhoz jutnak. A hatékony ellenőrzést persze megakadályozzák. A domináns pártok ugyanis ellenérdekeltek, így ha a kisebbek körében megjelenik is a szándék, az marginális marad. A szerző részletesen elemzi az paronázis jelenségének számos vetületét, rámutatva, hogyan formálták az állam megfelelő intézményeit erre alkalmassá, és miként vonták ismét pártellenőrzés alá a közigazgatást.

Rybář szerint Szlovákia pártjainak gyengék a társadalomhoz fűződő kapcsolataik, 1989 után az országban kevésbé jellemző a programok mentén folyó politikai verseny, inkább az adott pillanatban érdekesnek tűnő témákat helyezik előtérbe, és számos párt nem társadalmi igény eredményeként jön létre, hanem egy-egy elitcsoport, illetve egyén kezdeményezésére.

Ugyanakkor Szlovákia társadalma is heterogén. Ha a párt szavazatmaximalizálásra törekvő racionális szervezet, s a szerző így jellemzi, akkor az ország pártjainak szerinte rugalmasan kellett alkalmazkodniuk a társadalmi heterogenitáshoz. Gyakran kell változtatniuk üzeneteiket, hozzáigazítva azokat a változó választói elvárásokhoz, az átalakuló helyzetekhez és választói bázisuk kiszélesítésének aktuális követelményeihez. Mindezek következménye – a szerző gondolatmenete szerint – az ország politikai pártjait jellemző instabilitás.

A kötet számos erénye mellett egy önmagán túlmutató problémával küzd; nevezetesen a politikai pártok leírásának jellegével. Ezeket, mint jeleztük, egyfajta szavazatmaximalizáló szervezetekként jellemzi. Ez a megállapítás bizonyos értelemben nyilvánvalóan helyes, hiszen minden politikai párt a lehető legtöbb szavazat megszerzésére törekszik minden egyes választáson. Korlátokat akkor szab ez a látásmód, ha csak e leíró jellemzés alapján

minősítjük az egyes pártokat. Ebben az esetben ugyanis abba a hibába eshetünk, hogy a szavazatmaximalizálást tartjuk a pártok elsőrendű, sőt egyetlen értelmének. Rajta keresztül ugyanis a hatalomhoz jutunk, s ahhoz a következtetéshez, hogy a politikai párt értelme a hatalom megszerzése és megtartása. A többi pusztán technikai, illetve taktikai kérdés.

Egy másféle kép megalkotásához azonban értékelemzésre volna szükség. Azt kellene megvizsgálni, miként viszonyulnak a politikai élet egyes alapértékeihez. Az efféle analízis persze némi kockázattal jár, hiszen a kutatónak tisztázni kell, mely értékeket tart helyesnek, és melyekkel vitázik. Ám az értékelemző nézőpont megkerülése egyben annak a szempontnak a figyelmen kívül hagyását is jelenti, hogy a választók értékrendje szerepet játszik politikai döntéseikben. Tehát nemcsak pillanatnyi elvárásaik alapján lehet őket megítélni, hanem abból a szempontból is, hogy pillanatnyi elvárásaik milyen szélesebb értékrendbe ágyazódnak. Ebben az esetben azonban már a politikát érintő filozófiai szempontoknak is meg kellene jelenniük az elemzésben. Még hozzá mind az empirikusan vizsgált választói preferenciák vizsgálatánál, mind pedig a pártok programjainak, vezetőik állásfoglalásainak és döntéseinek elemzésénél. Egyszerűen le kellene írni egészen azokig a normatív alapokig, amelyek segítségével képet alkotnak a politika lényegéről. Akkor is, ha sokaknál arra az eredményre jutunk, hogy az önérdeket tartják annak. Lássuk, mi az igazság. De amiatt is, hogy megvizsgálhassuk a többit.

Öllös László

Eiler Ferenc: Németek, helyi társadalom, és hatalom. Harta, 1920–1989. H. n., Argumentum, 2011, 221 p.

A Duna és az Ipoly bal oldalán élő magyarság mindennapi életének egyik alapvető befolyásoló tényezője a kisebbségi lét. Ki jobban, ki kevésbé, de valamilyen mértékben átérzi, átéli ennek súlyát és hatását. Az átlagos szlovákiai magyar tisztában van azzal, hogy legalább még három nemzetrészt él hasonló viszonyok

között. Arról is vannak ismeretei, hogy a történeti Magyarország nem volt nemzetállam, sőt arányát tekintve több nemzetiségi lakosa volt, mint a mai Szlovákiának, illetve hogy ezek az emberek mai lakhelyüket a törökudulás után bekövetkező jelentős be- és áttelepülés során foglalták el. Természetesen tud a németekről is, de sokkal inkább egy-egy vidékhez köti őket. A Felvidéken ilyenek voltak a szászok vagy a szintén ezen a néven ismert erdélyi németek. Az átlagos szlovákiai magyar hallott a bánági németiségről is. Azt, hogy Magyarország számos vidékén is jelentős számú német élt, már kevesebben tudják. Ez részben abból is adódik, hogy saját helyzetének javítását békésen kívánja megoldani, és általában sikeres nyugat-európai példákat keres, nyugat-európai kisebbségek jogait és történetét tanulmányozza. Közép-Európa nem magyar nemzetiségei gondját-baját kevésbé tartja számon.

A hartai németiség sorsa egy szlovákiai magyar előtt bizonyára ismeretlen. Ez tulajdonképpen érthető, hiszen egy olyan községről van szó, amelyhez nem köthető történelmi esemény, és lakhelyükön ők maguk is szigeteket képeznek a magyar többség között. A könyv egy fontos ponton mégis érinti a szlovákiai magyarságot. A háború utáni lakosságcserékben a Hartáról távozó németek helyébe részben csehszlovákiai magyarokat telepítettek.

Habár a könyv alcíme alapján a hartai németek sorsát csak Trianon és a '89-es rendszerváltás közötti időszakban kellene nyomon követni, néhány oldalon megismerjük az idetelepülésük történetét, és olvashatunk a 19. század utolsó harmadának időszakáról is. A munka négy nagyobb részre tagozódik: a két világháború közti korszakra; a második világháborút megelőző nemzeti öntudatosodást elindító időszakra, amely a háborús évekkel van egybekötve; a világháborút követő megpróbáltatások és a kitelepítéseket leíró részre; végül a szocializmus időszakára. A kötetet egy harminc oldalas kiegészítő dokumentumcsomag egészíti ki.

A szerző az Előszóban maga is bevallja, hogy valamelyest érintett a könyv témájában, mivel a szomszédos településről származik. Ez az „érzelmi többlet” mindvégig érezhető, de az

is tény, hogy egyáltalán nem megy az objektívítás rovására.

Eiler Ferenc egy jól megírt könyvet tett le az asztalra. A szöveg olvasmányos, tudományos szempontból pedig kifogástalan. A szakirodalmi válogatás igazán reprezentatív. Annak ellenére, hogy csak egy kis közösség sorsát meséli el, mégis érdekes lehet a szélesebb, esetleg hasonló sorsú olvasóközönség számára is. A könyvet okkal nevezhetjük akár egy sok általános megállapítást közlő szociográfiai esettanulmánynak is.

Hogy mi található a könyvben, nem szükséges felsorolni, ugyanis minden, amit egy szociográfia munkának tartalmaznia kell. Amit érdemes kiemelni az az, hogy Eiler Ferencnek igazán remekül sikerült megfognia a változást, miként alakult át a hartaiak identitása, pontosabban hogy a 20. század folyamán hogyan kerültek szembe a modern nemzetállam határozott nemzetiességi hovatarozás megvallására kényszerítő és azt szigorúan nyilvántartó hatalmával. A bevezetőben megtudjuk, hogy a hartaiak abban az időszakban kerültek át a francia határhoz közeli német vidékekről Magyarországra, amikor még nem indult be a nemzeti öntudatosodás. A 19. század második felében német anyanyelvüként aztán magukat is a magyar nemzet tagjának kezdték vallani. A világháborúk közötti évtizedek népszámlálásai komoly identitás zavart okoztak számukra, magukat német anyanyelvű magyarként próbálták meg meghatározni. A kötelező magyar nyelvű iskolai oktatás ellen akkor még egy emberként tiltakoztak, ellenben nem egyöntetű lelkesedés kísérte a magyarországi német népművelődési egyleti tagságot. A 40-es években még kevesebben léptek be, illetve lettek aktív tagjai a Volksbundnak. E társaságokra inkább mint nemzetiességet megtartó, nem pedig mint politikai szervezetekre tekintettek. A második világháború újabb kihívást jelentett önmeghatározásukra, amikor katonaként Németország is igényt formált rájuk. Sokuk számára nagy csapást jelentett, hogy a háború után a magyar állam németként kollektív bűnösöknek bélyegezte őket (egy újabb hasonlóság a csehszlovákiai magyarsággal). A kitelepítések már nem csupán komoly világnézeti és identitásbeli

problémákat okoztak, hanem nem egy alkalommal tragédiába torkolltak. Végül láthatjuk, hogy a szocializmus alatt a már megfogyatkozott és egyre csökkenő létszámú németesség miként próbált meg élni a lassan bővülő kulturális lehetőségekkel. Az egyik legfontosabb identitásmegőrző lehetőség a saját tsz megalakítása volt, amely idővel persze szintén magyarrá vált. Minden időszak alatt végigvonul a német hartaiakat összekötő lutheránus egyház szerepe.

Amint az fentebb említettük, a szerző szeretettel ír a falu lakosairól. Egyik ilyen példa lehetne a hartaiak híres munkabírásának és takarékoskodásának a taglalása (31–32. p.), amikor a lakosok háromkor kelnek, és napfelkeltekor már a földeken dolgoznak. Másik példa lehetne még a hartaiak jó néhány alkalommal emlegetett hazafisága, többek között bizalmatlansága a Volksbunddal szemben (84. p.), vagy amikor a világháború után a magyar kormány által elrendelt kitelepítések ellen a magyar hazafiságukkal érveltek (123–144. p.)

A szlovákiai magyarság sorsát a hartaiak sorsa abban keresztezi, hogy a magyarországi belső telepítések és a Délvidékről érkezők mellett diószegieket, nagyfödemesieket, nagymácsédiakat, gútoriakat, csölösztöieket, tejfalusiakat, garamlőkieteket és ágonyíriakat költöztettek be Hartára (140. p.) A könyv szerint a tősgyökeres német hartaiak és felvidékiek között valószínűleg a sorsközösség miatt kevesebb konfliktus alakult ki, mint az őslakosok és magyarországi betelepülők között.

Az igazán élvezetes munka nem tartózkodik a könnyedebb témáktól sem. A szegény hartaiakról írva egy kedves visszaemlékezést idéz, mikor az egyik család egész nap a tyúk fenekét leste, mikor pottyanja ki a tojást, hogy ezt élesztőre vagy cukorra cserélhessék (39. p.)

A könyv legnagyobb hiányosságai is tulajdonképpen Hartát és a helyi viszonyokat nem ismerő olvasó esetében felmerülő tájékoztatatlanságából adódnak. Nagyon jó szolgálatot tett volna egy térkép. A bevezetőben csak annyit tudunk meg, hogy Harta – a mai közigazgatás szerint – Bács-Kiskun megyében található, és hogy közel fekszik Soltvadkerthez. Pár oldallal később még megemlíti

Dunapatajt és Akasztót mint közeli településeket. Mivel a későbbiek folyamán az író több alkalommal említi a falu külterületét, nagyon hasznos lett volna, ha valamilyen helyrajzot is mellékel, akár saját maga által készítettet. Hasonló a helyzet a rövidítésekkel. Már az első oldalon hivatkozik egy OTKA-kutatásra, aminek jelentése később se derül ki. Az először a 48. oldalon emlegetett „C típusú elemi iskola” rejtélyét csak az 54. oldal 4. lábjegyzetében, majd ismételtelen az 58. oldalon fedi fel. A gyakran használt MNNE (Magyarországi Német Népművelődési Egylet) betűszó jelentését kétszer is megmagyarázza (46. és 54. p.), a dunai gőzhajózási társaságot (DDSG) csak körülírja – 44 oldal. Természetesen előfordultak olyan betűszók is, amelyeket nem kellett magyarázni, és erre nem is került sor (MOVE, SZEB, HNF), ellenben a 104. oldalon említett UKOSZ és FÉKOSZ betűszók értelmét sajnos nem tudjuk meg. Ugyanez érvényes még a 102. és 103. oldalon található táblázatokban említett pártok betűszóira; az MKP, FGKP, MSZDP és NPP rövidítéseket még máshol kiírja, illetve értelmüket ki lehet bogozni, de a „PDP” és „MFP” pártokét már nem. Ez mondható el néhány, a lábjegyzetben előforduló rövidítésre is (M.E. rendeletei). Végül a nem beavatottak számára a német szövegeknek sem kell érthetőnek lenniük: ilyen a 158. oldal 58. lábjegyzetében „egy Knodel” vagy a 166. oldal „Ortsgeschichtliche Sammlung”.

Szerkesztési szempontból esetleg az kifogásolható, hogy a szerző néha ismétli magát. Amit pedig szubjektíven hiányolunk az az, hogy a szerző többször megemlíti az SS-sorozásokat, de egy kivételtől eltekintve arról nem ír, mi lett az oda besorozott emberek sorsa.

Horbulák Zsolt

Sipos Szilvia (szerk.): Mikszáth Kálmán és kortársai. Regionalizmus a 19. század végén a közép-európai irodalmak kontextusában. Pozsony, Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Hagyományok és Értékek Polgári Társulás, 2011, 192 p.

Mikszáth Kálmán napjainkban ismét divatos író lett. Mindig is olvasott volt, de az ezredfor-

duló környékén a szakma és talán az olvasók is felismerték írásainak időtálló voltát, mondanójának aktualitását. Műveit az irodalomtudomány újraolvassa, újraértelmezi, modern megközelítésmódokat és elméleteket alkalmazva interpretálja, és Mikszáth folyamatosan jól teljesít minden megmérettetésen. Elviseli a posztmodern olvasástechnikákat, interkulturális és multiperspektív jellemzői vannak, nézhetjük erről, lapozhatjuk arról, nem veszít üdeségből. És ha még ehhez hozzájárul valamilyen kerek évforduló, az ugyancsak fellendíti a téma kutatását.

A Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma Mikszáth halálának századik évfordulója alkalmából 2010 májusában nemzetközi tudományos konferenciát szervezett Pozsonyban. Ennek a konferenciának előadásait könyv alakban is megjelentette. A kötet tíz tanulmányt tartalmaz, valamennyit magyar és szlovák nyelven is, a szerzők többsége szlovákiai egyetemeken tanít, rajtuk kívül magyar, cseh és lengyel illetőségű akadémikusok írásai kaptak helyet a publikációban. A tanulmányokat Mikszáth személyén kívül a címben is feltüntetett regionalizmus köti össze, bár utóbbinak értelmezése az egyes tanulmányok szintjén meglehetősen tág, vagy inkább nem behatárolt, belefér minden Palóccországtól Theodor Storm irodalmi besorolásáig. Ezt a teret azonban fedezi a kötet címében szereplő „kortársai” kifejezés.

A tanulmánykötet bevezetőjét Praznovszky Mihály, a Mikszáth Kálmán Társaság örökös díszelnöke írta. Vázolja a legújabb Mikszáth-kutatás eredményeit, valamint méltatja a Múzeum tudatos szerepvállalását a mai Szlovákia területéről származó nagy magyar alkotók életművének kutatási folyamatában. A konferencia legfőbb előremutató eredményeképp Mikszáth európai kontextusban való olvasatát hangsúlyozza, amely összhangban van a Mikszáth-társaság azon törekvésével, hogy egyfajta mikszáthi Európa-parlamentet hozzon létre. (Az európai T. Ház talán stílszerűbb lett volna.) A tanulmányok meglehetősen eklektikusak és sokszínűek, tematikailag és színvonalukat illetően is. A Mikszáth-vonatkozás néhány esetben nincs szilárdan megalapozva, ami nem lenne baj, ha a szerző nem

akarná mindenáron beleilleszteni előadásába Mikszáthot. Ezekben az esetekben kissé nyakatekert Mikszáth-kötődések jönnek létre. Ezt a benyomást kelti Németh Zoltán *A regionális prózairodalom variánsai a magyar irodalomban c.* tanulmánya. A nagyon fontos bevezetés után, melyet a magyar irodalom és a kisebbségi irodalmak kapcsolatának témakörét tárgyalja, valamint a kortárs irodalom és Mikszáth kapcsolatát, elég hirtelen köt át a békéscsabai Bárka folyóirat három szerzőjének (Kiss Ottó, Grecsó Krisztián és Kiss László) munkásságára. Ami Mikszáthoz kapcsolja őket, nem más, mint az „anekdotikus örökség és a regionális jelentésképzés együttes jelenléte” (20. p.) A tanulmány második felében az egyes írók anekdotaszerű szövegépítkezését mutatja be. Hasonló a helyzet Simona Kolmanová *A jó palócok és a šumavai horalok c.* tanulmányával is, melyben Karel Klostermann elbeszélői világát ismerteti. Az ő személyisége és munkássága az előadás alapján valóban rokon Mikszáthéval, de ennek kifejtésével Kolmanová adós maradt. Milan Žitný Theodor Storm kulturális és nemzeti hovatartozását tárgyalja. Rámutat a politikai diskurzus működésére Storm lánya által írt életrajzában, amely tagad mindenféle dán vonatkozást az író életében, hogy így megfeleljen az adott kor német elvárásainak.

Karol Wlachovskýról bizvást elmondható, hogy az interetnikus magyar–szlovák Mikszáth-kutatás egyik legmeghatározóbb alakja. Tanulmányában Mikszáth Palócországának és palócainak fikcióját és valóságát veti össze, reflektálva ezzel a 20. századi irodalomtudomány egyik központi kérdését, a realitás leképeződésének művészi folyamatát. Wlachovský megállapítása, miszerint a palóc népcsoport identitásának megtartásában Mikszáth irodalmi sikere is nagy szerepet játszott, az irodalom társadalomformáló erejére is rámutat. A palóc témát Alabán Ferenc viszi tovább *Mikszáth Kálmán novelláinak palóc és szlovák kontextusai c.* tanulmányában. Bevezetőjében Mikszáth regionalizmusának forrásaként a tájat emeli ki. Kitér a szlovákok ábrázolására is Mikszáth műveiben, több irodalomtörténezt (köztük pl. Turczelt és Krčméryt) is idéz. A szlovákok irodalmi képét így jellemzi:

„Mikszáth műveinek szlovák alakjai, tót figurái a világtól elzárta élnek [...], sokszor hallgatólag, magányos szereplők, aki számára fontos az erkölcs megtartása, de egyoldalúságuk többször tehetetlenségbe fullad” (45. p.). Nem tér ki viszont arra, hogy Mikszáth szlovákságképe irodalmi kép, annak minden sajátosságával. Mikszáth nem valós képet fest a szlovákokról, hanem minden konkrét műben az adott kompozíció céljainak megfelelően szerepelteti őket. Alabán értekezése kaleidoszkópként, megjegyzések szintjén több kérdéskört érint: Mikszáth erkölcsiségét, stílusát, a szlovák és a tájnyelvi sárosi szlovák fordításokat és így tovább. Előnye, hogy az előadás érdekes és tele van gondolatokkal meg információkkal, hátránya viszont, hogy kicsit hektikus. A kevesebb és kidolgozottabb információ néha több mint a sok izgalmas.

Dusík Anikó a Mikszáth-recepció kérdéseivel foglalkozik tanulmányában. Releváns szerzők idézeteivel ismerteti a magyar és a szlovák Mikszáth-olvasatok koronkénti változásait, kiemelve a szlovákokról alkotott mikszáthi kép egyes értelmezéseit. Ennek illusztrálására a *Beszterce ostromából* hoz fel példákat, főleg a történet szlovák szálainak elmesélésével, terjedelmi okokból azok mélyebb összefüggéseinek kibontása nélkül. A tanulmány erőssége, hogy mind szlovák, mind magyar oldalról bemutatja Mikszáth befogadását; a magyar irodalomtörténet szempontjából is nagyon izgalmas látni, miként olvasták, olvassák a szlovákok Mikszáthot, mit tartanak benne értékesnek és mit vetnek el, mit értelmeznek negatívként. Hasonló összevetések elősegíthetik, hogy ne csak magyar perspektíván keresztül olvassuk Mikszáthot. Gizińska Csilla Mikszáth lengyelségképét elemzi imagológiai (a nemzetképek irodalmi vizsgálata) módszerek segítségével is. Ismerteti a lengyelekhez kötődő irodalmi és társadalmi sztereotípiákat, azok lehetséges történelmi és irodalmi eredetével. Mikszáth műveiben a lengyel motívumokat és lengyel nevű szereplőket vizsgálja. Megállapítja, hogy Mikszáth lengyelképe dinamikus, a valós szereplők az író későbbi műveiben metaforizálódnak, és „a lengyelségen keresztül a magyarok elé állít görbe tükröt” (125. p.). Peter Káša tanulmánya a Sáros vár-

megyei valóság leképeződését vizsgálja Mikszáth *Gavallérok* c. művében. Írása első felében ismerteti Sáros kulturális és nyelvi helyzetét elsősorban kortársak feljegyzései és történeti művek alapján. A második részben elemzi a *Gavallérok* at a fabula, a narrátor, a szereplők és a nyelv stratégiái alapján. Felhívja a figyelmet Mikszáth sajátos irodalmi valóságalkotására, amelynek eredményeképp fiktív világokat hozott létre (a fiktív világok elmélete pedig egyike az aktuális irodalmi irányzatoknak, és Mikszáth időállásának újabb bizonyítéka).

Dana Hučková Mikszáth műveinek szlovák tematikai megfelelőit vizsgálta meg. A tanulmány jó példája a helyesen értelmezett és alkalmazott összehasonlító irodalomtudománynak. Mikszáth műveivel Ladislav Nádaš-Jégé és Janko Jesenský írásait rokonítja. A hasonló vonásokra a tematika, stilisztika és kompozíció szintjén több mű rövid elemzésével mutat rá. Így szerepel például a nemesség hanyatlásának témája, mely a szlovák irodalomban is gyakori, az élőbeszéd jelleg, az írónia és a néhány esetben jelentkező rejtett szimpátia más nemzetiségű szereplők felé. Az összehasonlítás nem erőltetett, nem mesterségesen megteremtett és nem is szájbarágó. A komparatiztika másik példája Elžbieta Sawerdo tanulmánya, amelyben Mikszáth és Prus nemességképét hasonlítja össze *A Noszty fiú esete Tóth Marival* és *A bábu* c. regények alapján. Az összevetést elsősorban a fabula és a szereplők szintjén hajtja végre. Deskriptív módon foglalja össze a hasonló vonásokat, ezáltal nagyrészt elmeséli *A Noszty fiú... és A bábu* történetét is. Mivel Prus regényét talán kevesebben olvasták, a tartalom nagy vonalakban való elmesélésének megvan a szerepe, hogy megértsük a hasonlóságokat és különbözőségeket. És nyilvánvalóvá válik a két író koncepciójának leglényegesebb eltérése is: Mikszáth egyik szereplőjét sem ábrázolja végletesen egypólusúnak; Nosztyt, „*annak ellenére, hogy léha és parazita, Mikszáth mégis némi rokonszennvel mutatta be*”, míg

Prus a negatív hősöket „*érezhető ellenszennvel ábrázolta*”. (146. p.)

Összefoglalva a kötetet, elmondható, hogy helyénvaló és nagyon fontos a szlovákiai intézmények szerepvállalása is a Mikszáth-kutatásban, mert azt olyan nézőpontokkal tudják gazdagítani, amelyek fölött a magyarországi olvasat könnyen elsiklik. A régi irodalomra vonatkozó kritériumok szerint, amelyek alapján a középkori, humanista vagy reneszánsz szerzőket valamelyik nemzeti irodalom reprezentánsaként definiálják, Mikszáth Kálmán tartozhatna akár a szlovák irodalomhoz is – boldog Mór pécsi püspökkel, Bél Mátyással és Beniczky Péterrel együtt. Hiszen a mai Szlovákia területén született, művei tanúsága alapján értett és beszélt szlovákul, írásaiban gyakran foglalkozott szülőföldje lakóival és vidékeivel, csak éppen nem latinul, hanem magyarul tette ezt, és nem a középkorban, hanem a 19. század második felében élt. Mikszáth persze magyar író, annak vallotta magát, és ezt többször ki is fejezte. De ő volt a nagy palóc is, és talán soha senki – a szlovák alkotók közül sem – nem foglalkozott a szlováksággal olyan sokat, olyan szeretettel és olyan sokszíniően, mint ő, és nem alkotott róla mélyebb és rokonszenvesebb képet. Mikszáthot sehol nem olvasnak úgy, mint Szlovákiában. Itt Mikszáth kétnyelvű világa, bár megfordult erőviszonyokkal, de mindennapi realitás. Az itteni magyarok fordítás nélkül is értik a „tót atyafiak” nyelvét úgy, ahogy az író is értette. Ezért ismételtelen kiemelném, mennyire fontos, hogy – nemcsak a regionalizmus jegyében, de – itt, Szlovákiában is legyen kutatói tér szentelve Mikszáthnak. És ezért is nagyon értékes a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma ilyen célú tevékenysége, nemkülönben ez a kötet is. Mert a maga nemében pótolhatatlan és sehol máshol nem készülhetett volna el. Mert Mikszáth világához a mi olvasói kompetenciánk áll a legközelebb.

Fülöp Márta

Számunk szerzői

Angyal Béla (1958)
helytörténész (Gúta, Szlovákia)

Bolemant Lilla (1964)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Buday Péter (1984)
művészettörténész, doktorandusz
(Szlovák Műszaki Egyetem, Pozsony,
Szlovákia) és az SZK Műemlékvédelmi
Hivatalának munkatársa

Fukári Valéria (1934–2012)
művelődés-, irodalom- és helytörténész
(Pozsony, Szlovákia)

Fülöp László (1944)
nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár,
Magyarország)

Fülöp Márta (1982)
doktorandusz (Comenius Egyetem,
Pozsony, Szlovákia)

Galo Vilmos (1978)
tanár (Nagyboldogasszony Egyházi
Gimnázium, Gúta, Szlovákia),
doktorandusz (Eötvös Loránd
Tudományegyetem, Budapest,
Magyarország)

Gaučík István (1973)
történész (Szlovák Tudományos
Akadémia Történettudományi Intézete,
Pozsony, Szlovákia – Historický ústav
Slovenskej akadémie vied, Bratislava)

Horbulák Zsolt (1972)
közíró (Pozsony, Szlovákia)

L. Juhász Ilona (1960)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet Etnológiai Központja, Komárom,
Szlovákia)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató
Intézet, Somorja, Szlovákia)

Szűts István Gergely (1977)
történész, levéltáros (Veszprém Megyei
Levéltár, Veszprém, Magyarország)

Tózsá-Rigó Attila (1978)
egyetemi adjunktus (Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Intézet, Miskolc,
Magyarország)